

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İNGİLİZ ANAYASA HUKUKUNDA PARLAMENTONUN GELİŞİMİ

Begüm Dilara SULAK

NİSAN – 2024

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İNGİLİZ ANAYASA HUKUKUNDA PARLAMENTONUN
GELİŞİMİ

Begüm Dilara SULAK

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Burçin AYDOĞDU

T.C.

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans programı “öğrencisi Begüm Dilara Sulak’ın “İngiliz Anayasa Hukukunda Parlamentonun Gelişimi” başlıklı tezi 18/04/2024 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca değerlendirilerek, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun .../.../20... tarih ve ../.. sayılı kararı ile kabul edilmiştir.

(İmza)

(Unvan ve İsim)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimi ve Yüksek Lisans derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyorum.

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Burçin AYDOĞDU
Tez Danışmanı

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimizi ve Yüksek Lisans derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyoruz.

Unvan ve İsim

Bağlı Olduğu Kurum

İmza

1. Prof. Dr. Selman KARAKUL

Tekirdağ Namuk Kemal
Üniversitesi Hukuk Fakültesi

2. Dr. Öğr. Üyesi Burçin AYDOĞDU

Kırklareli Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

3. Dr. Öğr. Üyesi Mısra TAN

Kırklareli Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Begüm Dilara SULAK
18.04.2024

ÖZ

İNGİLİZ ANAYASA HUKUKUNDA PARLAMENTONUN GELİŞİMİ

Sulak, Begüm Dilara

Yüksek Lisans, Kamu Hukuku

Tez Yöneticisi: Dr. Öğr. Üyesi Burçin Aydoğdu

Nisan 2024

Örneklerin örneği olarak görülen İngiliz Parlamentosu ve Birleşik Krallık anayasal sistemi *sui generis* yapısı ile karşılaştırmalı anayasa hukuku bakımından zengin bir inceleme alanı sunmaktadır. İngiliz anayasası, anayasa hukuku doktrininde yazısız anayasa türünün en bilinen örneğidir. Kodifiye edilmiş bir anayasaya sahip olmayan İngiliz anayasa hukukunda parlamento egemenliği ilkesi uzun yıllardır hâkim olmuştur. Fakat Birleşik Krallıkta son birkaç on yıl içerisinde Kuzey İrlanda, İskoçya ve Galler'e yetki devri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin iç hukuka dahil edilmesi, yeni bir Yüksek Mahkeme'nin kurulması dahil olmak üzere birçok önemli anayasal reform gerçekleştirilmiştir. Bunların da etkisiyle ortaya çıkan yeni anayasal manzara daha önceleri olduğundan daha karmaşık görünmektedir.

Parlamento egemenliği ilkesinin yapısını zayıflatan modern zorlukların araştırıldığı çalışmamız, parlamento egemenliği ilkesinin İngiliz anayasası bakımından artık modası geçmiş sayılabileceği ve eskisinden daha az önemli bir kavram olduğu iddiası dahil olmak üzere, anayasanın değişen doğasına ilişkin bazı önemli teorik tartışmaları kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İngiliz Anayasası, Parlamento Egemenliği, Parlamenteonun Üstünlüğü, Brexit, Anayasal Reform

ABSTRACT

THE DEVELOPMENT OF PARLIAMENT IN ENGLISH CONSTITUTIONAL LAW

Sulak, Begüm Dilara

Master of Laws, Public Law

Supervisor: Dr. Burçin Aydoğdu

April 2024

The English Parliament and the constitutional system of the United Kingdom, which are seen as examples of examples, offer a rich field of study in terms of comparative constitutional law with their sui generis structure. The English constitution is the best-known example of the unwritten constitution in constitutional law doctrine. The principle of parliamentary sovereignty has long prevailed in British constitutional law, which does not have a codified constitution. However, the United Kingdom has introduced a number of important constitutional reforms over the last few decades, including devolution to Northern Ireland, Scotland and Wales, the incorporation of the European Convention on Human Rights into domestic law, and the establishment of a new Supreme Court. As a result, the new constitutional landscape appears to be more complex than before.

Exploring the modern challenges that undermine the structure of the principle of parliamentary sovereignty, our study covers some of the key theoretical debates about the changing nature of the constitution, including the argument that the principle of parliamentary sovereignty may now be considered outdated and less important a concept in the British constitution than it once was.

Key Words: British Constitution, Parliamentary Sovereignty, Parliamentary Supremacy, Brexit, Constitutional Reform

ÖNSÖZ

Öncelikle tez danışmanlığımı ve çalışmaktan keyif alacağım bir konuyu seçmem için beni destekleyerek “İngiliz Anayasa Hukukunda Parlamentonun Gelişimi” konulu bir çalışma yapmamı kabul eden, tez yazım süreci boyunca değerli bilgi ve tecrübesiyle şahsıma yol gösteren Dr. Öğr. Üyesi Burçin Aydoğdu’ya,

Tez savunma jürimde yer almayı kabul ederek değerli görüş ve önerilerini paylaşan, bu sayede çalışmama oldukça büyük katkıda bulunan Prof. Dr. Selman Karakul’a ve Dr. Öğr. Üyesi Mısra Tan’a,

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Hukuk Fakültesinde birlikte çalışmaktan mutluluk duyduğum ve tez döneminde şahsıma oldukça destek olan araştırma görevlisi arkadaşlarıma, özellikle Arş. Gör. Burak Saygılı, Arş. Gör. Furkan Yaşar, Arş. Gör. Havva Selen Kayhan, Arş. Gör. Ahmet Muaz Kömür, Arş. Gör. Tutku Ecem Aslan ve Arş. Gör. Zülal Tunçel’e,

Tezimin son okuma aşamasında kıymetli fikir ve eleştirileriyle desteğini esirgemeyen Suat Kutay Küçükler’e, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde yan yana eğitim aldığımız günlerden beri yanımda olan Aslı Seyhan’a, iniş çıkışlarla, engbelerle dolu bir yolda ilerlerken bazen sadece manzaranın tadını çıkarmak gerektiğini hatırlatan Kadir Kaynar’a,

Yalnız tez yazım sürecinde değil, hayatımın her aşamasında yanımda olan ve beni destekleyen annem, babam ve kardeşime en derin teşekkürü bir borç bilirim.

Begüm Dilara SULAK

18.04.2024

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	x

GİRİŞ.....	1
------------	---

1. BÖLÜM

PARLAMENTONUN KAVRAMSAL ZEMİNİ: “DEVLET” VE “EGEMENLİK” KAVRAMLARI ÜZERİNE GENEL BİR

İNCELEME.....	5
1.1. Devletin Tanımı.....	5
1.2. Devletin Kurucu Unsurları.....	7
1.2.1. Devletin İnsan Unsuru.....	7
1.2.2. Devletin Toprak Unsuru.....	9
1.2.3. Devletin İktidar Unsuru.....	11
1.2.3.1. Devletin İktidar Unsuru Bakımından Kullanılan Bazı Terimler: Devlet Kudreti – Egemenlik – Egemen Ayırımı.....	13
1.2.3.2. Egemenlik Kavramının Ortaya Çıkışı.....	14
1.2.3.3. Egemenliğin Boyutları.....	18
1.2.3.4. Egemenliğin Kaynağı Bakımından Kuramlar.....	19
1.2.3.4.1. Teokratik Egemenlik Kuramları.....	19
1.2.3.4.2. Demokratik Egemenlik Kuramları.....	23
1.3. Değerlendirme.....	28

2. BÖLÜM

PARLAMENTONUN TARİHSEL KÖKENLERİ VE GELİŞİMİ 31

2.1. İlk Uygarlıklarda Demokratik Kurumlar	31
2.1.1. Sümer Kent Devletlerinde Demokratik Kurumlar	32
2.1.2. Hitit Devletinde Demokratik Kurumlar	36
2.1.3. Antik Yunan’da Demokratik Kurumlar	40
2.1.4. Antik Roma’da Demokratik Kurumlar	46
2.2. İngiliz Paramentosunun Gelişim Süreci.....	51
2.2.1. Witan – Witenagemot	52
2.2.2 Norman Fethi ve Feodal Konseyler	56
2.3. İngiliz Paramentosunun Ortaya Çıkışı (1225—1258)	59
2.4. Parlamento ve Reform Hareketi (1258-1261).....	59
2.5. Model Parlamento (1295)	61
2.6. Parlamentonun İki Meclisli Hale Gelmesi	61
2.7. Parlamentonun Yasama Yetkisini Kazanmaya Başlaması.....	62
2.8. 18. Yüzyıl ve Devamında Önemli Gelişmeler	66
2.9. Değerlendirme.....	69

3.BÖLÜM

İNGİLİZ ANAYASA HUKUKUNDA PARLAMENTO EGEMENLİĞİ

.....	73
3.1. Birleşik Krallık.....	74
3.2. İngiliz Anayasası	77
3.2.1. İngiliz Anayasa Hukukunda Anayasayı Tanımlamak.....	78
3.2.2. İngiliz Anayasasının Özellikleri.....	83
3.3. İngiliz Anayasa Hukukunun Kaynakları	89
3.3.1. Mevzu Hukuk (Statute Law).....	91
3.3.2. Common Law	92
3.3.3. Anayasal Konvansiyonlar (Constitutional Conventions).....	92
3.4. İngiliz Anayasal Tarihinde Bazı Önemli Anayasal Belgeler	94
3.4.1. Magna Carta (1215)	94

3.4.2. The Petition of Right (Hak Dilekçesi) (1628).....	97
3.4.3. Habeas Corpus Act (1679).....	100
3.4.4. Bill of Rights (1689)	101
3.4.5. Act of Settlement (1701).....	103
3.4.6. The Human Rights Act (1998).....	104
3.4.7. Constitutional Reform Act (2005)	104
3.5. Birleşik Krallık Anayasal Sisteminde Temel İlkeler	105
3.5.1. Hukukun Üstünlüğü İlkesi	105
3.5.2. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi	107
3.5.3. Kraliyet Ayrıcılığı	108
3.5.4. Parlamento Egemenliği İlkesi	109
3.6. Parlamento Egemenliğine Yönelik Bazı Modern Zorluklar	113
3.6.1. Anayasal Reformlar	115
3.6.2. İnsan Hakları	117
3.6.3. AB Üyeliği ve Brexit Süreci	118
3.6.4. Devolution (Yetki Devri)	120
3.6.5. Supreme Court	121
3.6.6. Jackson v. Attorney General Kararı	122
3.7. Değerlendirme.....	123
SONUÇ.....	127
KAYNAKÇA	131

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AB	: Avrupa Birliği
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
Alm.	: Almanca
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Fr.	: Fransızca
Haz.	: Hazırlayan
İng.	: İngilizce
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
USAD	: Uluslararası Sürekli Adalet Divanı
vd	: Ve devamı

GİRİŞ

Devlet tüzel kişisi iktidarını ortaya koyarken çeşitli fonksiyonları ve bu fonksiyonlarını uygulamaya yarayan organları karşımıza çıkarmaktadır. Burada birbirine karıştırılmaması gereken üç farklı kavram vardır: organ, fonksiyon ve iktidar. İktidarın organları, iktidarın çeşitli fonksiyonlarını yerine getirmekten sorumlu farklı kişi ya da kuruluşlardır. İktidarın fonksiyonları, devletin iktidarının çeşitli şekillerde tezahürleridir, farklı uygulama biçimleri ile karşımıza çıkar, yasa çıkarmak da iktidarın fonksiyonlarından biridir. Yasama organı, devlet iktidarının yasama fonksiyonunu yerine getiren organdır. İngiliz Parlamentosu kurumsal ve işlevsel bakımdan yasama iktidarı özelliğine bürünen ilk parlamentodur.

Pek çok ülke tarafından örnek alınmış İngiliz Parlamentosu ve *sui generis* özelliği ile İngiliz anayasal sistemi, anayasa hukuku teorisi bakımından oldukça önemlidir. Birleşik Krallık anayasası pek çok kaynakta “yazılı olmayan anayasa (*unwritten constitution*)” türünün en bilinen örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber Birleşik Krallık anayasası kapsayıcı bir anayasa metni olarak ortaya konulmuş olmasa da anayasal kuralların neredeyse tamamı bir yerlerde yazılıdır. Sadece bu kuralların saklı oldukları yerlerden çıkarılmaları çaba gerektirir. Birleşik Krallıkta anayasa diğer pek çok ülkenin aksine katı bir metne bağlı olmadan, Magna Carta’dan günümüze siyasi, ekonomik ve sosyal değişimlere yanıt olarak zaman içerisinde organik olarak gelişen bir anayasadır. Dolayısıyla “yaşayan anayasa” olarak görülebilmektedir.

Yazılı bir anayasanın bulunmamasıyla beraber Birleşik Krallıkta uzun yıllardır parlamento egemenliği ilkesinin hakimiyetinden bahsedilebilmektedir. Ancak Yeni İşçi Partisi hükümetinin 1997’de iktidara gelmesinden bu yana daha önce benzeri görülmemiş bir dizi anayasal reform ortaya konulmuştur. İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda’da yasama ve

yürütme yetkilerini kullanmak üzere yeni kurumların oluşturulması ile yetki devri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin yerel mahkemelerde doğrudan dava edilebilir hale getirilmesi, Lordlar Kamarası'nın yapısında bazı değişikliklerin yapılması, bilgi edinme özgürlüğü ile ilgili bazı çalışmaların yapılması, yargıda yapılan başkaca değişikliklere ilaveten adli atamaların modernize edilip yürütme etkisinden izole edilmesi ve Lordlar Kamarası Temyiz Komitesi'nin yerini alacak bir Yüksek Mahkeme (*Supreme Court*) kurulması, önemli bazı değişikliklerden birkaçıdır.

Devlet iktidarı içerisindeki otoritelerden bazılarının diğer otoritelerle kısıtlanmaması ya da onlara tabi olmaması niteliği olarak karşımıza çıkan egemenlik kavramının bazı yönlerden incelenmesi İngiliz anayasa hukukunda parlamentonun yerinin ve elbette İngiliz anayasa hukukunun en önemli yapı taşlarından biri olan parlamento egemenliği ilkesinin anlaşılabilmesi bakımından oldukça önemlidir. Bu nedenle çalışmamızın ilk bölümünde devletin iktidar unsurunun bir niteliği olan egemenlik kavramının ortaya çıkış süreci, egemenliğin boyutları ve egemenliğin kaynağı bakımından geçmişten günümüze ortaya konulmuş bazı kuramlar hakkında genel bilgi verilecektir.

Batı uygarlıklarının tekelinde görülen ve çoğunlukla son yüzyılların ürünü olarak benimsenen ve demokrasi olarak bilinen yönetim biçiminin ve onunla bağlantılı siyasi kurumların temeli çok daha eskilere dayanmaktadır. Parlamentonun gelişim sürecinde binlerce yıl önce ve dünyanın demokratik kurumlarla nadiren ilişkilendirilen bölgelerinde gerçekleştirilmiş ilkel meclis oturumlarının yeri yadsınamaz. Bu nedenle çalışmamızın ikinci bölümünde İngiltere'de parlamentonun oluşumu ve gelişimi sürecinden önce bazı önemli ilk uygarlıklarda karşımıza çıkan birtakım siyasi kurumlara, ilkel meclislere değineceğiz. Sonrasında İngiliz Parlamentosunun kökenini aslında Norman Fethi öncesinde yerleşmiş olan Anglo-Sakson geleneğinde aramak gerekecektir. Çünkü I. William fethi gerçekleştirdiğinde kralın yönetimini büyük adamlarına danışarak ve onların tavsiyelerine uyarak gerçekleştirmesi geleneği çoktan yerleşmiştir. Pek çok

kaynakta başlangıç alınan Norman Fethi sonrası İngiliz Parlamentosunun gelişimi yaşanan birtakım olaylar ve belirli dönemlerde gerçekleştirilen reformlar ile şekillendirildiğinden parlamentonun günümüze dek seyri bakımından bazı önemli gelişmelere yer verilecektir.

Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünde bünyesinde kendine özgü özellikler barındıran Birleşik Krallık anayasasının özellikleri ve kaynakları ortaya konulduktan sonra parlamento egemenliği ilkesi, hukuk devleti ilkesi, kuvvetler ayrılığı ilkesi bakımından değerlendirmeler yapılacaktır. Son birkaç on yılda gerçekleşen bazı olaylar ve anayasal reformlar ile birlikte Birleşik Krallıkta anayasanın temelini oluşturan parlamento egemenliği ilkesi hukuki ve siyasi meydan okumalara maruz kalmaktadır. Brexit ile ortaya çıkan anayasal sarsıntının yanı sıra İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda'ya yetki devrinin durumu, yürütme yetkisinin kapsamı, yerel mahkemelerin rolü ve doğrudan veya temsili karar mekanizmalarının Birleşik Krallık anayasal düzeni içindeki yeri gibi konularda ilgili tartışmalar süregelmektedir. Bu nedenle son bölümde düzenin yerleşmiş ilkelerine meydan okuyan anayasal değişikliklerin nerede konumlandırılacağı ve parlamentonun çağdaş anayasal sistemde hala yasal olarak egemen olup olmadığı sorularına yanıt aranacaktır.

1. BÖLÜM

PARLAMENTONUN KAVRAMSAL ZEMİNİ: “DEVLET” VE “EGEMENLİK” KAVRAMLARI ÜZERİNE GENEL BİR İNCELEME

Kodifiye edilmiş bir anayasaya sahip olmayan Birleşik Krallık'ta devlet iktidarının yasama işlevini yerine getiren parlamentonun devlet erkleri bakımından konumunun belirlenebilmesi ve uzun yıllardır parlamento egemenliği ilkesini temel norm olarak benimseyen İngiliz anayasa hukuku sisteminde parlamentonun egemenliğini kısıtlayacak herhangi bir gücün olup olmadığı güncel tartışmasının anlaşılabilmesi için kritik önem taşımaktadır. Bu nedenle öncelikle “devlet” ve “egemenlik” kavramlarına genel bir bakış ile egemenliğin ve parlamento egemenliğinin konumları ortaya konulacaktır.

1.1. Devletin Tanımı

Kamu hukukunun pek çok farklı alanında temel konulardan biri olarak karşımıza çıkan devlet kavramını hak ettiği şekilde tanımlama isteği geçmişten günümüze zihinleri oldukça fazla meşgul etmiştir. Öyle ki yaklaşık yüz yıl kadar önce ortaya konulan bir çalışmada yalnızca üstünkörü bir inceleme ile devletin en az yüz kırk beş farklı tanımının gün yüzüne çıkarılabildiğinden bahsedilmektedir.¹ Bir başka çalışmada bu kavramın doğasından kaynaklanan belirsizlikten rahatsız olan Easton, kavramın “sonsuz kez şekillendirilebilir ideolojik bir terime” dönüştüğünü ifade ederek onu, geçmişte kurtulduğumuzu sandığımız ama yakın zamanlara kadar bir türlü kurtulamadığımız “kavramsal bir bataklığa” benzetmektedir.²

Sadece devletlerin iç işleri bakımından kendilerine özgü devlet gücünü kullanabilecekleri, kendi vatandaşlarına diplomatik güvence sağlayabilecekleri, uluslararası bazı örgütlere üye olabilecekleri, birtakım anlaşmaları yapabilecekleri, kimi suçlar bakımından sorumlu

¹Charles H. Titus, “A Nomenclature in Political Science”, *The American Political Science*

² David Easton, “The Political Besieged By The State”, *Political Theory*, C. 9, S.3, (1981), s. 321-322.

tutulabilecekleri, kendilerine karşı yapılan saldırılara karşı koyabilecekleri kabul edildiğinden, devlet olma niteliği ve bunun belirlenebilirliği, devletin iç kamu hukuku ve devletler hukuku bakımından ayrı ayrı büyük önem taşımaktadır.³

Devletin tanımları arasında en çok kabul göreni, 20. Yüzyıl başlarında Alman ve Fransız kamu hukukçularının da tercih ettiği, Georg Jellinek tarafından 1900 yılında *Allgemeine Staatslehre* eserinde ortaya konulan, “Üç Unsur Teorisi (Alm.:Dreielementenlehre, İng.:Three Elements Theory)” olarak adlandırılan teoriye istinaden yapılan tanımdır.⁴ Buna göre:“Devlet, belli bir ulusu olan, belli bir ülkede yaşayan ve bir devlet gücü ile donatılmış insan topluluğudur.⁵ Üç Unsur Teorisi gereğince devlet tüzel kişiliği; “devlet toprağı (*das Staatsgebiet*), devlet halkı (*das Staatsvolk*), devlet gücü (*die Staatsgewalt*)” unsurlarından oluşmaktadır.⁶ Geçmişten günümüze devletlere bakıldığında bu üç unsurun her birine yüklenen anlamın farklılık gösterebildiği gözlemlenmektedir. Örnek olarak, Antik Yunan uygarlığındaki *polis* (kent devlet) yönetiminde devletin unsurlarından “insan” unsuru ön planda iken, Mezopotamya’da kurulan ilk kent devletlerinde toprağın insan kadar önemli olduğu görülmektedir. Modern Çağ’da insan unsuru millet ya da ulus; toprak unsuru, vatan; iktidar unsuru devlet gücü ya da egemenlik olarak adlandırılıp yüceltilmiş ve üç unsur da önem kazanmıştır.⁷ Unsurlara yüklenen anlamların ülkeden ülkeye, zamandan zamana değişebilmiş olmasına karşın günümüzde devletler hangi ideoloji ile kendilerini özdeşleştirmiş olursa olsun devletin ortaya

³ Karl Doehring, *Genel Devlet Kuramı*, Çev. Ahmet Mumcu, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2019, s. 19-20.

⁴ Bu tanım çok yaygın kabul görse de hiç eleştirilmemiş değildir. Örnek olarak; Rudolf Smend G. Jellinek’in tanımına ağır eleştiriler yönelterek, bu tanımla devletin açıklanmasının imkânının bulunmadığını ifade etmiştir. bkz. Karl Doehring, a.g.e. s. 24.

⁵ Karl Doehring, a.g.e. s. 24.

⁶ Georg Jellinek’in *Allgemeine Staatslehre* eserinde bahsi geçen bu unsurlardan, devlet toprağı (*das Staatsgebiet*) unsuru s.395-406’da, devlet halkı (*das Staatsvolk*) unsuru s.406-427’de, devlet gücü (*die Staatsgewalt*) unsuru s.427-504’ de düzenlenmiştir. bkz. Georg Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Berlin Heidelberg GmbH, 1921.

⁷ Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2020, s. 10.

çıkabilmesi ve varlığını devam ettirebilmesi için bu üç unsurun birbirine muhtaç olduğu görülmektedir.

1.2. Devletin Kurucu Unsurları

1.2.1. Devletin İnsan Unsuru

Devletin ortaya çıkabilmesi için her şeyden önce bir insan topluluğuna ihtiyaç olduğuna şüphe yoktur. Devletin ülkesi ve devlet gücü halka hizmet etmek için var olduğundan, insan unsuru en belirleyici unsur olarak görülmektedir ve insan topluluğunun olmadığı yerde devletten de söz edilemeyecektir.⁸

Maddi ve manevi olarak pek çok yönden başkalarına gereksinim duyan ve sosyal bir varlık olan insan, kendisi gibi yaşayabilmesi için doğumundan ölümüne kadar toplum içerisinde yaşamaya mecburdur. Öyle ki modern insanların geçmişte yaşamış ilk atalarının (*homo sapiens-akıllı insan*) belirlenmesi, eksik iskeletler ve yarım fosil kayıtları nedeniyle imkansız görünse de, modern insanların da içerisinde yer aldığı hominidlerin ilk üyelerinin dahi gruplar halinde yaşadıkları bilinmektedir. İlk hominidlerin bu gruplar içerisinde bulundukları faaliyetler, birbirleriyle etkileşimleri, gelişimleri ve çoğalma kabiliyetleri yeni gereksinimlerine cevap verecek şekilde beyinlerinin gelişmesine yol açmış; bu da insana özgü bir özellik olan dil yardımıyla edinilen bilgi ve tecrübelerin gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir basamak olmuştur.⁹

İnsanların bir arada yani toplum içerisinde yaşama mecburiyeti bu zamana kadar pek çok düşünür tarafından desteklenmiştir. Platon bu mecburiyeti *Devlet* adlı eserinde yer verdiği bir diyalogda şu şekilde açıklamaktadır:

“Bence toplumu yapan, insanın tek başına, kendi kendine yetmemesi, başkalarını gerekmesidir...bir insan bir eksiği için, bir başkasına başvurur, başka bir eksiği için de bir başkasına. Böylece birçok

⁸ Karl Doehring, a.g.e. s. 28.

⁹ Clive Ponting, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, Çev. Eşref Bilgin Özbilen, İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2020, s.13.

eksikler birçok insanların bir araya toplanmasına yol açar. Hepsi yardımlaşarak bir ortaklık içinde yaşarlar. İşte bu türlü yaşamaya toplum düzeni deriz...”¹⁰

Aristoteles’e göre ise, devlet, Platon’un sözünü ettiği gibi insanların sürekli ve basit ihtiyaçlarını karşılamak ve karşılıklı ilişkiler kurmak amacıyla ortaya çıkardıkları basit bir topluluk değildir.¹¹ Aristoteles, *Politika* adlı eserinde “siyasal hayvan (zoon politikon)” olarak nitelendirdiği insanın diğer hayvanlardan konuşabilme özelliği ile ayrıldığını, konuşmanın ses çıkarmaktan apayrı bir anlamının bulunduğunu ve bir aile ya da şehri meydana getirenin dil aracılığı ile ortak bir görüşü paylaşabilmek olduğunu dile getirirken toplumun ve dolayısıyla devletin ortaya çıkma biçimini şu şekilde açıklamaktadır:

“...içinden çıktığı daha eski topluluklar nasıl doğarsa, şehir-devleti de öyle yetkinlikle doğal bir topluluk biçimidir. Bu birlik, ötekilerin amacıdır ve bunun doğasının kendisi bir amaçtır; çünkü biz herhangi bir şeyin yetkinleşme sürecinin tamamlanmış ürününe o şeyin doğası deriz... önümüzdeki, yalnızca bir iş birliği yapıp yapmama sorunu değildir; çünkü besbelli ki, insan arının ya da topluluk içinde (sürü halinde) yaşayan herhangi bir hayvanın olmadığı anlamda bir siyasal hayvandı...Üstelik, şehir ya da devletin, aileden de aramızdaki herhangi bir bireyden de önceliği vardır. Çünkü bütün, parçadan önce gelmelidir.”¹²

Devletin ilk unsuru olarak ortaya konulan insan unsuru “halk”, “tebaa”, “hey’et”, “ahali”, “insan toplumu”, “kollektivite”, “nüfus” gibi terimler¹³ ile ifade edilse de ekseriyetle “millet”, “ulus” kavramları ile açıklandığı ve güncel hukuki anlamı bakımından “vatandaşlık” terimi ile de dile getirildiği görülmektedir.

İnsanları ulus yapanı, onları birbiri ile bağlayan, bir arada olmaya sürükleyen sebeplerin ve faktörlerin neler olduğunu ve ulusun nasıl tanımlanması gerektiğini anlamaya çalışırken karşımıza iki temel yaklaşım çıkmaktadır. Bunlardan ilki, objektif ulus anlayışı olarak adlandırılırken

¹⁰ Platon, *Devlet*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2006 s. 148.

¹¹ Mehmet Akad, Bihterin Vural Dinçkol, Nihat Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, İstanbul: Der Yayınları, 2020, s. 24.

¹² Aristoteles, *Politika*, Çev. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi, 2020, s. 12.

¹³ Recai Galip Okandan, *Umumi Amme Hukuku Dersleri*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1959, s. 845.

ikincisi sübjektif ulus anlayışı olarak adlandırılmaktadır. Objektif ulus anlayışı bakımından ulus; dil, din, soy gibi objektif bağlarla birbirine bağlanan topluluğu ifade ederken ikinci ve daha yaygın kabul gören sübjektif ulus anlayışına göre ulus, ortak geçmiş, anı, aynı amaç ve ideallerde birleşme, birlikte yaşama arzusu, dayanışma gibi yönlerden aralarında pek çok yönden manevi bağ kurulan insan topluluğudur. Sübjektif ulus anlayışını ilk kez “Millet Nedir (Qu’ est-ce qu’une nation)” konferansında Ernest Renan (1823-1892) şu sözlerle ifade etmektedir:

“...İnsan ne ırkının, ne dilinin, ne dininin, ne nehirlerin rotasının, ne de sıradağların istikametinin kölesidir. Akılları başında ve kalpleri sıcak olan büyük bir insan topluluğu, ulus denilen manevi bir şuur yaratır...”¹⁴

Renan’a göre ulus; bir ruhtur, manevi bir ilkedir. İlave olarak birlikte yaşanan sevinçlerden çok kederlerin, çekilen acıların insanları birleştirdiğini ifade eden Renan, konuşmasının devamında ulusun kişilerin yaptığı ve yapmaya hazır olduğu fedakarlıkların duygularından oluşan geniş bir dayanışma hali olduğunu da belirtmektedir.¹⁵ Dolayısıyla ulus sadece belirli zamanda belirli yerde yaşayan, rastgele bir araya gelen insanları ifade etmez; geçmişte olduğu gibi halihazırda bir arada olan ve gelecekte de bunu sürdürme idealine sahip çıkanları ifade eden soyut bir kavramdır.¹⁶ Bunlara ilaveten Duguit’e göre ulus, üyelerini sadece ortak acılar, yenilgiler ya da zaferlerin anısı veya ırk birliği ve dil birliği ile birleştiren bir bağlılık da değildir, bireysel iradelerden ayrı bir iradesi olan çok daha büyük ahlaki bir varlıktır.¹⁷

1.2.2. Devletin Toprak Unsuru

Devletin vazgeçilmez unsurlarından ikincisi topraktır, ülke unsuru olarak da adlandırılmaktadır. Hukuki manada ülke, devlet birliğinin

¹⁴ Ernest Renan, *What Is A Nation? And Other Political Writings*, Çev. M.F.N. Giglioli, New York: Columbia University Press, 2018, s. 262.

¹⁵ Ernest Renan, a.g.e. s. 261.

¹⁶ Mehmet Akad, Bihterin Vural Dinçkol, Nihat Bulut, a.g.e. s. 125.

¹⁷ Leon Duguit, “Egemenlik ve Özgürlük”, Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali Akal, Çev. Didem Köse, Sedef Koç, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları 2018, s. 392.

üzerinde yükseldiği, devletin egemenliğinin kurulacağı ve kullanılacağı, devletin kendi özgül yönetme faaliyetinin geliştirilebileceği toprak parçasıdır.¹⁸ Başgil ülkeyi devletten ayrı düşünmenin bir bedeni ruhtan ayrı düşünmeye benzediğini ifade etmektedir.¹⁹ Devletten bahsedilebilmesi için toprak unsurunun gerekliliği neredeyse herkes tarafından kabul görürken Duguit bu unsurun sabit durumda olması gerekip gerekmediğini sorgulamıştır ve devletlerin bir ülkesinin bulunmasının zorunlu olduğu fakat ülkenin sabit olmasının zorunlu olmadığı sonucuna varmıştır.²⁰

Ulus niteliği taşıyan insan çokluğu belli bir toprak kesimine sahip değilse bu insan çokluğunun devlet kurabilmesi imkânsız olur. Aynı şekilde kurulmuş bir devlet, ülkesini kaybederse devlet olma özelliğini de kaybedecektir. Ülkenin elde edilmesi, herhangi bir devletin egemenliğinde olmayan toprak parçası bakımından keşif ve işgal yoluyla; devletin ülkesinin bir bölümünü diğer bir devlete bir anlaşmayla devretmesi yoluyla; bir devletin ülkesinin bir bölümünün ya da tamamının bir başka devlet tarafından kazanılması halinde fetih veya ilhak yoluyla mümkün olabilir.²¹ Sayılan bu hallerde devrolunacak şey sadece bir toprak parçası değil, toprağın üzerinde yaşayan insanlar üzerindeki egemenliktir.

Devletin toprağı, devletin açıkça izni olmaksızın devlete tabi olmayan herhangi bir başka gücün yetki kullanamaması bakımından negatif bir değer taşıırken ülkenin sınırları içerisindeki kişilerin devletin yönetimine tabi olması bakımından pozitif bir değer taşımaktadır.²² Bu nedenle devletlerin egemenlik alanının ve kendi hukuklarının uygulanacağı alanın belirlenebilmesi bakımından ülke sınırları önemlidir. Ülke sınırlarının belirlenmesi, tarihsel olarak çok eskilere dayanmamaktadır. Modern

¹⁸ Georg Jellinek, a.g.e. s. 394.

¹⁹ Ali Başgil, “Devletin Ülke Unsuru: Ülke ile Devlet Birliği Arasındaki Münasebetin Hukuki ve Sosyolojik Mana ve Mahiyeti Üzerinde Bir İzah Denemesi” *Journal of Istanbul University Law Faculty*, C. 13, S. 4, 2011, s. 1274.

²⁰ Muvaffak Akbay, *Umumi Amme Hukuku Dersleri Cilt 1*, Ankara: Ajans Türk Matbaası, 1961, s. 310-311.

²¹ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt 1*, Bursa: Ekin Basım Yayın, 2020, s. 485-487.

²² Georg Jellinek, a.g.e. s. 394.

anlamıyla sınır kavramının belirlenmesi 16. yüzyılda haritacılık ve matematik bilimindeki gelişmelerle bağlantılıdır ancak esasen sınırların belirlenmesi zorunluluğu aynı yüzyıl içerisinde Batı'da devletin siyasi ve hukuki bir yapılanma olarak ortaya çıkışı ile toplum yapısındaki değişimle izah edilebilecektir.²³ Yurttaşlık kavramının açık bir biçimde ortaya konulabilmesi gibi önemli konular bakımından ülke sınırlarının tespit edilmesi devletlerin hem hakkı hem de uluslararası mükellefiyetlerindendir.²⁴ Zira yabancı devletlerin bir devletin ülke sınırlarını ihlal etmeleri ve topraklarında egemenlik tasarrufuna girişmeleri müdahalede bulunan devletin toprak bütünlüğü bakımından haksız müdahale anlamını taşıyacaktır.

Sınırlamada ülkenin üç boyutu söz konusudur. Bunlardan ilki kara sahası, ikincisi su sahası ve sonuncusu hava sahasıdır. Kara sahası ya da kara ülkesi topraktan ve toprağın altından meydana gelmektedir. Yalnızca suda ya da havada devlet kurulamaz, bu nedenle günümüzde bir devletin kara ülkesine sahip olması zorunludur.²⁵ Su sahası kara sahası kadar başat unsur değildir, her ülkenin su sahası bulunmak zorunda değildir. Hava sahası, ulusal hava sahası olarak da adlandırılır. Devletlerin ulusal hava sahalarında tam ve münhasır egemenlikleri bulunmaktadır. Hava sahasının sınırı da ayrıca önem taşımaktadır, hava sahasının dış sınırı ülke karasularının sona erdiği çizgi iken üst sınırı çeşitli görüşler bulunmakla beraber uzayın başladığı çizgidir.²⁶

1.2.3. Devletin İktidar unsuru

Devletin var olabilmesi için insan ve toprak unsurları zorunludur; fakat yeterli değildir. Belirli bir toprak parçası üzerinde siyasal ve hukuksal olarak örgütlenip yaşamakta olan belirli insan topluluğu her durumda bir

²³ Erdoğan Teziç, a.g.e. s.131-132.

²⁴ Karl Doehring, a.g.e. s.33.

²⁵ Kemal Gözler, a.g.e. s. 488.

²⁶ Kemal Gözler, a.g.e. s. 495.

devlet meydana getirmeyebilir.²⁷ Söz konusu örgütlenmenin diğer kamu örgütlenmelerinden ayırt edilebilmesi ve belirli insan topluluğunun belirli toprak parçasıyla birlikte devlet oluşturabilmesi için devletin iktidar unsuruna ihtiyaç bulunmaktadır.²⁸

Belirli bir toprak parçası üzerinde bir araya gelmiş insan topluluğunun idare edilmesi, düzeninin sağlanması ve faaliyetlerin eksiksiz yerine getirilmesi için bir otorite oluşturulmaktadır. Bu otorite topluluğun içerisindeki diğer otoritelerden üstün ve rakipsiz niteliktedir ve devlet kudreti (*Puissance Commandante / Puissance étatique*) olarak adlandırılmaktadır.²⁹

Devlet tüzel kişisi iktidarını ortaya koyarken çeşitli fonksiyonları ve bu fonksiyonlarını uygulamaya yarayan organları karşımıza çıkarmaktadır. Fransız hukukçu Carre de Malberg'e göre devlet iktidarının kullanıldığı eylemlerin değişken içeriği ve biçimi ne olursa olsun bunlar tek ve bölünmez nitelikteki devlet iktidarının ortaya çıkış şekilleridir. Burada birbirine karıştırılmaması gereken üç farklı kavram söz konusudur: Organ, fonksiyon (işlev) ve iktidar. İktidarın organları, iktidarın çeşitli fonksiyonlarını yerine getirmekten sorumlu farklı kişi ya da kuruluşlardır. İktidarın fonksiyonları devletin iktidarının çeşitli şekillerde tezahürleridir ve farklı uygulama biçimleri ile karşımıza çıkmaktadır, yasa çıkarmak da iktidarın fonksiyonlarından biridir. Yasama organı, devlet iktidarının yasama fonksiyonunu yerine getiren organdır.³⁰

Konu ile ilgili kaynaklarda devletin iktidar unsuru üzerine yapılan açıklamalarda kullanılan terimlerin çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bu unsur bakımından sık kullanılan bazı terimlere ve ayrımlarına değinmek isteriz.

²⁷ Muvaffak Akbay, a.g.e. s. 323.

²⁸ Muvaffak Akbay, a.g.e. s. 324 ve 474.

²⁹ Muvaffak Akbay, a.g.e. s. 327.

³⁰ Raymond Carré de Malberg, *Contribution à la théorie générale de l'état*, Paris: Librairie de la Société du Recueil Sirey, 1922, s. 259-260.

1.2.3.1. Devletin İktidar Unsuru Bakımından Kullanılan Bazı Terimler: Devlet Kudreti – Egemenlik – Egemen Ayrımı

Devletin var olabilmesi için gerekli olan iktidar unsuru çok tartışılmış, üzerine çok şey yazılmış fakat bu tartışmaların onu netleştirmesi şöyle dursun terminoloji karmaşası da başkaca tartışmalara yol açmıştır. Devletin iktidar unsurundan söz edilirken “devlet iktidarı”, “devlet kudreti”, “devlet gücü”, “amme iktidarı”, “amme kudreti”, “emretme kudreti”, “siyasi otorite”, “kamu gücü”, “üstün iktidar” gibi çeşitli terimler kullanılmaktadır.³¹ Tüm bu sayılan terimlerin haricinde “egemenlik” teriminin kullanımına da sık rastlanmaktadır. Egemenlik teriminin çeşitli kaynaklarda hem devlet gücünün hem hükümetin hem de devletin yerine kullanılması kavramsal birtakım karışıklıkları beraberinde getirmektedir. Buna karşılık egemenliğin, kökeni itibarıyla devlet iktidarını ifade için kullanılamayacağı, iktidarın sadece belirli bir niteliğini karşılayacağı da savunulan görüşler arasındadır.³² Bu ayrımı reddedenlerden biri olan Duguit devlet gücü ve egemenlik kavramlarını birbirinin yerine kullanmakta herhangi bir sakınca görmezken³³; devlet kudreti ile egemenlik kavramları arasındaki farkı önemseyerek açıklama gayreti gösteren Jellinek’e göre birbirine karıştırılan ve ayırt edilmesi önem taşıyan üç farklı kavram bulunmaktadır. Bunlar devlet kudreti (Alm.: *staatsgewalt* – Fr.: *puissance etatique*), egemenlik (Alm.: *souveranitat* – Fr.: *souverainete*) ve egemen (Fr.: *souverain*) kavramlarıdır. Jellinek’e göre var olduğu sürece devletin görevlerinin neticesinde sahip olduğu otoritelerin toplamı devlet kudreti (*staatsgewalt*) olarak adlandırılmaktadır. Devlet kudreti değişmez nitelikte değildir, devletin birtakım görevleri ve birtakım yetkileri vardır. Bu görev ve yetkiler de devlet kudretinin özünü teşkil etmektedir. Devletin görev ve yetkileri

³¹ Recai Galip Okandan, a.g.e. s. 913-914.

³² Recai Galip Okandan, a.g.e. s. 914, Leon Duguit, a.g.e. s. 379.

³³ “Kamusal güçle egemenliği birbirinden ayıran ve egemenlikle kamusal gücün belli bir vasfını ifade eden bazı yazarların ve özellikle Alman siyaset yazarlarının terminolojisini reddediyorum. Şurası açık ki, bu iki deyim bütünüyle aynı anlamda kullanıyorum. Egemenlik kamusal güç, devlet gücü, siyasi otorite, bütün bu deyimleri eş anlamlı kabul ediyor ve egemenlik sözcüğünü kabul ediyorum, çünkü bu sözcük en kısa ve kullanışlı olanıdır.” Leon Duguit, “Egemenlik Nedir?”, Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali Akal, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2018, s. 379.

zaman içerisinde değişiklikler gösterebilir, azalabilir ya da çoğalabilir. Bu gibi durumlarda devletin egemenliği artmaz ya da azalmaz; bundandır ki egemenlik ile devlet kudreti aynı anlama gelmemektedir ve egemenlik devlet kudretinin bir vasfı olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴ Tarihi geğmişine bakıldığında da iktidarın belirli bir derecesini ve vasfını ifade ederken kullanılan egemenlik, ite üstün ve mutlak bir iktidarın ve dışta tam bağımsızlığın ifadesidir ve devlet kudretinin içerisindeki otoritelerden bazılarının diğer otoritelerle kısıtlanmaması ya da onlara tabi olmaması niteliğidir. Dolayısıyla egemenlik doğrudan devlet kudretini ifade için kullanılmış değildir.³⁵ Egemen (*souverain*) terimi devlet kudretini kullanan organı ifade etmektedir.

Devlet iktidarı içerisindeki otoritelerden bazılarının diğer otoritelerle kısıtlanmaması ya da onlara tabi olmaması niteliği olarak karşımıza çıkan egemenlik kavramının bazı yönlerden incelenmesi İngiliz anayasa hukukunda parlamentonun yerinin ve elbette parlamento egemenliği ilkesinin anlaşılabilmesi ve konumlandırılabilmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu nedenle çalışmamızın bu bölümünde egemenlik kavramının ortaya çıkış süreci, egemenliğin boyutları ve egemenliğin kaynağı bakımından geğmişten günümüze ortaya konulmuş bazı kuramlar hakkında kısaca bilgi vermek istemekteyiz.

1.2.3.2. Egemenlik Kavramının Ortaya Çıkışı

Egemenlik kavramın tarihsel gelişimini anlamak önemlidir. Öyle ki Jellinek'e göre anayasa hukukunun temel kavramlarından hiçbirinin tarihsel gelişimini araştırmak onunki kadar gerekli değildir. O, dünya dışı bilginlerin araştırmalarıyla laboratuvarlarda keşfedilmiş değildir, son derece kuvvetli erklerin yüzyıllar boyu süren büyük mücadeleleri sonucunda ortaya çıkmıştır.³⁶ Yine Jellinek egemenliği tarihsel kökenine göre daha sonraları

³⁴ Muvaffak Akbay, a.g.e. s. 472-473.

³⁵ Recai Galip Okandan, a.g.e. s. 914.

³⁶ Georg Jellinek, a.g.e. s. 435.

hukuki bir kavram haline gelen siyasal bir kavram³⁷ olarak görürken Schmitt onu dünyevileştirilmiş ilahiyat kavramlarından³⁸ biri olarak görmektedir.

Egemenlik kavramının köklerinin ne kadar derine indiğini irdelerken İlk Çağ’a temas ettiğimizde egemenlik kavramını karşılayacak bir terim ortaya konulmadığını, birbiriyle karşılaştırılabilecek ya da karşı karşıya getirilebilecek, üstünlük kıyaslaması yapılabilecek büyük güçlerin ortaya konulmadığını görürüz. Aristoteles devleti diğer insan topluluklarından ayırt edici özellik olarak otarşiyi, kendi kendine yeterliği kabul etmektedir ve bu fikir İlk Çağ’da yaygın kabul görmüştür. Fakat yavaş yavaş inşa edilmiş olan modern egemenlik kavramı ile otarşi arasında bir benzerlik bulunmamaktadır. Bakış açımızı Orta Çağ’a çevirdiğimizde “egemen (*sovereign*)” kelimesinin gündelik kullanım içerisinde yerin bulunduğunu fakat bugün bize ifade ettiği anlamıyla kullanılmadığını görürüz. İnsanların somut olarak hiyerarşiye dair güçlü bir anlayışa sahip olduklarını fakat soyut olarak egemenlik düşüncesine dair herhangi bir fikir sahibi olmadıklarını söyleriz. O zamanki koşullarda ‘üst’ kelimesine karşılık gelen ‘egemen (*sovereign*)’ kelime kökeni bakımından ‘üstün (*superior*)’ anlamına gelmektedir ve her üst, hakimiyeti altındakilerin egemeni konumundadır.³⁹

Egemenliğin etimolojik geçmişini araştırırken karşımıza çeşitli terimler çıkmaktadır. Bunlardan “*Sieur*”, “*sire*”, “*seignior*” kelimeleri aynı kelime kökünden gelmektedir. Aynı şekilde “*sovereign*” ve “*suzerain*” kelimeleri birbiriyle yakından bağlantılıdır. “*Seignior*” kelimesi “*seniorem*” kelimesinden “*sire*” ve “*sieur*” kelimeleri “*senior*” kelimesinden ve aslında *senex* kökünden türemiş olan bu üç kelime o zamanın düşüncesiyle ilişkili biçimde “üstünlük (*superiority*)” anlamını taşımaktadır. Bunların yanında

³⁷ Georg Jellinek, a.g.e. s. 435.

³⁸ Carl Schmitt, *Siyasi İlahiyat Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, Çev.: Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2005, s. 41.

³⁹ Bertrand de Jouvenel, *Sovereignty: An Inquiry Into the Political Good*, Çev. J.F. Huntington, London, Cambridge University Press, 2011, s. 171.

“suzerain” kelimesi “susum” ve “sursum” kökünden gelmekte iken Latince popüler bir sözcük olan “superanus”, “super” köküne dayanmaktadır, iki sözcüğün günlük dilde farklı kullanımları görülmekle beraber aynı şeyi ifade ettiği görülmektedir: Üstün olma fikri.⁴⁰

Batı’da devlet ve laiklik düşünceleri gibi egemenlik düşüncesinin de bir olgu olarak ilk kez Niccolò Machiavelli (1469-1527) tarafından dile getirildiği kabul edilmektedir. Daha sonraları Jean Bodin (1530-1596) ve Thomas Hobbes (1588-1679) tarafından sistemli hale getirilip kurumsallaştırılacak siyasi iktidarı Machiavelli bir olgu olarak ortaya koymuş ve fakat bu olguyu kavram haline getirmemiştir.⁴¹

Egemenlik⁴² modern devletin ayırıcı özelliği olarak bugünkü anlamına, onu “yurttaşlar ve uyruklar üstündeki en yüksek, mutlak ve sürekli güç”⁴³ olarak açıklayan Fransız hukukçu Jean Bodin (1530-1596) ile kavuşmuştur. Bodin, “egemen erk - egemenlik” kavramını ortaya koyduğu *Les Six Livres de la Republique (Devletin Altı Kitabı)* (1576) adlı eserinde yaptığı devlet tanımında devletin, birçok ailenin ve bu ailelere ait ortak olan şeylerin egemen erk - egemen tarafından adaletle yönetilmesi olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴ Latinler tarafından *maiestatem*, Yunanlılar tarafından *Akran eksusian*, *Kurian arkho*, *Kurian Polieuma*, İtalyanlar tarafından *segnoria* gibi terimlerle ifade edilen egemenlik, güçlülük niteliğinden dolayı bu şekilde adlandırılmaktadır. Egemen erk siyasal topluma içkindir, devleti diğer topluluklardan ayırandır:

⁴⁰ Bertrand de Jouvenel, a.g.e. s. 171.

⁴¹ Mustafa, Koçak, *Batı’da ve Türkiye’de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet ve Egemenlik*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006 s. 74.

⁴² “Sahiplik anlamına gelen Türkçe “ige” ya da “ege” kökünden gelen “egemenlik” deyimini, kavram olarak, en yüksek iradeye, karar ve eylem gücüne sahip olmak, en yüksek emir ve komuta erkini elinde bulundurmak, başkasının otoritesi altında bulunmamak, otoriteyi başkasıyla paylaşmamak demektir”. Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul: Gerçek Yay. 1997, s. 120.

⁴³ Mete Tunçay, *Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar Yeniçağ*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005 s. 183.

⁴⁴ Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2018, s. 18.

“Nasıl ki kenarları, pruvayı, pupayı, güverteyi bir arada tutan omurgaya sahip olmayan bir gemi biçimsiz bir tahta yığınının başka bir şey değilse, bütün üyeleri ve bunların parçalarını, bütün aileleri ve dernekleri tek bir beden şeklinde birleştiren egemen erki olmayan bir devlet de devlet değildir.”⁴⁵

Egemenlik sürekli, mutlak, devredilemez, bölünmez nitelik gösterir. Onun mutlak olmasının en önemli sonuçlarından biri, egemenin hiç kimsenin onayını almaksızın yasa yapabilmesidir. Bu da egemenin yasaları istediği gibi değiştirebilmesini, bozmasını ve yapmasını kapsar; yani egemen yasadaki bağımsızdır. Bodin yasa ile hukuk arasında bir ayırım yapar: Yasa, egemenin buyruğudur sadece. Oysa hukuk; adalet, hakkaniyet anlamına gelmektedir. Ama Bodin’e göre, yasa hukuktan önce gelir çünkü o egemenin iradesidir. Kralların fiziksel bedenleri gelip geçer, sürekli olan yalnızca kralın temsil ettiği kamusal kişiliktir, yani devlettir.⁴⁶

Egemenlik kavramının günümüzdeki anlamına yaklaşması modern devlet anlayışının da ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Devletin ayrıca bir tüzel kişiliğinin oluşması, hükümdar hazinesi ile devletin hazinesinin birbirinden bağımsızlaşması, egemenliğin politikayı aşan kavramlardan uzaklaşması, eşitlikçi yurttaş haklarının ortaya çıkması gibi uzun süreçler almış gelişmeler egemenlik kavramını modern anlamına kavuştururken yapı taşları olarak karşımıza çıkan bazı gelişmelerdir.

⁴⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, a.g.e. s. 26.

⁴⁶ “Bu gücün sürekli olacağını, çünkü uyruklar üzerindeki bu mutlak gücün bir kişiye veya birçok kişiye, kısa veya belirli süre için verilebileceğini, bu süre bittiğinde söz konusu kişilerin kendilerinin birer uyruktan farklı olmayacağını söylemiş bulunuyoruz. Öyle ki bu kişiler iktidar mevkiindeyken de kendilerini Egemen Prens sayamazlar; çünkü egemen gücü kullanmak üzere halk veya prens tarafından seçilmiş olan ve seçenin istediği anda bu mevkiden alınabilen birer bekçiden ibaret olduklarını görürler. Gerçekten nasıl mallarını bir kimseye ödünç verenler veya rehin bırakanlar yine bu malların sahibi ve maliki olarak kalırlarsa, başkalarına yargı ve yönetim güç ve yetkisini-ister belli bir süreyle ister arzu ettikleri ölçüde uzun bir süreyle olsun- verenler de yine bu güç ve yetkiden feragat etmiş olmakla birlikte, öbürleri bunu yalnız ödünç alma yoluyla kullanırlar. İşte bunun için yasa, bir ülke yöneticisinin veya prensin yardımcısının, yalnızca başka birinin gücünün koruyucusu olan bir bekçi olarak, süresi dolduğunda gücü bırakmasını emreder...” Mete Tunçay, a.g.e. s. 183.

1.2.3.3. Egemenliğin Boyutları

Egemenlik iki boyutlu özellik göstermektedir. İlk boyutu olan iç egemenlik, devletin ülke sınırları içerisindeki tüm siyasal ve sosyal topluluklara olan mutlak üstünlüğünü kapsamaktadır. Bir başka deyişle, bir devlet içerisinde birden fazla egemenlik söz konusu olamaz, devlet iktidarı tektir, aslidir, bütündür, sınırsızdır, en üstündür, bölünemez, devir ve ferağ edilemez.⁴⁷ Devletin içerisinde yasama, yürütme ve yargı gibi çeşitli yetkiler farklı organlara verilmiş olsa bile, bu yetkileri kullanan organlar kendi adlarına değil, egemenden aldıkları yetki ile ve egemen adına kullanacaklardır.⁴⁸ Egemenliğin ikinci boyutu olan dış egemenlik ise devletin başka devletlere tabi olmamasını ve dış ilişkilerinde diğer devletler ile arasında eşitlik bulunmasını ifade etmektedir.⁴⁹ Egemenliğin bu boyutu, uluslararası hukuk açısından bağımsızlık kavramı ile ortaya konulmaktadır.

Devletin iç egemenliği ve dış egemenliği kural olarak birbirine bağlıdır fakat federasyon örgütlenmesinde istisnai durum kendini göstermektedir, şöyle ki; federasyona dahil olan federe devletler iç egemenliklerini kullanabildikleri halde bazı küçük istisnalar dışında dış egemenliklerinin bulunmadığı görülmektedir.⁵⁰ İç hukuk düzeninde de uluslararası hukuk düzeninde de klasik egemenlik anlayışının tarihi geçmiş durumdadır. Özellikle II. Dünya Savaşından sonra anayasalarda uluslararası sözleşmelerin iç hukukta yer alan yasalara üstün olması dikkat çekmektedir.⁵¹ Devletlerin uluslararası sözleşmeler yoluyla bazı yükümlülükler yüklenmesi egemenliğin terki anlamına gelmemektedir, aslına bakarsak uluslararası bağlantılar ya da antlaşmalar yapma yetkisi devlet egemenliğinin bir sonucudur.⁵² Bunun gibi yine uluslararası hukukta

⁴⁷ Kemal Gözler, a.g.e. s. 502.

⁴⁸ Kemal Gözler, a.g.e. s. 502.

⁴⁹ Server Tanilli, *Devlet ve Demokrasi*, İstanbul: Say Yayıncılık, 1990, s. 15; Erdoğan Teziç, a.g.e. s. 139.

⁵⁰ Hüseyin Nail Kubalı, a.g.e. s. 226.

⁵¹ Erdoğan Teziç, a.g.e. s. 141.

⁵² U.S.A.D. 17.08.1923 tarihli Wimbledon davası kararında: “*Divan, bir devletin herhangi bir şeyi yapma ya da yapmama yükümü altına girdiği bir andlaşma yapmasını egemenliğinin terki olarak görmeyi reddeder. Kuşkusuz, her sözleşme bir yükümlülük doğurmak suretiyle devletin egemenlik haklarının kullanımına, bu kullanıma belirli bir yön*

karşımıza çıkan devletlerin birbirinin içişlerine karışmaması ilkesi⁵³, devletlerin egemen eşitliği ilkesi⁵⁴ ve doğal kaynaklar üzerinde sürekli egemenlik ilkesi⁵⁵ gibi bazı ilkeler de devletlerin egemenliğinin doğal sonuçlarıdır.

1.2.3.4. Egemenliğin Kaynağı Bakımından Kuramlar

Egemenliğin kime ait olduğuna, nereden kaynaklandığına ilişkin birçok farklı kuram öne sürülmüştür. Bu kuramları teokratik egemenlik kuramları ve demokratik egemenlik kuramları olarak iki ana başlıkta toplamak mümkündür.

1.2.3.4.1. Teokratik Egemenlik Kuramları

Teokrasi ya da Yunanca “*theos* (Tanrı)” ve “*kratos* (güç, kuvvet)” kelimelerinin birleşmesi ile meydana gelen *theokratia*, Tanrı’nın yönetimi anlamına gelmektedir.⁵⁶ Teokratik egemenlik kuramlarına göre egemenlik Tanrı’ya aittir.

Hristiyanlığı felsefi açıdan temellendirmeye çalışan ilk düşünür Aziz Augustinus’a (354-430) göre başlangıçta Tanrı tarafından özgür irade ile donatılarak yaratılmış olan Adem, yasak meyveyi tadarak günahkar hale gelmiştir ve bundan dolayı akli cehalet ile kararıp özgür iradesi zayıflamıştır; akli cehalet ile kararıp özgür iradesi güçsüz durumda kalınca insanlık, hakimiyet arzusunun esiri haline gelmiştir.⁵⁷ Siyasal iktidar, bu arzusun ortaya çıkardığı çatışmaları ortadan kaldırmak için Tanrı’nın ortaya koyduğu bir çözümdür.⁵⁸ Augustinus’a göre bedenimiz Yeryüzü Devleti’ne,

vermesi anlamında bir kısıtlama getirmektedir. Ancak, uluslararası bağlantılar yapma yetkisi bizzat devlet egemenliğinin bir sonucudur.” demiştir. Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2021, s. 153.

⁵³ BM Genel Kurulunun 21.12.1965 tarihli ve 2131 (XX) Sayılı kararı ile.

⁵⁴ Birleşmiş Milletler Antlaşması madde 2/1. şu şekildedir: “Örgüt, tüm üyelerinin egemen eşitliği ilkesi üzerine kurulmuştur.”

⁵⁵ İlk ortaya çıkışı BM Genel Kurulunun 21.12.1952 tarihli 626 (VII) Sayılı Doğal kaynakların ve Zenginliklerin Serbestçe İşletilmesi Hakkı adını taşıyan kararı ile. Hüseyin Pazarcı, a.g.e. s. 155.

⁵⁶ Mustafa Koçak, a.g.e. s. 107.

⁵⁷ Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2020, s. 171.

⁵⁸ Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, s. 171.

ruhumuz Tanrı Devleti'ne bağlıdır, Hristiyanlık kilise tarafından tüm dünyaya yayılabilirse tüm dünya Tanrı Devleti'nin egemenliği altına girecektir. Kalıcı olan Tanrı Devleti'dir. Tanrı Devleti'ni kilise temsil etmektedir. Augustinus'un kilisenin siyasal iktidara üstünlüğünü benimsediği görülmektedir.⁵⁹

Aziz Pavlus "Tüm iktidarlar Tanrı'dan gelir" "*Omnis potestas a Deo*" sözü ile İlk Çağ ve Orta Çağ'da benimsenen bu düşünce tarzını açık biçimde yansıtmaktadır. Thomas Aquinas (1225-1274) ise "Tüm iktidarlar Tanrı'dan halk aracılığıyla gelir" "*Omnis Potestas a Deo per populum*" sözleriyle iktidarı kullanan kişilerin bu iktidarı doğrudan değil halk aracılığı ile aldıkları düşüncesini savunmuştur.⁶⁰ Ona göre iktidar bir ya da birden fazla kişinin elindeyse bunun sebebi o kişi ya da kişilerin tüm topluluğu temsil etmesidir⁶¹ ve bu kişi ya da kişilerin görevi ortak yararı gerçekleştirecek düzeni kurmaktır. Teokratik egemenlik düşüncesinde egemen olan, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak da görülse de meşruluğunu insan üstü, rasyonel olmayan niteliklerden alır, halkın çoğunluğundan almaz.⁶²

Teokratik egemenlik kuramları bakımından egemenliğin Tanrı'dan geldiği üzerinde hemfikir olunmakla beraber, bunun nasıl kullanılacağı tartışmalara yol açmıştır; bu konuda ilki "Doğaüstü İlahi Hukuk Kuramı" ve ikincisi "Providansiyel İlahi Hukuk Kuramı" olmak üzere iki farklı kuram ileri sürülmüştür.

Doğaüstü İlahi Hukuk Kuramı'na göre egemenliğin kaynağı Tanrı'dır. İktidarı kullanacak kişiler bir halkı yönetmek için Tanrı tarafından doğrudan seçilmektedir, iktidarı Tanrı'dan almaktadırlar ve ona karşı sorumlu olurlar, halka ya da feodal beylere karşı sorumlu tutulmazlar.⁶³ İktidar sahibinin uyrukları üzerinde hakları söz konusu ise de uyrukları ona

⁵⁹ Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, s. 172.

⁶⁰ Mustafa Koçak, a.g.e. s. 108.

⁶¹ Muvaffak Akbay, a.g.e s. 172.

⁶² Erdoğan Teziç, a.g.e. s. 106.

⁶³ Kemal Gözler, a.g.e. s. 507.

karşı herhangi bir hakka sahip değildir, iktidar sahibinin birtakım ödevleri bulunmaktadır ve fakat bu ödevler ona doğaüstü bir iktidar veren Tanrı'ya karşıdır.⁶⁴

Dini ve siyasal iktidar şeklinde iki ayrı otoritenin varlığı, İlk Çağ Yunan toplumuna ve Roma İmparatorluğu'na yabancı bir düşüncedir ve Hristiyanlığın bu iki ayrı iktidar düşüncesini sahneye koymasıyla insan topluluklarının iki ayrı otoriteye boyun eğmesi durumu ortaya çıkmıştır.⁶⁵ Modern devlet teorisi ve egemenlik kapsamında özellikle Orta Çağ Avrupası dikkate alındığında bu ayrı iktidar odaklarının üstünlük yarışına girdikleri fark edilmektedir. Devlet doktrini doğrudan etkileyen bu üstünlük yarışlarında bazı düşünürler kilisenin üstünlüğü düşüncesine destek verirken bazı düşünürler dünyevi gücün/siyasal gücün üstünlüğü düşüncesine destek vermişlerdir, kutuplaşma bu iki uç ile sınırlı kalmamış, bazı düşünürler iki otoritenin birbirinden ayrı ve bağımsız nitelik taşıdıklarını savunmuşlardır.⁶⁶ Kilisenin üstünlüğünü savunanlara göre tüm iktidarların kaynağı Tanrı'dır ve kaynağı Tanrı olan tüm iktidarlar, dini ya da siyasal ayrımı olmaksızın Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olan kilisenindir. Kilise neredeyse devletin ta kendisidir.⁶⁷ Kilise siyasal iktidarı krallar vasıtasıyla, dini iktidarı kendisi kullanmaktadır, krallar kiliseden aldıkları iktidarı kullanırken Tanrı'nın ve kilisenin emirlerine aykırı davranamayacaktır.⁶⁸ Kral, papa ve feodal beyler arasında bitmek bilmez mücadeleler neticesinde kral hem kiliseye hem feodal beylere hem de özerk şehirlere gücünü, üstünlüğünü kabul ettirip üstün güç, iktidar olarak varlığını sürdürmektedir.

⁶⁴ Leon Duguit, "Egemenlik ve Özgürlük", *Devlet Kuramı*, Çev. Didem Köse, Sedef Koç, Der. Cemal Bali Akal, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2018, s. 388.

⁶⁵ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul: Beta Basım Yayım, 2020, s. 86

⁶⁶ Ayferi Göze, a.g.e. s. 88.

⁶⁷ Louis Dumont, "Bireycilik Üzerine Denemeler: Doğuş. XIII. Yüzyıldan başlayarak siyaset kategorisi ve devlet", *Devlet Kuramı*, Çev. Hülya Tufan, Der. Cemal Bali Akal, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2018, s. 146.

⁶⁸ Ayferi Göze, a.g.e. s. 88.

Doğaüstü İlahi Hukuk Kuramı'nı belirgin şekilde yansıtan bazı örnekler ortaya konulabilir. Bunlardan biri, Louis XIV'e atfedilmiş bazı yazılarda ve Louis XV'in 1770 tarihli bir fermanında rastladığımız şu ifadelerdir:

*“Kralların donatıldıkları otorite Tanrısal lütfun bir yetkilendirmesidir; iktidarın kaynağı halkta değil Tanrı'dadır ve krallar donatıldıkları iktidarın hesabını yalnızca Tanrı'ya verirler”.*⁶⁹

II. Wilhelm'in Eylül 1897'deki konuşmasındaki şu ifadelerinin de yine açık bir şekilde doğaüstü ilahi hukuk kuramı yansıttığı görülmektedir:

“Wilhelm I, kutsal bir şeyi korur gibi korumamız gereken görkemli bir hazine gönderdi bize; Tanrı'nın lütfuyla sahip olduğumuz krallıktır o. Hiçbir bakanın, hiçbir temsilciler meclisinin, hiçbir halkın prensin elinden alamayacağı sorumluluklarla, yalnızca yaratıcıya borçlu olduğumuz o korkutucu sorumluluklarla sahip olduğumuz krallık” ifadelerinin ve 1916'da yazdığı bir bildiride yer alan “Kral tanrısal hakkı gereği, yalnızca Tanrı'ya hesap vermek zorundadır. O yolunu ve eylemlerini, yalnızca bu görüş açısına göre belirlemelidir.”

Providansiyel İlahi Hukuk Kuramı'na göre egemenliğin kaynağı yine Tanrı'dır. Fakat iktidarı kullananlar doğrudan doğruya Tanrı tarafından seçilmemiştir. Toplum iktidarı kullananları kendisi seçer. Thomas Aquinas “Tüm iktidarlar Tanrı'dan halk aracılığıyla gelir (*Omnis Potestas a Deo per populum*)” sözü ile bu görüşü desteklemektedir. Ona göre üstün iktidarın kaynağı ilahidir fakat Tanrı bu üstün iktidarın nasıl kullanılacağını bildirmemiştir.⁷⁰ Tanrı iktidarı halka verir, halk iktidarı yöneticilere aktarır.⁷¹ Hemen belirtmek gerekir ki Thomas Aquinas'ın iktidarın kaynağı ile iktidarı kullananlar arasında yaptığı ayırım ve dikkati mutlak suretiyle olmasa da halka çevirmesi demokrasi bakımından nitelikli bir adım olmuştur.⁷² 19. yüzyılda bu kuramın savunucularından olan Bonald'a göre:

“İktidar, onu uygulayan insanların, açıkça tanrısallıktan kaynaklanan bir emirle atanmış olmaları anlamında değil, ama yaratıcısı Tanrı

⁶⁹ Leon Duguit, “Egemenlik ve Özgürlük” Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali Akal, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2018, s. 389.

⁷⁰ Recai Galip Okandan, a.g.e. s. 373.

⁷¹ Mustafa Koçak, a.g.e. s. 110.

⁷² Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, s. 172.

*olan sosyal düzenin tabii ve temel yasası gereği oluştuğu için meşrudur”.*⁷³

Providansiyel İlahi Hukuk Kuramı’na göre iktidarın meşruluğu Tanrı’nın eseri olan toplum düzeninin doğal ve temel kanunlarına uygun olmasındadır.⁷⁴ Bir başka deyişle iktidarı kullanan kim olursa olsun, bir kişi ya da azınlık olması fark etmez, iktidarı kendi adına kullanmaz, toplum adına kullanır.⁷⁵

İktidarın belirlenmesinde halkı da devreye sokan bu görüş biçiminin, doğaüstü ilahi hukuk kuramlarından demokratik egemenlik düşüncesine geçişte önemli bir köprü oluşturduğu ifade edilebilir.

1.2.3.4.2. Demokratik Egemenlik Kuramları

İktidarın kaynağının beşerî olduğu yönündeki kuramlar gündeme gelip güç kazandıkça teokratik egemenlik kuramları önem kaybetmiştir.⁷⁶ 18. yüzyıl içerisinde ortaya konulan yeni düşünce biçimleri ile iktidarın kaynağının gökyüzünde ve Tanrı’nın iradesinde aranması bırakılarak yeryüzünde ve toplumda aranmaya başlanmıştır.⁷⁷ Doğal Hukuk Okulu ile Jean - Jacques Rousseau’nun (1712-1778) ileri sürdüğü fikirler iktidarın laikleşmesi sürecinde önemli rol oynamıştır. 1789 Fransız Devrimi üzerinde de büyük etki doğurmuş olan bu düşünceler demokratik egemenlik kuramları olarak adlandırılmaktadır. Doktrinde demokratik egemenlik kuramları çoğunlukla kendi içerisinde “Halk Egemenliği Kuramı” ve “Milli Egemenlik Kuramı” olmak üzere iki başlıkta incelenmektedir. Bunlara ek olarak Parlamento Egemenliği Kuramı da ayrı bir başlık olarak karşımıza çıkabilmektedir.⁷⁸ Öyle ki Fransa’da milli egemenlik ve halk egemenliği olarak karşımıza çıkan büyük değişim, İngiltere’de parlamentonun egemenliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk egemenliği ve milli

⁷³ Leon Duguit, Cemal Bali Akal Devlet Kuramı içerisinde s. 390-391.

⁷⁴ Erdoğan Teziç, a.g.e. s.105.

⁷⁵ Mustafa Koçak, a.g.e s. 110 .

⁷⁶ Musrafa Koçak, a.g.e. s. 110

⁷⁷ Münici Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Serbest Akademi, 2019, s. 81.

⁷⁸ Örnek olarak, Mustafa Koçak, a.g.e. s. 117 vd.

egemenlik kuramları ortaya konuldukları dönemde aralarında bazı kuramsal farklılıklar gözlemlenmekteyken günümüzde birbiri ile aynı anlamda kullanıldıkları metinlere rastlanabilmektedir.⁷⁹

Halk Egemenliği Kuramı'na göre egemenlik halka aittir. Halk ise belirli bir zaman diliminde yaşayan vatandaşlar topluluğudur.⁸⁰ Milli egemenlik teorisinde egemenlik, soyut bir bütün olarak kendisine manevi kişilik biçilen millete verilirken halk egemenliği kuramında egemenlik somut olarak belirli bir zaman diliminde yaşayan vatandaşlar topluluğuna verilmektedir.

Halk egemenliği teorisi ilk olarak J. J. Rousseau (1712-1778) tarafından 1762 yılında yayınlanan *Toplum Sözleşmesi* eserinde ileri sürülmüştür. İnsanların doğa durumundaki kadar özgür ve eşit biçimde yaşadıkları bir toplum ve devlet düzeninin nasıl gerçekleşebileceğini sorgulayan Rousseau, çözümü yasama yetkisinin bizzat yurttaşlar tarafından kullanıldığı doğrudan demokraside bulmaktadır. Söz konusu düzenin inşası toplumun üyesi olan her bir kişinin özgür iradesiyle bir araya gelerek oybirliği⁸¹ ile kabul ettikleri bir sözleşme ile devleti kurması ile mümkün olacaktır. Rousseau toplum sözleşmesini şu şekilde özetlemektedir:

*“Her birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada genel istemin buyruğuna verir ve her üyeyi bütünün bölünmez bir parçası kabul ederiz. Bu birlik sözleşmesi, o anda sözleşmeyi yapanların kişisel varlığı yerine, toplantıdaki oy sayısı kadar üyesi olan tüzel ve kolektif bir bütün oluşturur. Bu bütün ortak benliğini, yaşamını ve istemini bu sözleşmeden alır...”*⁸²

⁷⁹ Mustafa Koçak, a.g.e. s. 114.

⁸⁰ Kemal Gözler, a.g.e. s. 511.

⁸¹ Jean -Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*'nin IV. Kitabında özü gereği oybirliği ile onanma isteyen tek bir yasanın bulunduğunu, bunun da toplum sözleşmesi olduğunu belirtmektedir. Buna ilaveten toplum sözleşmesi yapıldığı zaman, ona karşı gelenlerin bulunması durumunda, bu durumun sözleşmeyi geçersiz kılmayacağını ifade ederken bu durumun sadece karşı çıkanların sözleşmeye girmelerine engel olacağından bahsederek yurttaşlar arasında yabancı konumuna düşeceklerini eklemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jean -Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Vedat Günyol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s. 102-103.

⁸² Jean-Jacques Rousseau, a.g.e, s. 15.

Rousseau'nun ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır ki genel istem mutlak eşitliğe dayanır. Egemen varlığın devletin üyeleriyle arasındaki ilişki bakımından ise Rousseau'nun şu ifadeleri dikkat çekmektedir:

“Diyelim, devlet on bin yurttaştan oluşmuş olsun. Egemen varlık, ancak kolektif bakımdan bir bütün olarak düşünülebilir. Ama her bir insan, yurttaş olarak bir birey sayılır. Onun için, egemen varlığın yurttaşla ilişkisi, on binin bire ilişkisi gibidir, yani devletin üyelerinden her birinin payına -baştan başa devlete bağlı kalmakla birlikte- egemen gücün on binde biri düşer. İsterse halk yüz bin kişi olsun, uyrukların durumu yine de değişmez; her biri yine yasaların bütün gücünü taşır. Oysa uyrukların yüz binde bire düşen seçim oyu, yasaların kaleme alınmasını on kat daha az etkiler. Uyruk hep bir tek kaldığı için, egemen varlığın ilişkisi yurttaş sayısı ölçüsünde artar ve sonunda devlet ne kadar büyürse, özgürlük o kadar azalır.”⁸³

Halk egemenliği teorisi çoğunluğa istediği her şeyi gerçekleştirme imkânı sağlayacak olması ve genel iradenin kişilerin iradelerinin üzerinde oluşunun ispat edilemeyecek olması gibi yönlerden eleştirilere maruz kalmıştır. Eleştirenlerden biri olan Duguit, halkın egemen olduğunu öne sürmenin bir inanış olduğunu bunun da Tanrı'nın hükümdara egemenlik bağışladığına inanmaya benzeyeceğini ifade etmektedir.⁸⁴

Halk egemenliği teorisine göre her vatandaş egemenliğin bir parçasına sahip olduğundan seçmenlik bir “hak” olarak görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak seçimlerde oy kullanmanın isteğe bağlı olduğu söylenir, bünyesinde hem ihtiyari oy ilkesini hem de genel oy ilkesini barındırmaktadır.⁸⁵ Doğrudan demokrasi ve yarı-doğrudan demokrasi sistemleri ile örtüşmektedir ve temsili demokrasi sistemleri ile örtüşmemektedir. Çünkü egemenlik halktadır ve devir ve ferağ edilemez. Halk egemenliği kuramı emredici vekalet kurumuyla mümkündür, egemenlik halkın olduğundan halkın temsilcileri emirleri yerine getirmek zorundadır.⁸⁶

⁸³ Jean-Jacques Rousseau, a.g.e. s. 55.

⁸⁴ Leon Duguit, *Kamu Hukuku Dersleri*, Çev. Süheyp Derbil, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1954, s. 65.

⁸⁵ Kemal Gözler, a.g.e. s. 512.

⁸⁶ Kemal Gözler, a.g.e. s. 512.

1789 Fransız Devrimi ile beraber egemenliğin kaynağına ilişkin ortaya atılan demokratik egemenlik kuramlarından bir diğeri de milli egemenlik kuramıdır. Milli egemenlik kuramına göre egemenlik millete aittir. Millet kendisini meydana getiren bireylerden ayrı ve onların üstte konumlandırılan manevi bir varlık olarak halk kavramından farklılık arz eder. Halk belirli bir zaman diliminde milli topluluğu meydana getiren sosyolojik bir varlığı ifade etmekte iken millet sadece belirli bir zaman diliminde yaşayan kişileri değil, geçmişte yaşamış ve gelecekte yaşayacak nesilleri içine alan geniş bir kavramdır.

Milli egemenlik, Fransız burjuvazisi tarafından 1789 Fransız Devrimi sonrasında “Kurucu Meclis” için yapılacak seçimlerde seçim hakkını sınırlandırmak maksadıyla savunulmuştur.⁸⁷ 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nin 3. Maddesinde “Her egemenliğin temeli esasen millettir. Hiçbir organ, hiçbir fert, ondan açıkça kaynaklanmayan bir yetkiyi kullanamaz.” ifadeleriyle milli egemenlik düşüncesi ortaya konulmuştur.

Devletin üstün iktidarının milletin manevi kişiliğine ait olması ya da belirli zaman diliminde yaşamış vatandaşlar topluluğuna ait olması bazı hususlarda farklılıklar doğuracaktır. Halk egemenliği kuramına göre her vatandaşın egemenliğin belirli parçasına sahipliği açısından oy kullanmak bir haktır ve fakat milli egemenlik kuramına göre oy kullanmak bir fonksiyondur, yetkidir, böylelikle milli egemenlik kuramı sınırlı oy sistemine müsaittir.⁸⁸ Milli egemenlik kuramında manevi bir varlık olan milletin temsilcilere, sözcülere ihtiyacının olmasıdır, böylelikle temsili sisteme gidilir. Halk egemenliği kuramında ise somut varlığı ile hazır olan vatandaşlar topluluğu aracı olmadan doğrudan doğruya iradesini açıklayabilir ya da yarı doğrudan doğruya demokrasi yöntemlerini kullanabilir.⁸⁹

⁸⁷ Mustafa Koçak, a.g.e. s. 111.

⁸⁸ Münci Kapani, a.g.e. s. 84.

⁸⁹ Münci Kapani, a.g.e s. 85.

Parlamentonun egemenliği (*parliamentary sovereignty*) ya da parlamentonun üstünlüğü (*parliamentary supremacy*), parlamentonun devletteki en yüksek kuvvet olduğu, herhangi bir yasayı yapabileceği ve kaldıracabileceği ve devlette onun gücünü kısıtlayabilecek herhangi bir gücün bulunmadığı anlamına gelmektedir.⁹⁰

Parlamentonun egemenliği (*parliamentary sovereignty*) ya da üstünlüğü (*parliamentary supremacy*) teorisi uzun yıllar boyunca İngiliz anayasa hukukçularının favori doktrini olmuştur. Jennings ve Wade gibi bazı modern yazarlar egemenlik teriminin bazı yanılsamalara yol açacağı gerekçesiyle parlamento egemenliği yerine parlamentonun üstünlüğü terimini kullanmayı daha uygun bulmaktadır.⁹¹ Bu teorinin en bilinen destekçilerinden biri William Blackstone'dur. Blackstone'a göre parlamento her şeye kadirdir, o doğası gereği imkânsız olmayan her şeyi yapabilir ve onun yaptıklarını yeryüzünde hiçbir otorite geri alamaz.⁹² Fransa'da Fransız Devrimi'nin ve Jean- Jacques Rousseau'nun yarattığı etki ile halk egemenliği kuramı ve milli egemenlik kuramı ön plana çıkarken İngiltere'de John Locke etkisiyle parlamento egemenliği kuramı ön plana çıkmıştır. Locke'a göre yasama iktidarı, topluluğun ve topluluğun üyelerinin korunması için devlet iktidarını yönetme hakkına sahip olan iktidardır.⁹³ John Locke, *Second Treatise of Government (Yönetim Üzerine İkinci İnceleme)* eserinde yasamanın üstünlüğünden şu şekilde bahsetmektedir:

*“Kendi temeline dayanarak ve doğası gereği topluluğun korunması için hareket eden kurulmuş bir devlette, yalnızca tek bir üstün iktidar olabilir ki bu da yasamadır, geriye kalan tüm iktidarlara bu yasama iktidarına tabidirler ve öyle olmak zorundadırlar.”*⁹⁴

⁹⁰ Edward Wavell Ridges, *Constitutional Law of England*, London: Stevens & Sons, 1922, s. 12.

⁹¹ Ergun Özbudun, “İngiltere’de Parlamento Egemenliği Teorisi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 25 S. 1, 1968, s. 78.

⁹² A.H. Marsh, “Have the Provincial Legislatures Power to Limit Appeals to the Supreme Court of Canada”. *Can. L. Times*, 2, 1882, s. 416.

⁹³ John Locke, *Two Treatises of Government*, Ed. Peter Laslett, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, s. 364

⁹⁴ John Locke, a.g.e. s. 366-367.

Siyasal iktidarlar kendilerini farklı egemenlik kuramlarına göre meşrulaştırmıştır, bu anlayış zamana ve yere göre değişiklikler gösterebilmiştir. İngiltere’de parlamentonun egemenliğine yavaş yavaş doğal süreci içerisinde varılırken, Fransa’da 1789 Devrimi ile milli egemenlik düşüncesine geçiş yapılmıştır.

1.3. Değerlendirme

Çalışmamızın birinci bölümünde kodifiye edilmiş bir anayasaya sahip olmayan Birleşik Krallıkta devlet iktidarının yasama işlevini yerine getiren parlamentonun devlet erkleri bakımından konumunun belirlenebilmesi ve parlamento egemenliği ilkesini temel norm alan İngiliz anayasa hukuku sisteminde parlamentonun egemenliğini kısıtlayacak herhangi bir gücün olup olmadığı güncel tartışmasının anlaşılabilmesi için önce egemenliğin ve parlamento egemenliğinin ne olduğu aktarılmaya çalışılmıştır.

Kamu hukukunun birçok alanında temel konulardan biri olarak ele alınan devlet kavramının tanımlanması; sadece devletler tarafından kullanılabilecek bazı yetkiler ve sadece devletlerin sorumlu tutulabileceği bazı yükümlülükler bakımından önem arz etmektedir. Devlet kavramının tanımları arasında en çok kabul göreni 20. Yüzyıl başlarında Alman ve Fransız kamu hukukçuları tarafından da sıklıkla tercih edilmiş olan devletin belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olan belirli bir insan topluluğunun oluşturduğu bir varlık olduğu yönündeki tanım olmuştur. Bu tanım Georg Jellinek tarafından 1900 yılında ortaya konulan ve “Üç Unsur Teorisi” olarak anılan teoriye istinaden ortaya konulabilmektedir. Bu teoriye göre devlet tüzel kişiliği devlet toprağı, devlet halkı ve devlet iktidarı unsurlarından meydana gelmektedir.

Devletin ilk unsuru olarak ortaya konulan insan unsuru çeşitli terimlerin yanında ekseriyetle “millet”, “ulus” kavramları ile ifade edilmektedir. Ulusun tanımlanmasında karşımıza çıkan iki temel yaklaşımdan ilki olan objektif ulus anlayışında ulus dil, din, soy gibi

objektif bağlarla birbirine bağlanan topluluğu ifade ederken ikincisi ve daha yaygın kabul gören sübjektif ulus anlayışına göre ulus, ortak geçmiş, aynı amaç ve ideallerde birleşme, birlikte yaşama arzusu gibi pek çok yönden aralarında manevi bağ söz konusu olan insan topluluğudur.

Devletin toprağı ya da ülkesi, devletin egemenliğinin kurulacağı ve kullanılacağı, devletin kendi özgül yönetme faaliyetinin geliştirilebileceğı alanı ifade eder bu nedenle devletlerin egemenlik alanının ve yasalarının uygulanacağı alanın belirlenmesi bakımından ülke sınırlarının belirlenmesi önemlidir.

Belirli insan topluluğunun belirli toprak parçasıyla birlikte bir devlet oluşturabilmesi için devletin iktidar unsuruna ihtiyaç bulunmaktadır. Devletin iktidar unsuru bakımından doktrinde çeşitli terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Devlet kudreti, devlet iktidarı, devlet gücü, emretme kudreti, üstün iktidar gibi terimlerin yanında egemenlik terimine rastlanmaktadır. Egemenlik teriminin sıklıkla devlet gücünün, hükümetin ya da devletin yerine kullanılıyor olması karışıklıklara yol açabilmektedir. Egemenliğin kökeni itibariyle devlet iktidarını ifade için kullanılamayacağı, iktidarın sadece belirli bir niteliğini karşılayacağı savunulan görüşler arasındadır.

Devlet iktidarı içerisindeki otoritelerden bazılarının diğer otoritelerle kısıtlanmaması ya da onlara tabi olmaması niteliği olarak karşımıza çıkan egemenlik kavramının anlaşılmasının İngiliz anayasa hukukunda parlamentonun yerinin, parlamento egemenliğı ilkesinin anlaşılabilmesi ve konumlandırılması bakımından önem taşır.

Egemenliğin kaynağına, kime ait olduğuna dair çeşitli teoriler öne sürülmüştür. Bu teorileri teokratik egemenlik kuramları ve demokratik egemenlik kuramları olarak iki ana başlıkta toplamak mümkündür. İktidarın kaynağının beşerî olduğu yönündeki teoriler ortaya çıkıp gücünü artırdıkça teokratik egemenlik kuramları tartışılabilirliğini kaybetmiştir. Demokratik egemenlik kuramları pek çok kaynakta halk egemenliğı kuramı ve millet egemenliğı kuramı olarak karşımıza çıkmaktaysa da parlamento

egemenliğine ayrıca bir başlık açmayı uygun gören yazarlar da bulunmaktadır.

İngiltere’de bir demokratik egemenlik kuramı olarak karşımıza çıkan ve “parlamentonun egemenliği” ya da “parlamentonun üstünlüğü” olarak adlandırılan ilke, basit bir ifade ile İngiltere’de yasama organının yargı organı veya yürütme organı tarafından sınırlandırılmayacağını ifade etmektedir. Buna göre, yasaların geçerliliği, uygulanabilirliği, ortadan kaldırılmalarının gerekip gerekmediği konusunda en üst düzeyde karar alma yetkisi parlamentoya aittir. Parlamentonun üstünlüğü ilkesi İngiliz anayasal düzeninin temelini oluşturmaktadır. Çalışmamızın üçüncü bölümünde inceleyeceğimiz üzere özellikle son birkaç on yılda çeşitli faktörlerin etkisiyle, parlamentonun egemenliğinin kapsamı ve uygulanabilirliği üzerinde bazı tartışmalar yaşanıyor olsa da İngiliz anayasa hukuku bakımından parlamento egemenliğinin yeri oldukça önemlidir. Yukarıda egemenlik kavramından bahsederken süreklilik, mutlaklık, devredilemezlik, bölünmezlik gibi bazı özelliklerini vurgulamıştık. Egemenliğin mutlak olmasının sonuçlarından biri kimsenin onayını almaksızın yasa yapabilmesidir.

2. BÖLÜM

PARLAMENTONUN TARİHSEL KÖKENLERİ VE GELİŞİMİ

Batı uygarlıklarının tekelinde ve son yüzyılların ürünü gibi görünen ve demokrasi olarak bilinen yaşam biçimi ile bazı siyasi kurumların kökeni sanılandan çok daha derinlerde yatmaktadır. Özellikle parlamentonun kökeni bakımından binlerce yıl önce ve dünyanın demokratik kurumlarla nadiren ilişkilendirilen bölgelerinde görülen ilkel meclis oturumlarının yeri görmezden gelinemez. Bu nedenle çalışmamızın bu bölümünde İngiltere’de parlamentonun kökeni, oluşumu ve gelişimi sürecinden önce bazı önemli ilk uygarlıklarda karşımıza çıkan birtakım kurumlara, ilkel meclislere göz atmak isteriz. Daha sonrasında İngiliz parlamentosunun nasıl sadece bir danışma organı olmaktan çıkıp yasama iktidarının merkezi unsuru haline geldiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.1. İlk Uygarlıklarda Demokratik Kurumlar

Pek çok kaynakta demokrasiyi icat edenlerin Antik Yunanlılar olduğu düşüncesi kabul görüyor olsa da demokrasi tarihinde Batı ya da Avrupa merkezci standart düşünce biçimini “tahtından indirmek isteyen” yazar ve düşünürler de bulunmaktadır.⁹⁵ Bu yazar ve düşünürler demokrasinin Antik Yunandan önce Orta Doğu, Hindistan ve Çin gibi bölgelerde gelişmekte olduğu; Avrupa’nın karanlık çağları boyunca İslam devletleri, İzlanda ve Venedik gibi yerlerde varlığını sürdürdüğü; Afrika, Kuzey Amerika ve Avustralya gibi yerlerde sömürge öncesi kabile yaşamının bir parçası olduğu gibi iddialarla o zamanlardan beri gelişmekte olan alternatif bir demokrasi tarihini ortaya koymaya çalışmışlardır.⁹⁶

Demokrasi sözcüğü eski Yunanca kök sözcükleri olan “*demos*” ve “*kratos*” sözcüklerinden türetilmiştir. Halkın iktidarı anlamına

⁹⁵ Paul Cartledge, *Democracy: A Life*, New York: Oxford University Press, 2016, s. 1-2.

⁹⁶ Paul Cartledge, a.g.e. s. 2.

gelmektedir.⁹⁷ Thorkild Jacobsen, kavramı açıklarken çarpıcı bir şekilde “nesillerin umutlarını, korkularını ve değerlerini somutlaştıran kelimeler, derinlikte kazandıklarını netlikte kaybedebilirler” ifadelerini kullanmakta, bir yönetim biçimini ve artık bir yaşam biçimini temsil eden demokrasinin de bu kelimelerden biri olduğunu eklemektedir.⁹⁸

Alt başlıklarda örnek olarak üzerinde duracağımız bazı ilk uygarlıklarda ortaya çıkmış demokratik kurumları incelerken demokrasinin modern görünümünden ziyade “ilkel demokrasi” ve “klasik demokrasi” görünümleri ile ilgilenmiş olacağız. Demokrasinin klasik anlamını esas aldığımızda servet ya da sınıf ayrımı olmaksızın özgür, yetişkin, erkek yurttaşların iç egemenlik bakımından söz sahibi olabildiği yönetim biçimleri dikkat çekerken; ilkel demokrasilerde iktidar yapısının daha gevşek olması, yönetimin fonksiyonlarının henüz uzmanlaşmaması, iktidar yoluyla toplumsal koordinasyonun gelişmemiş olması dikkat çekmektedir.⁹⁹ Burada bazı ilkel toplumlarda bulunan bazı ilkel siyasi kurumların; egemenliğin yurttaşlarda olması, yöneticilerin ve yargıçların konumlarını ve güçlerini yurttaşların rızasından alması, savaş kararı gibi önemli kararların yurttaşların kararıyla alınması gibi klasik demokrasinin bazı kıstaslarını taşıyıp taşımadığı belirlenebilecektir.

2.1.1. Sümer Kent Devletlerinde Demokratik Kurumlar

Mezopotamya’daki ilk uygarlık olan Sümerler, M.Ö. 3500’lü yıllardan itibaren kent devletlerine bölünmüş bir biçimde yaşamışlardır. Sümer kent devletleri kendileri için siyasi, toplumsal, dini ve ekonomik gereksinimlerini karşılayan ve birbirinden bağımsız şekilde varlığını sürdüren kent teşkilatlarını meydana getirerek varlığını devam ettirmeye çabalamışlardır.¹⁰⁰ Önceleri daha teokratik özellikler gösteren Sümer yönetimi zamanla değişime uğramış ve idari ve askeri görevleri olan ve

⁹⁷ Mehmet Akad, Bihterin Vural Dinçkol, Nihat Bulut, a.g.e. s. 10.

⁹⁸ Thorkild Jacobsen, *Toward the Image of Tammuz and Other Essays on Mesopotamian History and Culture*, Cambridge, Harvard University Press, 1970, s. 157.

⁹⁹ Thorkild Jacobsen, a.g.e. s. 157.

¹⁰⁰ Selman Karakul, *Yönetişel Devlet*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016, s. 35.

“Lugal” olarak adlandırılan büyük adamlar öne çıkmıştır.¹⁰¹ Kent devletlerinin her birinin başında “patesi” ya da “ensi” olarak adlandırılan yerel yönetici karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli şehir devletleri diğer şehirler üzerinde egemenliklerini kurduklarında Lugal, “ensi” ya da “patesi” adı verilen yerel valiler aracılığıyla liderlik etmektedir.¹⁰² Ensi şehrin Tanrı’sını temsil etme, adaleti yerine getirme işlevini yerine getirmektedir ve Tanrı’nın temsilcisi ve başrahip konumundadır.¹⁰³ Kent devletlerinin çeşitli sebeplerle genişlemesinin de etkisiyle Patesi ya da Lugal haricinde başkaca siyasi ve idari organlar ortaya çıkmış; valiler, hükümdar sarayına mensup olanlar, bakanlar ve memurlar krala destek olmuşlardır.¹⁰⁴

Sümerlerin ilkel demokrasisi günümüzdeki manasıyla devlet kurumlarına sahip olmasa da resmîleştirilmiş ve bazen ritüelleştirilmiş kurumsal bir işleyişe sahiptir.¹⁰⁵ Gerçekleştirilen ilkel demokratik toplantılar halkın gelişigüzel bir araya geldiği ve karara vardığı toplantılar olarak değil, erkek yurttaşların katı prosedürlerle ve ritüelleştirilen açılış ve kapanış törenleri ile bir araya geldiği, oylama süreçleri ve alınan kararlar bakımından oybirliğinin arandığı bazı geleneksel kalıplarla çevrelenmiş toplantılar olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁶ Halk meclisi toplantısından önce bir ihtiyar heyeti toplantısı yapılarak ihtiyarların grubun geneline tavsiyelerde bulunduğu söylenmektedir. Özgür erkek yurttaşlardan oluşan halk meclisi, jüri ve yargıç olarak birlikte hareket edebilmekte, birlik içerisindeki anlaşmazlıkları çözüme ulaştırabilmekte, savaş ve barış gibi

¹⁰¹ Mircea Sever Roman, *Considerations on the Sumerian Hieratic City-State*. Romanian Cultural History Review Supplement of Brukenthal. Sibiu: Editura Muzeului National Brukenthal, 2014 s. 14.

¹⁰² Mircea Sever Roman, a.g.e. s. 14.

¹⁰³ Shaymardanov Azamat Zokirovich, “Ancient East Titles”, *World Bulletin of Social Sciences*, C. 5, 2021, s. 157.

¹⁰⁴ Selman Karakul, a.g.e. s. 36.

¹⁰⁵ Ronald M. Glassman, *The Origins of Democracy in Tribes, City-States, and Nation-States*, Cilt 1, Springer International Publishing, 2017, s. 303.

¹⁰⁶ Ronald M. Glassman, a.g.e. s. 304.

konularda karar verebilmekte, savaş söz konusu olduğunda birine sınırlı süreliğine üstün otorite-krallık verebilmektedir.¹⁰⁷

Sümerlerin ilkel meclis toplantılarından biri hakkında bilgi edinmemizi ve on bir kil tabletinin içeriğinden haberdar olmamızı sağlayan Sümerolog Samuel N. Kramer yazılı insanlık tarihindeki ilk siyasal meclisin Sümer ülkesinde M.Ö. yaklaşık 3000’de ciddi bir oturumda bir araya geldiğini ve iki ‘ev’den oluştuğunu ifade ederek oturum ile ilgili kritik bilgiler vermektedir.¹⁰⁸ Kramer’in aktardığı üzere bu evlerden birincisi ‘senato’ ya da “ihtiyarlar meclisi” iken ikincisi ‘alt ev’ ya da devletin eli silah tutan yurttaşlarından oluşan meclistir. Bahsi geçen dönemde Sümer, bir bütün olarak ülke üzerinde üstünlük kurmaya çalışan bir dizi şehir devletinden oluşmaktadır ve Kiş ve Uruk (Erech) şehir devletleri arasındaki üstünlük mücadelesi Urukluların bahsi geçen iki meclisinin savaşp savaşmama yönünde hangi yolu izleyeceklerine dair karar vermek üzere toplanmalarına neden olmuştur.¹⁰⁹ Burada muhafazakar ihtiyarlardan oluşan senatonun kararı, neye mal olursa olsun barıştan yana durmak iken bu kararın kral tarafından veto edildiği ve meselenin ‘alt ev’ önüne gitmesiyle savaş ve bağımsızlıktan yana karar alındığı ve bu kararın kral tarafından onaylandığı görülmektedir.¹¹⁰

Yazılı insanlık tarihinde gerçekleştirilen en eski meclis toplantısına neden olan Uruk ve Kiş şehir devletlerinin mücadelesi Gılgamış efsanesiyle de resmedilmektedir. Olaylar Agga’dan Gılgamış’a bir ultimatoma getiren ulağın Uruk’a gelmesi ile başlamaktadır ve yukarıda da bahsedildiği gibi kralın dışında devlet yönetiminde iki meclis bulunmaktadır, bunlar yaşlılar meclisi ve genç savaşçılardan oluşan meclistir.¹¹¹ Gılgamış, Kiş’e boyun eğmek istememekte ve savaşmak için yaşlılar meclisini ikna etmeye

¹⁰⁷ Ronald M. Glassman, a.g.e. s. 304.

¹⁰⁸ Samuel Noah Kramer, *History Begins at Sumer*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1981, s. 30.

¹⁰⁹ Samuel Noah Kramer, a.g.e. s. 31.

¹¹⁰ Samuel Noah Kramer, a.g.e. s. 30.

¹¹¹ Gılgamış Hikayeleri, Sümerce-Babilce Aslından Çev. Selim F. Adalı, Ali, T. Görgü, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, s. 1-2.

çabalamaktadır. Bu şekilde bir yanda Kral ve Kış'e boyun eğmek istemeyen şehrin önde gelen genç savaşçıları bir yanda Kış ile savaşa girmek istemeyen ve barıştan yana olan yaşlılar meclisi görülmektedir. Söz konusu metin içeriğinden biri yaşlılardan diğeri genç savaşçılardan oluşan bu iki meclis hakkında daha detaylı bilgi edinilememektedir.

Sümerlerin başkaca alanların yanı sıra siyaset alanında da önemli ilerlemeler kaydetmiş olmalarını kil üzerine kamıştan kalem yardımıyla yazılan bir yazı sistemini aşama aşama geliştirmelerine bağlayan Kramer, Sümerlerin kralların gücünü engelleyip siyasal meclisin yetkisini tanımakla, demokratik yönetime doğru ilk adımları attıklarını belirtmektedir.¹¹²

Kramer ve Glassman'ın de vurguladığı üzere binlerce yıl önce toplanan bir ilkel meclisin şaşırtıcı görünse de bugün Yakın Doğu olarak bilinen, tiranların ve despotların geleneksel evi olarak görülen, dünyanın siyasi meclislerin bilinmediği düşünülen bir bölgesinde toplanmış olması oldukça dikkat çekicidir.¹¹³

Yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerin de ışığında açıkça görülmektedir ki Sümer kent devletlerinde ilkel meclisler, uyuşmazlıkları çözebilmekte, hükümdarın seçilmesinde rol oynayabilmekte, yönetsel önlemler alabilmekte, temel siyasi meseleleri değerlendirebilmekte, gerektiğinde savaş kararı alabilmekte, topluluğa yeni yurttaşlar kabul edebilmekte ve topluluk mülklerini yönetebilmektedir.¹¹⁴ Özellikle Gılgamış destanına konu olan Uruk ile Kış kent devletleri mücadelesinin yaşandığı dönemi esas aldığımızda ilkel meclislerin bir dönem iç egemenliği, siyasi otoriteyi elde tuttuklarını söylemek yanlış olmayacaktır, çünkü hükümdar söz konusu meclislerin rızasını almadan bir savaşa girmekten açıkça kaçınmaktadır. Ancak kentler arasında süregelen savaşlar

¹¹² Samuel Noah Kramer, a.g.e. s. 31.

¹¹³ Ronald M. Glassman, a.g.e. s.305, Samuel Noah Kramer, a.g.e. s. 31.

¹¹⁴ V. Diakov, S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan Cilt1*, İstanbul: Yordam Kitap, 2017, s. 88.

ve kentlerin imparatorluk yönetiminde bir araya gelmesi ile ilkel meclislerin yetkilerinin gitgide azaldığı görülmektedir.

2.1.2. Hitit Devletinde Demokratik Kurumlar

Hititler M.Ö. 2000 yılının başlarında Avrasya bozkırlarından Anadolu'ya inmiş göçebe bir topluluktur. Daha sonraları saban tarımı yapan köy topluluklarının üstünde egemenlik kurdukları hatta askerî katman olarak örgütlenerek köylüleri topraktan toplumsal artı elde edecek şekilde zorladıkları bilinmektedir.¹¹⁵ M.Ö. 1800 dolaylarında şeflikler büyüyerek kent devletleri krallıklarına, daha sonrasında da bu krallıklar Hattuşa¹¹⁶ (Hattuş-Boğazköy) başkenti etrafında imparatorluğa dönüşmüştür.¹¹⁷

Hitit yasa tabletlerinde prolog ve epilog bulunmadığından yasanın hangi kral tarafından yazdırıldığı ve yasama yetkisinin nasıl verildiği açıkça ortaya konulamamıştır. Ancak başkaca belgelerde “hükümün adil efendisi” olarak nitelendirilen Güneş Tanrısına “Ey güneş Tanrısı! Ülkelerin törelerini sen tayin edersin” şeklinde seslenildiği görülür ve kralı görevlendiren Tanrı'nın Güneş Tanrısı olduğuna inanılır.¹¹⁸ Buna ilaveten Hititler kendilerini “bin Tanrılı halk”¹¹⁹ olarak tanımlamaktadırlar, kralın sadece Güneş Tanrısının ya da Fırtına Tanrısının değil, tüm tanrıların gözdesi olduğu savunulmaktadır ve devlet idaresinde din etkisi göze çarpmaktadır.¹²⁰

¹¹⁵ Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2019, s. 62.

¹¹⁶ Hattuşa o dönemde ikinci derece ticaret merkezlerinden biridir. Hitit krallığının başkenti haline gelmesi M.Ö. 1650'den önce olmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Theo P. J. van den Hout, "Hitit Krallığı ve İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi", *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, Haz. Meltem Doğan Alparslan, Metin Alparslan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023, s. 11-12.

¹¹⁷ Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s. 63.

¹¹⁸ Belkıs Dinçkol, “Hitit Yasaları”, *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, Meltem Doğan Alparslan, Metin Alparslan (Haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023, s. 274.

¹¹⁹ Tuliya meclisinin bir anlaşmaya tanık olmaları için çağırılan Tanrı'lara atıfta bulunduğu örneklere rastlanmıştır. Örnek olarak “...şimdi bu konu ile ilgili olarak bin Tanrı meclise/toplantıya çağırıldı, görsünler, işitsinler, müsaade etsinler ve tanık olsunlar!...” Gary Beckman, “The Hittite Assembly”, *Journal of the American Oriental Society*, 102(3), 1982, s. 438.

¹²⁰ Veli Ünsal, *Eski Anadolu'da Teokratik Devlet Düzeni*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2013, s. 16-19.

Hitit Yasaları'nın kodeks sayılıp sayılamayacağı konusunda fikir birliği sağlanabilmiş değildir. Kimi yazarlar sadece çeşitli suçların unutulmaması için bazı kralların yazdırdığı maddeler olduğunu belirterek Urnamnu ve Hammurabi yasaları gibi kodeks olarak görülemeyeceğini ifade etmiş; kimisi ise kodeks olarak kabul edilmesi gerektiği düşüncesini savunmuştur. Kodeks olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade edenlerden biri olan Dinçkol'a göre Hitit yasalarının çıkış noktası da diğerleri gibi sözlü töre hukukudur.¹²¹

Devlet kurumlarının temeli I.Hattuşili¹²² döneminde atılmıştır. Teokratik, monarşik yönetim ile yönetilen Hitit devletinde Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olan kral hem başkomutan hem başrahip hem başyargıç konumundadır. Eski Krallık Dönemi'nde kralın yanında kraliçe (*tawananna*)¹²³ ve farklı isimlerde bazı meclislerin yönetimde etkili olduğu görülmektedir. Bu meclislerin başında çoğunlukla kraliyet ailesine mensup soylu kişilerden oluşan pankuş meclisi gelmektedir. Pankuş "her zaman, herkes, genel, hepsi" anlamlarına da gelmekle beraber "topluluk" ve "meclis" kavramlarını ifade ederken kullanılmıştır.¹²⁴ Pankuş meclisinin kraliyet bildirilerine ve anlaşmalara tanıklık ettiği ve bunları uyguladığı¹²⁵, hanedan içi sorunları giderdiği, ölüm cezalarına onay verdiği ve bir tür yüksek mahkeme ve danışma kurulu olarak toplandığı bilinmektedir.¹²⁶ Bir

¹²¹ Belkıs Dinçkol, a.g.e. s. 273.

¹²² Hükümdar anlamına gelen Labarna/Tabarna unvanı taşıyan I.Hattuşili Hitit devletinin kurucusu olarak kabul edilmektedir. "Hattuşili" ise Hattuşalı" manasındadır, Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, Ankara: Tübitak Yayınları, 2000, s.57; Labarna ve I. Hattuşili'nin aynı kişi olup olmadığı konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Farklı olduğunu ileri sürenlerden biri olarak Lloyd'a göre Labarna'dan sonraki bütün krallar Labarna unvanını almışlardır. Veli Ünsal, a.g.e. s. 34.

¹²³ "Tawananna müessesesi bilim adamlarınca tartışma konusu olmuştur. Tawananna'nın Eski Hitit Dönemi'nde bir kraliçe unvanı olmadığı, onun bir rahibe ve kralın karısı olarak kraliçelik vazifesini sürdürdüğü, İmparatorluk Dönemi'nde ise L/Tabarna ve Tawananna'nın LUGAL ve MUNUS. LUGAL yanında, Hitit kral ve kraliçelerinin geleneksel unvanları olduğu ve Tawananna ismini sadece I. Şuppiluliuma'nın karısının taşıdığı genellikle kabul edilen görüştür." Esma Reyhan, *Hitit Devleti'nde Siyaset ve Yönetim: Direktif, Yemin ve Sadakat*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat, 2017 s. 90.

¹²⁴ Esma Reyhan, a.g.e. s. 125.

¹²⁵ Billie Jean Collins, *The Hittites And Their World*, Society of Biblical Literature Atlanta, 2007, s. 57.

¹²⁶ Veli Ünsal, a.g.e. s. 14.

diğer meclis “toplantı, mahkeme” anlamına gelen Tuliya meclisidir. Bu meclisin ilgilendiği konular daha kısıtlıdır ve adli meselelerde etkindir.¹²⁷ Pankuş meclisi ve Tuliya meclisi kral tarafından olağanüstü durumlarda toplanmaktadır ve bu toplantılar kralın inisiyatifindedir.¹²⁸

Direktif metinlerinin yanı sıra I.Hattuşili’nin vasiyetnamesi ve Telepinu’nun Fermanı yönetim hakkında bilgi sahibi olmamıza yarayan iki önemli belge olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki özellikle adı geçen bu iki belgeden tuliya ile pankuş meclisleri hakkında kayda değer bilgiler edinmekteyiz. Eski Krallık Dönemi’nde Pankuş meclisinin yönetimdeki ağırlığını I.Hattuşili’nin vasiyetnamesinde, I. Murşili’yi halefi olarak tayin ederken pankuş meclisinden onay talep etmesi ile görmekteyiz. Vasiyetname boyunca pankuş meclisine tecrübelerini öğütleyen I.Hattuşili, I. Murşili’ye pankuş meclisine danışması gereken bazı hususları şu şekilde ifade etmektedir:

“Ayrıca Büyük Kral Labarna oğlu Mursili’ye (şöyle) söyledi: “Sana aktardığım (verdiğim) sözlerimi (içeren) bu [table]’ti senin önünde her ay (yüksek sesle) okusunlar!’ Böylece [söz]lerimi (ve) bilgeliğimi yüreğine kazıyasın [ve hizmetkarlarım] ile büyüklerimi merhametle yönetsin! Herhangi bir suçunu gör]ürsen, -ya bir kimse bir tanrıya karşı günah işler ya da bir kimse herhangi bir (kötü) söz söyler – asiller (pankuş) meclisine tekrar sor! Dedikodu (?) asiller meclisinden (pankuş) geri çevrilmelidir! Oğlum yüreği[in]den ne geçerse, onu hep öyle yap! (Doğru bildiğin neyse onu yap).¹²⁹

I.Hattuşili’nin yukarıda yer alan ifadelerinde açık bir biçimde kralın meclise danışması teşvik edilmekte ve fakat son kararı kralın kendisinin vereceği vurgulanmaktadır.

Telepinu döneminde kralın pankuş meclisi tarafından yargılabileceği ve hatta ölüm cezasına çarptırılabilceği anlaşılmaktadır:

“...Ayrıca kim kral olursa ve erkek (ve) kız kardeşlerine karşı kötülük tasarlarsa siz de onun (asiller) meclisi iseniz, ona kesin olarak (şöyle) deyin!: ‘Bu kan (dökme) konusunu tabletten gör! Eskiden Hattuša’da

¹²⁷ Veli Ünsal, a.g.e. s. 49.

¹²⁸ Gary Beckman, “The Hittite Assembly”, *Journal of the American Oriental Society*, 1982, 102(3), s. 440.

¹²⁹ Esma Reyhan, a.g.e. s. 126.

kan (dökme) artmıştı. Tanrılar onu büyük aileden (kral ailesinden) aldılar.’ Kim erkek ve kız kardeşleri arasında kötülük yaparsa kralın (kral olarak) başı ile (sorumluluk) yüklenir. (Bu durumda) (asiller) meclisi(ni) (toplantıya) çağırın! Eğer konusu kesinleşirse başı ile ödesin!...’’¹³⁰

Tuliya ve pankuş meclislerinin yanı sıra her şehirde yaşlılar meclisi bulunmaktadır. I.Hattuşili, oğlu Huzziya yaşlıların etkisinde kalarak kendisine düşman olduktan sonra vasiyetnamesinde Mursili’ye öğütler verirken şu ifadelerle de yer vermiştir:

“Biri diğerini arkaya it[me]sin! (haksızlık yapmasın!) Biri diğerini [öne (?) sürme] sin! (İltimas yapmasın!) - İhtiyarlar heyeti mensupları sözleri söylemesinler! (Dedikodu(?) yapmasınlar!) [Oğlum (?) kendi (?) çıkarla] rı (?) için (?) çağrılmasın! Seninle (oğlum) Hatti'nin ihtiyadar heyeti mensupları (seni kandırmak için?) konuşmasınlar! [Kussar (?) adamı], Hemmuwa adamı, Tamalkiya adamı, [Zalpa (?) adamı], taşra-dan biri, (onlardan) hiçbiri seninle konuşmasın!’’’¹³¹

I.Hattuşili’nin yukarıda bahsi geçen ifadelerinden yaşlılar meclisi üyelerinin yerel yöneticiler üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğinden çekinildiği anlaşılmaktadır.

Hitit kent devletinde varlığı bilinen Şalli ašešsar ismini taşıyan başka bir meclis “büyük toplantı”, “büyük meclis”, “büyük oturum”, ”büyük ayın” anlamlarına gelmekte ve yalnızca dini amaç taşıyan toplantıları kapsamaktadır ve bu toplantılara kimlerin katıldığı tespit edilememiştir.¹³²

Eski Krallık döneminde kralın danışma organı olarak karşımıza çıkan ve yargıda etkinliği söz konusu olan pankuş meclisi imparatorluk döneminde bu etkinliği kaybetmekte, ¹³³ başyargıç konumundaki kral yetkinin tümüne sahip hale gelmektedir. Hitit Devleti, Eski Krallık döneminde teokratik, feodal, meşruti yapıdayken İmparatorluk dönemine gelindiğinde Tanrısal yetkilerle donatılmış olan kralın yönetimdeki tek güç olduğu görülmektedir.

¹³⁰ Sedat Alp, a.g.e. s. 61-62.

¹³¹ Sedat Alp, a.g.e. s. 69.

¹³² Esma Reyhan, a.g.e. s. 133.

¹³³ Esma Reyhan, a.g.e. s. 132 ve 162.

Yukarıda bahsi geçen Hitit meclislerinin hükümdarı seçme hakkına veya sorumluluğuna sahip olduğuna ve modern anlamıyla yasama işlevi gördüğüne dair herhangi bir kanıt yoktur. Günümüze ulaşan kaynaklardan anlaşılabilirdiği kadarıyla bu organın işlevinin önemli anlaşmalara ve kraliyet bildirilerine tanıklık etmek ve özellikle yüksek statüye sahip kişilerin yargılanmasında¹³⁴ rol oynamak olduğu, adli nitelikte görevler üstlendiği anlaşılmaktadır.

2.1.3. Antik Yunan’da Demokratik Kurumlar

Demokrasi düşüncesinin ve uygulamasının geçmişine bakıldığında Antik Yunan uygarlığı tarafından atılan adımların önemi küçümsenemez. Toplumun oluşumunu ve siyasal kurumlaşmanın başlangıcını ortaya koymak güç olsa da en başta kişilerin birbirine yaklaşmasını sağlayan kan, ırk, dil ve din gibi bazı unsurların olduğu ve söz konusu bu yaklaşmanın “*oikos*”¹³⁵ (aile, ev) ile başladığı söylenebilmektedir. *Oikos*’ların (ailelerin) genişlemesi neticesinde aynı soydan gelen birçok aile “*Genos*” adı altında bir araya gelmişlerdir; *genos*’lar birleşerek *phratri* (*fratri*)’ler; *phratrilere* birleşmesi ile *phyle* (*tribu*)’ler, *tribuların* birleşmesi ile *polis*ler meydana gelmiştir.¹³⁶ Antik Yunan uygarlığının siyasal düzeninin ve düşünüş şeklinin belirlenmesinde *polis*, *site* ya da kent ve kent devleti olarak ifade edilen örgütleniş biçimi karşımıza çıkmaktadır. Belirtmek gerekir ki *polis* (çoğulu: *poleis*) kelimesinin Türkçe karşılığının en doğru ifadesinin hangi terim olacağı konusunda görüş birliği sağlanmış değildir; kimi yazarlar kent ya da kent devleti kelimelerini kullanmakta sakınca görmezken kimi yazarlar bugün kullandığımız kent ya da kent devleti kelimeleri ile

¹³⁴ “Sizler Pankuş meclisi olarak (onu) (kötülük tasarlayan krallığın büyüklerinden herhangi birini) yakalayın ve onu dişiniz ile kemirin!” Esmâ Reyhan, a.g.e.s. 129.

¹³⁵ “Antik Yunan toplumunun en alt birimini oluşturan ve kapsamlı bir içeriğe sahip olan *oikos* kavramı en genel ifade ile aile anlamına gelmektedir. Fakat ilk akla gelen aile tanımından oldukça farklı bir yapıya sahiptir. Antik Yunan toplumunda *oikos*; hem ebeveynleri, hem birime dâhil olan kalıtları hem de somut olarak bir evi temsil etmektedir.” Defne Yılmazcan, “Antik Yunan’da *Oikos* ve Kadın”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi C. 8, S. 2, Ekim-2020, s. 272.

¹³⁶ Recai Galip Okandan, a.g.e. s. 193.

karşılanamayacağını¹³⁷, bunun ötesinde anlam taşıdığını ifade etmişlerdir.¹³⁸

Polislerin gelişmesiyle ekonomik farklılaşmalar ve birleşmeler ortaya çıkmakta, *polisler* yerini bölgesel devletlere ve imparatorluklara bırakmaktadır.¹³⁹ Antik Yunan’da *polislerin* sayısı oldukça fazladır, halkları arasında siyasal ve yönetsel birlik söz konusu olmamıştır. Siteler küçük çaplı bir devlete benzemektedir ve yalnızca siyasal ve sosyal bakımdan değil, dini, askeri ve ekonomik yönleri de söz konusu olan kapsamlı bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁰

Antik Yunan’da siyasal kurumların ve düşünce biçimlerinin belirlenmesinde, Klasik Dönem’e (M.Ö. 500’lü yıllar- M.Ö. 323) özel önem atfedilebilir. Klasik Dönem öncesinde Yunan uygarlığına ait kurumların tam anlamıyla gelişmemesi ve Klasik Dönem sonrasındaki Helenistik Dönem’de Makedon ve Roma etkisinin görülmesi bunun sebepleri arasında gösterilebilmektedir.¹⁴¹ Klasik Dönem’de yönetim ile ilgili edinilebilen bilgilerin büyük kısmı Atina *polisine* ilişkindir, bu durum Atina’da yönetimde alınan kararların yurttaşlara yapılacak duyurularının ve karar alınabilmesi amacıyla yurttaşların ikna edilmesi için ortaya konulan söylevlerin yazılı hale getirilmiş olmasından ileri gelmektedir.¹⁴² Bu nedenle her ne kadar başlığımız Eski Yunan’da yasama olsa da bu başlık altında Atina *polisi* ön planda tutulacaktır.

Atina *polisinde* yönetim şekli M.Ö. 8. yüzyıla kadar krallıktır. Soyluların küçük çiftçilerin topraklarını ele geçirerek büyük ekonomik güç

¹³⁷ “*Polis modern dillere ‘site’ ya da ‘şehir devleti’ olarak çevrilir. Site Latince bir sözcüktür. Polis ise bir Yunan kurumudur. Bu yüzden ‘site’ ‘polis’i iyi karşılamaz. Şehir devleti terimi ise, yanıltıcıdır. Çünkü polis şehri aşkın olup şehir çevresindeki komşu polise kadar olan kır toprak alanlarını da kapsar. Üstelik polis klasik anlamda devletten oldukça farklı, kendine özgü bir siyasal kurumdur...*” Alaeddin Şenel, *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne*, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1970, s. 91.

¹³⁸ J.M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2019, s. 53, Alaeddin Şenel, Mehmet Ali Ağaoğulları dahil birkaç yazarı örnek göstermektedir. Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s. 121.

¹³⁹ Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s. 121.

¹⁴⁰ Oktay Uygun, *Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar (Bundan sonra: Demokrasi)*, İstanbul: On İki Levha, 2020, s. 13.

¹⁴¹ Selman Karakul, a.g.e. s. 45.

¹⁴² Selman Karakul, a.g.e., s. 45.

elde etmeleri ile yönetimin bir süre sonra krallıktan dokuz soyludan oluşan bir kurula geçtiği görülmektedir.¹⁴³ Yasaların yazılı olmaması ve yalnızca soylular tarafından bilinmesinin getirdiği bazı keyfi uygulamalar ve borçlarını yerine getiremeyen küçük çiftçilerin köleleştirilmesi gibi baskı yaratan haller, tüccar ve zanaatkar sınıfın da isyana sürüklenmesine neden olmuştur.¹⁴⁴ Mücadeleler sonrasında yalnızca soyluların işine yarayan sözlü yasalardan (*thesmoi*), toplumun diğer kesimlerinin de yararlanabileceği şekilde düzenlemeler barındıran yazılı yasalara (*nomoi*) geçiş, demokrasi için kayda değer bir adım olmuştur.¹⁴⁵ En eski yasa koyucular arasında olan, Atina kanunlarını ilk kez sistematik olarak ortaya koyan ve yazılı hale taşıyan soylu Drakon M.Ö. 620’li yıllarda Drakon Yasaları olarak bilinen düzenlemeleri ortaya koymuştur fakat bu yasalar Drakon’un “yasalarını kanla yazdığı” yakıştırmalarını alacak kadar acımasız kurallar içerdiğinden soylular ile köylü, tüccar ve zanaatkarlar arasındaki tansiyonu düşürmek şöyle dursun daha da yükseltmiş ve iç savaşın eşiğine gelinmiştir.¹⁴⁶ Bu süreçte soylular dışında kalan sınıflar yönetimi ele geçirmiş ve “tiranlar çağı” olarak anılan bir dönem yaşanmıştır. Tiranların en yoksul sınıfı göz önünde tutarak hareket etmesi ticaret ve zanaatla uğraşan orta sınıfı rahatsız ettiğinden ve yönetimdeki başarısızlık karmaşayı artırdığından tiranlık el birliğiyle ortadan kaldırılmış ve orta yolu bulması için Solon görevlendirilmiştir.¹⁴⁷ Solon Yasaları ile ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Siyasal hakların dağıtımında soyluluk ölçütü yerine benimsediği servet ölçütünü dört kategoriye ayırıp düzenlediği ve orta sınıf ile soyluları ortak paydada birleştirdiği görülmektedir. Bütün yurttaşların yasama için halk meclisine, yargı için halk mahkemesine katılmasını sağlaması da bir başka önemli

¹⁴³ Oktay Uygun, *Demokrasi*, s. 15.

¹⁴⁴ Oktay Uygun, *Demokrasi*, s. 16.

¹⁴⁵ “Şunu da vurgulamak gerekir ki, yasaların yazılı hale getirilmesi önceki Eski Doğu toplumlarından biliniyordu.” (Örneğin, Hammurabi Kanunları).” Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2022, s. 82.

¹⁴⁶ Oğuz Tekin, a.g.e. s. 82

¹⁴⁷ Oğuz Tekin, a.g.e. s. 83, Oktay Uygun, *Demokrasi*, s. 16.

düzenlemedir.¹⁴⁸ Ayrıca Solon, kalabalık halk meclisinin yanında belirli yönetim işlerine bakması ve halk meclisinin gerek gündemini gerek tasarılarını hazırlaması için bir Dört yüzler Meclisi kurmuştur. Dört yüzler Meclisi, dört Attika kabilesinden bu kabileleri temsilen seçilen yüzer kişiden oluşmaktadır.¹⁴⁹ Üyeler kura usulüyle değil, oy ile seçilmektedirler ve demokratik olmaktan çok oligarşik bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir.¹⁵⁰ Atina polisinin rejiminin demokratikleşmesi M.Ö. 6. yüzyılın sonlarında Solon yasaları üstüne inşa edilmiş olan Kleisthenes reformları ile gerçekleşmiştir.¹⁵¹

Atina'da demokratik rejimin kurulmasından yıkılışına kadar yani M.Ö. 508-322 yılları arasında temel siyasi kurum, 18 yaşından büyük erkek yurttaşların söz sahibi olduğu halk meclisidir (*ekklesia*). *Ekklesia* temsili bir organ değildir. Atina'da halk meclisinin düzenli olarak toplanmaya başlaması Kleisthenes reformlarından sonraya denk gelmekte iken Sparta'da bunun daha erken gerçekleştiği bilinmektedir.¹⁵² Senede en az kırk kez toplanan meclise çoğunlukla altı bin ya da daha fazla yurttaşın katıldığı ileri sürülmektedir.¹⁵³ Toplanmak için büyük bir alana ihtiyaç duyulduğundan ve *ekklesiasterion* adı verilen halk meclisi binası çoğu polis bünyesinde mevcut olmadığından daha çok agora (kent meydanı) ya da tiyatro gibi açık alanlarda toplanılmaktadır.¹⁵⁴

Ekklesia önemli konular söz konusu olduğunda asgari düzeyde bürokrasi ile herhangi bir siyasi parti söz konusu olmaksızın fazla kurumsallaşmamış bir şekilde toplanmaktadır, ve bu toplantılarda doğrudan

¹⁴⁸ Oğuz Tekin, a.g.e. s. 84-85.

¹⁴⁹ Alaeddin Şenel, *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne*, s. 117.

¹⁵⁰ Alaeddin Şenel, *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne*, s. 117.

¹⁵¹ Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, s. 79.

¹⁵² Oktay Uygun, *Demokrasi*, s. 22.

¹⁵³ Belirtmek gerekir ki halk meclisine katılımın düşük olduğunu, Thucydides'in ya da Aristoteles'in ifadelerine bakıldığında iki bin ile üç bin arasında yurttaşın katılım sağladığını, bunun bazı zamanlarda beş bini bulduğunu iddia edenler de bulunur. Buna karşılık, toplantı yeter sayısının kararların çoğu bakımından yasal bir zorunluluk olarak altı bin olması ve halk meclisinin *Pynx I* ve *Pynx II*'de gerçekleştirilen kazılarda elde edilen bulgular ile altı bin ya da daha fazla yurttaşın toplandığının kabul edilmesi gerekir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, s. 82-83.

¹⁵⁴ Oğuz Tekin, a.g.e. s. 69.

oy kullanılmaktadır.¹⁵⁵ *Ekklesia* toplandığında görevli memur gündemi okuduktan sonra orada bulunanlar maddelerin tartışılıp tartışılmaması hususunda oylama yapmaktadır. Görevli memurun “Kim konuşmak ister?” sorusu üzerine kürsüye çıkanlar fikirlerini beyan etmektedir, kürsüye çıkan kişi herhangi bir yurttaş olabileceği gibi bu işi profesyonel bir şekilde gerçekleştirenlerden (*rhetoires*) de olabilir.¹⁵⁶

Ekklesia gündeminin belirlenmesinde Beşyüzler Konseyi (*boulê*) etkindir. *Boulê*, gündemini belirliyor olsa da *ekklesia*, onun onay mercii değildir, konuların asıl tartışıldığı yer meclis toplantılarıdır ve toplantının gündemi dört gün önceden tüm Atina’da duyurulmaktadır.¹⁵⁷ Otuz yaşın üzerindeki tüm yurttaşlar arasından çoğunlukla kura yöntemiyle seçilen Beşyüzler Konseyi’nde (*boulê*) görev süresi bir yıldır ve bir yurttaşın en fazla iki kez görev alması mümkündür. Atina’nın demografik yapısı dikkate alındığında neredeyse her yurttaşın *boulê*’de en az bir defa görev alacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Benzer şekilde Beşyüzler Konseyi bünyesinden kura usulüyle belirlenecek biri, 24 saatle sınırlı olmak üzere devlet başkanı (*epistates ton prytaneon*) olarak atanmaktadır ve çok sayıda yurttaşın yalnızca bir defa *polisin* bu en üst makamında görev yapma ihtimali bulunmaktadır.¹⁵⁸ *Boulê*’nin külfetli prosedürleri onun belirli bir grubun kontrolüne girmesine engel olmuş ve karar alma sürecini demokratikleştirmiştir.¹⁵⁹

Atina’da halk meclisinin kullandığı yasama yetkisi, M.Ö. 403’ten itibaren yasama komisyonuna (*nomotheai*) devredilmiştir. Bu komisyonun üyeleri, her yılın başında, otuz yaşının üzerindeki yurttaşlar arasından kura usulüyle belirlenen ve yemin edip göreve başlayan altı bin kişilik jüri içerisinde, tartışılacak yasanın önemine göre 501, 1001 ya da 1501 kişi

¹⁵⁵ Ian Morris, Walter Sheidel, *The Dynamics of Ancient Empires: State Power from Assyria to Byzantium*, USA: Oxford University Press, 2009 s. 121.

¹⁵⁶ Oğuz Tekin, a.g.e. s. 69.

¹⁵⁷ Oktay Uygun, *Demokrasi*, s. 24.

¹⁵⁸ Oktay Uygun, *Demokrasi*, s. 29.

¹⁵⁹ Selman Karakul, a.g.e. s.47, Ian Morris, Walter Sheidel, a.g.e. s.122.

olarak yine kura usulü ile belirlenmektedir.¹⁶⁰ Halk meclisinin yasama yetkisini komisyona devretmesi kodifikasyon hareketi ile bağlantılı gerçekleşmiştir. M.Ö. 410'da bir Kodifikasyon Kurulu oluşturulmuş ve mevcut yasaların yazılı hale getirilmesi hedeflenmiştir. Drakon ve Solon yasaları gibi önem arz eden yasalar ile meclisin ortaya koymuş olduğu yasalar bir araya getirilmiş, gözden geçirilmiş ve bazı değişikliklerle M.Ö. 400'de tekrar yayımlanmıştır. Daha sonrasında bahsi geçen bu yasalar külliyyatı, işleyişte büyük kolaylık sağlamış ve külliyyat her sene halk meclisinin ilk toplantısında bölüm bölüm incelenmiş, reddedilen bir bölüm bulunması halinde değişiklik prosedürü izlenmiştir.¹⁶¹

Sparta diğer Yunan kent devletlerinden farklı, kendine özgü bir yapı geliştirmiştir, dört temel kurum aracılığıyla kendisini farklı şekilde yönetmiştir.¹⁶² Bu kurumlardan ilki Agiad ve Eurypontid ailelerinden birer kraldır. Bu krallar devletin en üst dini ve askeri görevlileridir ancak M.Ö. 506'da yaşanan sorunlardan sonra her seferde orduyla birlikte yalnızca bir tanesi gönderilmeye başlanmıştır.¹⁶³ İkinci kurum otuz yaşın üzerindeki tüm Sparta yurttaşları arasından birer yıllığına seçilen beş *ephordan* (üst düzey yönetici) oluşan bir konseydir. *Ephorlar* alkışlarla seçilmektedir; halk meclisinde adaylardan hangi beşi en fazla alkışı alırsa onlar seçilmiş sayılmaktadır. *Ephorlar* halkın yararını gözetmekte, yönetimi denetlemektedir.¹⁶⁴ Sefer sırasında iki ephor, krala eşlik etmektedir ve bazı durumlarda kralın görevine son verebilecek güçtedir.¹⁶⁵ Bir yurttaş sadece bir kez *ephor* olabilmektedir ve hizmet verdiği yılın sonunda kendisinden sonraki ephorlar tarafından incelemeye tabi tutulmaktadır. Üçüncü kurum, *gerousiadir* (yaşlılar konseyi). *Gerosia* altmış yaşının üstünde seçilmiş yirmi sekiz yurttaştan ve iki kraldan oluşmaktadır.¹⁶⁶ Halk meclisi sadece

¹⁶⁰ Oktay Uygun, *Demokrasi*, s. 25.

¹⁶¹ Oktay Uygun, *Demokrasi*, s. 26-27.

¹⁶² Ian Morris, Walter Sheidel, a.g.e. s. 123.

¹⁶³ Ian Morris, Walter Sheidel, a.g.e. s. 123.

¹⁶⁴ Alaeddin Şenel, *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne*, a.g.e. s. 184.

¹⁶⁵ Ian Morris, Walter Sheidel, a.g.e. s. 123.

¹⁶⁶ Ian Morris, Walter Sheidel, a.g.e. s. 124.

*gerousian*ın onayladığı düzenlemeleri oylayabilmektedir. *Gerousian*ın onaylamadığı bir karar alınması durumunda *Gerousia* halk meclisini feshetme yetkisine sahiptir.¹⁶⁷ Dördüncü kurum, otuz yaşının üstündeki Spartalı erkeklerden oluşan ve *apella* adını taşıyan halk meclisidir. Bu meclis yasa tasarısı sunmayıp sunulan tasarılar üzerinde değişiklik yapmadan tasarıları onaylayabilmekte ya da ret kararı alabilmektedir.¹⁶⁸ Mecliste onaylanana kadar hiçbir karar resmiyete kavuşmamaktadır Atina meclisinden farklı olarak Spartalılar önerileri nadiren tartışmaktadırlar ve bağırarak yalnızca oy vermektedir.¹⁶⁹

2.1.4. Antik Roma’da Demokratik Kurumlar

Antik Roma’nın siyasi tarihi, dört döneme ayrılarak incelenebilmektedir. Bunlar; Krallık (M.Ö.753-509), Cumhuriyet (M.Ö. 509-27), İlk İmparatorluk (Principatus - M.Ö. 27-M.S. 284) ve Son İmparatorluk (Dominatus - M.S. 284-565) dönemleridir.¹⁷⁰ Bu dört dönemin her biri kendine has nitelikler taşımaktadır. Bununla beraber ilk üç dönem bazı ortak yönler barındırmaktadır ve gerçek Roma İmparatorluğu’nun ruhunu bu dönemlerin temsil ettiği söylenmekte,¹⁷¹ toplumsal yapı hem ekonomik hem de siyasi etkenlerden etkilenmiş bir hiyerarşiye dayanmaktadır.¹⁷² Son İmparatorluk dönemi ise bazı köklü değişikliklerin gerçekleştiği, doğu devletlerinin etkisi altında kalınan bir dönem olmuştur.¹⁷³

Krallık, Cumhuriyet ve İlk İmparatorluk dönemlerinde devlet yönetiminde etkili olan organlar “*magistratus*”, “*senatus*” ve “*comitiales*” (halk meclisleri)dir. Roma’da *magistra* (*magistratus*), devlet iktidarını temsil eden ve bu iktidarı bilfiil kullanma yetkisine sahip kişilere verilen

¹⁶⁷ Ian Morris, Walter Sheidel, a.g.e. s. 124.

¹⁶⁸ Alacddin Şenel, *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne*, s. 182

¹⁶⁹ Ian Morris, Walter Sheidel, a.g.e. s. 124.

¹⁷⁰ Bülent Tahiroğlu, Belgin Erdoğmuş, *Roma Hukuku Dersleri*, İstanbul: Der Yayınları, 2023, s. 2.

¹⁷¹ Ziya Umur, *Roma Hukuku*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1979, s. 4.

¹⁷² Burçin Aydoğdu, *Cicero’nun Adalet Tartışmaları*, Ankara: Adalet Yayınevi, 2023, s. 165.

¹⁷³ Ziya Umur, a.g.e. s. 4.

addır. Senatus, şehrin önde gelenlerinden oluşan bir ayan meclisidir ve önemli devlet meseleleri bakımından fikir alışverişinde bulunmaktadır, *senatusun aldığı bazı kararlar kanun (lex) değerinde olmuştur.*¹⁷⁴ *Comitialar* (halk meclisleri) Roma devletinin hür vatandaşlarının belirli zamanlarda bir araya gelerek devlete ait önemli konuları görüşüp kendilerine sunulan bazı projeleri kabul etmeleri halinde kanun haline getirebilmektedir.¹⁷⁵ Bahsi geçen üç organdan birinin diğerlerinden daha önde olması halinde yönetim biçimi demokrasi, oligarşi ya da monarşi olarak adlandırılabilir.

Antik Yunan'da *polis*in yerini Roma'da *civitas* almaktadır. *Civitas* bir kent sınırları içerisinde ortak hayat içerisinde örgütlenmiş, hukuken özgür olan insanlardan kurulu bir topluluğu ifade etmektedir. *Civitaslar* ortaya çıkmadan önceki dönemlerde en eski örgütlenme şekilleri üzerine araştırmalar yapılırken aile ve *gens* örgütlenmeleri ile karşılaşılmaktadır.¹⁷⁶ *Civitaslar* ortaya çıktıktan sonrasında aileler ve *gensler* varlığını sürdürmekle beraber *civitasın* tek hâkim kuvvet olduğundan bahsedilmektedir.¹⁷⁷ Roma'da yurttaş olmak müşterek hukuk altında toplanmış topluluğun bir üyesi olmak anlamını taşımaktadır. Cicero “*Quid est enim civitas nisi juris societas?*”¹⁷⁸ yani “*Civitas*, aynı yasalara tabi olan yurttaşlar topluluğu değil de nedir?” derken bunu açıkça ifade etmiştir.

Başlangıçta Yunan *polisleri* ile benzer özellikler taşıyan Roma siyasal yapısı, kral (*rex*) ve iki meclisten meydana gelmekteydi. Bahsi geçen meclislerden ilki, yurttaşlardan oluşan ve tam vatandaşlık hukukuna tabi bireylerin katıldığı ve oyların bireysel olarak değil, *curia* birliği olarak verildiği halk meclisi (*comitia curia*)’dır.¹⁷⁹ Halk meclisinde bireysel temsil ve oy ilkesinin kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Bahsi geçen ikinci meclis, aile (*gens*) şeflerinden oluşan ve danışma organı olarak görev yapan senato /

¹⁷⁴ Ziya Umur, a.g.e., s. 4.

¹⁷⁵ Ziya Umur, a.g.e. s. 5.

¹⁷⁶ Ziya Umur, a.g.e. s. 5.

¹⁷⁷ Ziya Umur, a.g.e. s. 9.

¹⁷⁸ Cicero, *De Re Pvblica*, Ed. James E.G. Zetzel, UK: Cambridge University Press, 1998, s. 56.

¹⁷⁹ Selman Karakul, a.g.e. s. 59

ihtiyarlar meclisi (*senatus*) 'dur.¹⁸⁰ Roma şehrinin içinde ve dışında yeni *tribus*ların kurulması ve büyümesiyle var olan *gens* ve *curia* düzeni yetersiz kalmış, yüzler (*centuria*) düzeni kurulmuştur. Askerlik görevini ve vergi yükümlülüğünü yerine getiren *patrici* ve *pleb* sınıfları ayırt edilmeden şehir dışında yüzler halinde bir araya geldikleri *centuria* meclisi (*comitia centuriata*) zamanla *curia* meclisinin görev ve yetkilerine sahip olmuştur.¹⁸¹ *Comitia centuriata* aristokratik özellik göstermektedir.¹⁸² *Comitia centuriata* meclisinde zenginlerin sahip oldukları topluluk oyu miktarı orta halli ve düşük gelirli olanların oy miktarından fazla olduğundan kararların zenginlerin oylarına göre şekillendiği bilinmektedir.¹⁸³

Cumhuriyet döneminde en üstün iktidar gücüne sahip olan ve yürütme işlevi bulunan makam konsüllük (*consulatus*) makamıdır. Yönetimdeki monarşik unsur özellikle konsül adlı *magistra* ile karşılık bulmuştur.¹⁸⁴ Yürütme gücü önceki döneme göre sınırlandırılmıştır. *Konsül* adı verilen iki kişi müşterek iktidara ve aynı yetkilere sahiptir.¹⁸⁵ Belirtmek gerekir ki Antik Roma'da emretme kudreti yani *imperium* yetkisi mutlak ve bölünmez nitelik taşımaktadır ve iki kişinin aynı yetkiye sahip olması bu gücün bölündüğü anlamını taşımamaktadır.¹⁸⁶ *Konsüller* hükümetin günlük işlerini yürütmek, devlet giderlerini tespit etmek, harcama yapmak, *senatus*, *curia* ve *centuria* meclislerini toplantıya çağırarak gibi görevlerinin yanı sıra ordu kumandanlığı görevi olduğundan *praetor* unvanına ve *civitas* içerisinde en üst yargı organı olarak *judices* unvanına da sahiptirler.¹⁸⁷ *Konsül* olabilmek için *patricius* sınıfından olmak zorunluluğu söz konusudur, *pleb* sınıfı Roma yurttaşı haline gelmişse de *magistralık* ve

¹⁸⁰ Selman Karakul, a.g.e. s. 59.

¹⁸¹ Selman Karakul, a.g.e. s. 60.

¹⁸² Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, s. 143.

¹⁸³ Selman Karakul, a.g.e s. 60.

¹⁸⁴ Bülent Tahiroğlu, Belgin Erdoğan, *Roma Hukuku Dersleri*, İstanbul: Der Yayınları, 2023, s. 7.

¹⁸⁵ Ziya Umur, a.g.e. s. 28.

¹⁸⁶ Selman Karakul, a.g.e. s. 60.

¹⁸⁷ Ziya Umur, a.g.e. s. 28-29.

rahiplik yapamazdı.¹⁸⁸ *Konsüllerin* seçilmesi Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında ve krallık döneminden beri kural olarak bir önceki *magistranın* yerine gelecek *magistrayı* belirlemesi yoluyla olmaktadır. Halk meclislerinin burada rol oynaması giden *magistranın* yerine gelecek yeni *magistrayı* meclise teklif etmesi, meclisin de kabul ya da ret kararı bildirmesi ile gerçekleşmiştir. Daha sonraları ise *patricii* sınıfı ve *pleb* sınıfı arasında eşitlik sağlandığında *konsüllerin* halk meclislerince teklif edilip seçilmeleri usulü benimsenmiştir.¹⁸⁹

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk dönemlerinde *pleb* sınıfı ve *patrici* sınıfı arasında mücadele söz konusu olmuştur.¹⁹⁰ Bu çekişmeler yeni *magistralıkların* ortaya çıkmasına ve eski organlarda bazı değişiklikler yapılmasına yol açmıştır. Oniki Levha Kanunundan sonra *plebler* kendi aralarında bir *konsül* seçilmesini talep etmektedirler ve fakat *patriciler* buna müsaade etmek istememektedir. Çözüm olarak *konsüllerin* *patrici* sınıfından seçilmesi fakat bazı senelerde *senatus* kararı ile *konsül* yerine yeni bir *magistralığın* ortaya konulması kabul edilmiştir. *Tribunus militum* adını taşıyan ve üç ya da altı kişinin atanacağı *magistralık* makamına getirilecek bir ya da iki kişinin belirlenmesinde *pleblere* söz hakkı verilecektir.¹⁹¹

Cumhuriyet Dönemi'nde eski *curia* meclisleri sadece *patrici* sınıfını ilgilendiren meselelerde karar alırken asıl önemli meseleler *centuria* meclisinde görüşülmektedir. M.Ö. 3. yüzyılın sonlarında *pleblerin* de bu meclise girmiş oldukları görülmektedir. *Centuria* meclisinin yanında *comitia tributa* denilen ve *tribus* esasına göre oy verilen yeni bir meclis ortaya çıkmıştır. Yasa yapma konusunda iki meclisin yetkileri aynıdır fakat *konsullük*, *prateorluk*, *ensorluk* gibi büyük *magistralıkların* seçiminde *centuria meclisi* yetkilidir.¹⁹² *Centuria* meclisinin ilk zamanlarında söz konusu olan sınıf ayrılıkları zamanla azalmıştır. *Pleb* meclislerinde

¹⁸⁸ Ziya Umur, a.g.e s. 29.

¹⁸⁹ Ziya Umur, a.g.e. s. 29.

¹⁹⁰ Ziya Umur, a.g.e. s. 32.

¹⁹¹ Selman Karakul, a.g.e. s. 61.

¹⁹² Selman Karakul, a.g.e. s. 62.

(*concilium plebis*) çıkarılan ve yalnızca *plebleri* bağlayan kararların M.Ö. 286 tarihli *Lex Hortensia* ile Roma yurttaşlarını içine alacak şekilde kanunlaştırılması da sınıf ayrılıklarının azalmasında etkili olmuştur.¹⁹³

Cumhuriyet Dönemi'nde halk meclislerinin seçim, yasa yapma ve yargı alanlarında yetkileri bulunmaktadır. İhtiyarlar meclisi de denilen *senatus* danışma organı niteliğindedir ve zamanla yetkilerini artırmıştır. Devletin bütün meselelerinin görüşüldüğü *senatus* aldığı kararlar *senatus consultum* terimi ile açıklanmakta, *senatus consultum*lar hukuken istişari nitelik taşımaktadır.¹⁹⁴ Dış ilişkilerde de iç ilişkilerde de *senatus* kararları öncelikli sayılmıştır. *Senatusun* yasa hazırlanma süreçlerinde, iç ve dış ilişkilerde, askerlik işlerinde, mali işlerde ve ibadetlerde etkisi öyle merkezidir ki *magistralar* âdeta bir yürütme organı olarak hareket etmektedir.¹⁹⁵

İlk İmparatorluk (*Principatus*) Dönemi'nde devlet yetkilerinin fiilen imparatora toplandığı görülmektedir. İmparatorluğun bir kişiden diğerine geçişi soydan soya geçiş şeklinde değildir, bu yetki *senatus* tarafından verilmektedir. İmparatorlukta bulunan kralın kendisinden sonra bu göreve gelmesini istediği birini ileri sürerse *senatus* genel olarak bu talebe uymaktadır, bazı hallerde ordunun *senatusu* bu konuda zorladığı da görülmüştür. İlk İmparatorluk Dönemi'nde *magistralıkların* önemli yetkilerinin imparatora devri ile *magistralıklar* birer prestij makamı haline gelmişlerdir ve devletin asıl işleri imparatorun atadığı üst düzey görevlilerce görülmüştür.¹⁹⁶ Önemli devlet görevlileri arasında imparatorun temsilcileri, yardımcıları, vekilleri ve vali konumundaki *praefectuslar* sayılabilmektedir. İlk İmparatorluk Dönemi'nde *consilium principis* imparatorun danışma organı olarak karşımıza çıkar. *Consilium principis*, *senatusun* yerini almaktadır. Yine bu dönemde halk meclislerinin yetkilerinin giderek zayıfladığı ve özellikle *magistralıkların* seçiminin *senatusun* yetkisine dahil

¹⁹³ Selman Karakul, a.g.e. s. 62.

¹⁹⁴ Bülent Tahiroğlu, Belgin Erdoğmuş, a.g.e. s. 12.

¹⁹⁵ Ziya Umur, a.g.e. s. 57.

¹⁹⁶ Selman Karakul, a.g.e. s. 63.

olmasından sonra rollerinin ortadan kalktığı görülmektedir. İmparatorun yetkilerinin giderek artmasıyla *senatusun* da yetkileri azalmıştır; *magistra* seçimi, yasa yapmak, savaş ve barış ilan etmek gibi bazı önemli yetkiler imparatorun yetkisine dahil olmuştur.¹⁹⁷

Son İmparatorluk (*Dominatus*) Dönemi'ne gelindiğinde imparatorun her alanda mutlak güce sahip hale gelmesi; yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin tümünün imparatorlukta toplanması göze çarpmaktadır. Bu dönemde *senatus* şekli olarak varlığını devam ettirmektedir ve sadece imparatorun ortaya koyduğu yasa tasarılarını, emirnamelerini tescil etmek için bir araya gelmektedir.¹⁹⁸ Bu şekilde günden güne köklü değişimlere ve bozulmalara uğrayan yönetim, vergi sistemini ve ekonomiyi de kötü yönde etkilemiştir ve imparatorluğun sonu gelmiştir.

Antik Roma'nın yukarıda kısa bir şekilde özetlemeye çalıştığımız dönemleri ve bu dönemlerde var olan kurum ve makamları kendinden sonrası için büyük bir tecrübe mirası oluşturmaktadır ve geleceğe esin kaynağı olacaktır.

2.2. İngiliz Parlamentosunun Gelişim Süreci

İngiliz Parlamentosunun en eski toplantısının 27 Kasım 1295 tarihinde gerçekleştirildiği kabul görse de “parlamento (*parliament*)” teriminin ulusal bir meclis ile ilişkili bir biçimde kullanılması 1246 yılına; İngiliz anayasa sisteminde bir yasada yer alması 1275 yılına (First Statute of Westminster) uzanmaktadır.¹⁹⁹ Buna karşılık yasama faaliyetinin yerine getirilmesi için gerçekleştirilen toplantılar çok daha eskilere dayanmaktadır.

Çalışmamızın bu kısmında İngiliz Parlamentosunun gelişim sürecinden bahsederken öncelikle İngiliz Parlamentosunun atası sayılabilecek kurum ve uygulamalardan başlayıp daha sonrasında

¹⁹⁷ Selman Karakul, a.g.e. s. 63.

¹⁹⁸ Recai Galip Okandan, a.g.e. s. 259.

¹⁹⁹ George Barnett Smith, *History of the English Parliament: together with an account of the parliaments of Scotland and Ireland*, Cilt 1, London: Ward, Lock, Bowden & Co, 1894, s. 3.

parlamentonun oluşması ve gelişmesi sürecinde önemli sayılabilecek bazı noktalara değinmek istemekteyiz.

2.2.1. Witan – Witenagemot

İngiliz parlamentosunun kökeninde, büyük adamlarına danışan bir lider bulunmaktadır. Bu lider çoğunlukla bir kraldır. Hem Kral III. Henry'nin 13. yüzyıldaki parlamentoları hem de çok daha uzak geçmişteki kabile meclisleri bu basit ve ilkel uygulamaya dayanmaktadır.²⁰⁰ Odak noktaları bölgesel nitelikte ve krallık yönetiminde olan eski Avrupa'nın ilkel meclisleri parlamentonun ataları sayılmaktadır. Kralların tahta çıkışını onaylamanın yanı sıra hukuki davaların çözümünde etkili olan ilkel meclisler, işbirlikçi tartışmalar ile kraliyet amaçlarını ve politikalarını desteklemek üzere kullanılmıştır.²⁰¹ Roma'nın düşüşünü takip eden yüzyıllarda Roma İmparatorluğu'nun yerini alan devletlerin çoğunda ortak özellik olarak görülen bu durum, Germen siyasi örgütlenmesinin karakteristik bir özelliği olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır.²⁰² Kralların çeşitli konularda danışmanlara başvurması Germen toplumlarının o kadar sıradan bir özelliğidir ki,²⁰³ bu durum İngiliz Parlamentosunun kökenlerini araştırmak için uygun bir başlangıç noktası bulmayı da zorlaştırmaktadır.

Parlementonun kökenine dair araştırmalarda yedinci ve sekizinci yüzyıllara bakıldığında henüz İngiltere haline gelmemiş, birbiriyle savaş halinde olan krallıkların meclisleri göze çarpmaktadır. Bu kraliyet meclisleri ulusal özellik taşımamaktadır, düzenlilik, yapısal formalite gibi bazı kurumsal niteliklerden yoksundur, daha sonra gelenlerden daha geçici ve henüz olgunlaşmamıştır.²⁰⁴ Maddicott'un ifadesiyle yedinci ve sekizinci yüzyıllarda Sakson döneminde bireysel krallıkların sınırlarını aşan tek

²⁰⁰ J.R. Maddicott, *The Origins of the English Parliament, 924-1327*, New York: Oxford University Press, 2010, s. 1.

²⁰¹ J.R. Maddicott, a.g.e. s. 1.

²⁰² J. R. Maddicott, a.g.e. s. 2.

²⁰³ George Barnett Smith, a.g.e. s. 3,

²⁰⁴ J.R. Maddicott, a.g.e. s. 2.

meclisler, Başpiskopoz Theodore'un 672'de Hertford'da topladığı kilise konseyleri ve sinodlarıdır.²⁰⁵

Onuncu yüzyıldan itibaren kraliyet meclislerini (*royal assemblies*), fetih sonrası İngiltere'deki konseylerin (*counsils*) ve konseylerin soyundan gelen parlamentoların atası haline getirecek gelişmeler hızlanmakta, bahsi geçen meclisler İngiliz devletinin de ortaya çıkmasıyla beraber yönetimde rol oynayan ulusal meclislere dönüşmektedirler. Fetih sonrası genişleyen toprakların kontrolü zorlaştığından Kral Æthelstan, kontrolü uzaktan sağlamak bakımından ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmak ve yönetimi kolaylaştırmak için meclislere başvurmuştur.²⁰⁶ Bu dönemde meclisin amacı sadece uzaktaki güçlü kimseleri bir araya getirmek değil, aynı zamanda yakındaki aynı derecedeki kimselerle düzenli olarak bağlantıları sürdürmektir. Söz konusu meclislerde çıkarılan şartlar-sözleşmeler (*charters*) oldukça büyük önem taşımaktadır.²⁰⁷ Bu dönemden itibaren ülke yönetiminde rol sahibi olan merkezi meclislerin Norman Fethine (1066) ve sonrasına kadar kesintisiz bir geçmişinin olması da önemlidir.²⁰⁸ Öyle ki niteliklerinin çoğu daha sonra meydana gelen parlamentolarının özelliği olarak karşımıza çıkacaktır. Bu nedenle pek çoklarının parlamentonun kurucusu olarak Simon de Montfort'u işaret etmesine karşılık Maddicott, Æthelstan'ın parlamentonun asıl kurucusu olması konusunda iyi bir iddiaya sahip olduğunu savunmaktadır.²⁰⁹

Æthelstan'ın meclisi, genellikle coğrafi ve sosyal açıdan çeşitli bileşimlere sahiptir. Bu dönemde sık ve düzenli toplanılmaya başlanması dikkat çekmektedir.²¹⁰ Canterbury Başpiskoposu neredeyse her toplantıda bulunmaktadır.²¹¹ Bunun dışında meclislere sıklıkla York Başpiskoposu, her

²⁰⁵ J.R. Maddicott, a.g.e. s. 2.

²⁰⁶ J. R. Maddicott, a.g.e. s. 3.

²⁰⁷ Sözleşmelerin birçoğuna katılan kişiler ve yer bilgileri 928-935 yılları arasında 'Æthelstan A' ismiyle anılan bir yazar sayesinde bilinebilir olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. J.R. Maddicott, a.g.e. s.4.

²⁰⁸ George Barnett Smith, a.g.e. s. 5.

²⁰⁹ J. R. Maddicott, a.g.e. s. 4.

²¹⁰ J. R. Maddicott, a.g.e. s.12.

²¹¹ J. R. Maddicott, a.g.e. s. 6.

zaman birçok psikopos, birkaç başrahip, yarım düzine ile bir düzine arası *ealdorman*²¹² (çoğulu *ealdormen*) ve çok sayıda *thegn* katılım göstermiştir.²¹³ Bahsi geçen katılımcılardan “*ealdormen*” yerine “*kontlar*” ve “*thengs*” yerine “*baronlar*” yerleştirildiğinde ilk parlamentonun genel görünümünden çok farklı bir görüntü ortaya çıkmamaktadır. Toplantılara katılan thegnlerin bir kısmı büyük baronlardan daha çok yerel bölgelerden gelen küçük toprak sahipleridir, daha sonraları ortaya çıkacak kontluk (*shire*) şövalyelerinin atalarıdır.²¹⁴ Ayrı bir kilise konseyi bulunmamaktadır. Daha önceki emsallerine dayanan bir sırayla kilisenin büyük bayramlarıyla ilişkilendirilmeye başlanmışlardır. Önemlilerinden biri Paskalya’dır. Bu toplantıda birden fazla işlev söz konusudur. Hem bir bahar harekâtı öncesi ordunun toplanmasını hem de bir konsey toplantısını işaret etmektedir.²¹⁵ Çünkü toplantılara çağırılan baş kiracılar (*tenant-in-chief*) hem danışma meclisinde görevlerini hem de borçlu oldukları askerlik hizmetini yerine getirmektedir. Æthelstan yasalarına göre ilçe (*borough*) meclislerinin (*gemot*) toplanacağı zaman yedi gün önceden bildirimde bulunulması gerekmekte, üç kez katılmayanlara para cezası verilmektedir.²¹⁶ Bu da ulusal meclis toplantıları bakımından da sıkı kurallar koyulmuş olabileceği işaretini vermektedir.²¹⁷

Onuncu yüzyılın ortalarında varlık gösteren söz konusu meclislerin siyasal karar alma, yasama ve yargı gibi çeşitli işlevlerinin olduğu görülmektedir. Geç dönem Anglo-Sakson toplantıları için 'witan', yani kelimenin tam anlamıyla 'bilge adamlar' kelimesinin kullanımı yaygındır.²¹⁸

²¹² *Ealdorman* unvanı, Latince *princeps*, *dux*, *praefectus* gibi unvanların yerel eşdeğeri olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıçta kraliyet soyundan ya da yarı kraliyet statülü kimseler için kullanılmakta iken 10. yüzyıla gelindiğinde kral adına hareket eden yerel yöneticiler için kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., *The Blackwell Encyclopedia of Anglo-Saxon England*, (Ed. Michael Lapidge) , Oxford: Blackwell Publishers, 1999, s.152

²¹³ J.R. Maddicott, a.g.e. s. 6.

²¹⁴ J. R. Maddicott, a.g.e. s. 9.

²¹⁵ J.R. Maddicott, a.g.e. s. 12-13.

²¹⁶ F.L. Attenborough (Ed. ve Çev.), *The Laws Of the Earliest English Kings*, Cambridge University Press, 1922, s. 137.

²¹⁷ J.R. Maddicott, a.g.e. s. 15.

²¹⁸ J. R. Maddicott, a.g.e. s. 4.

Kral ile onun bilge adamları (*witan*) arasında iş birliğine dayanan bir sistem söz konusudur. Toplantıya katılan witanlar yeni yasalar ortaya konulurken kralla birlikte hareket etmektedir, Æthelstan hükümdarlığı sırasında ortaya konulan bir yasanın son sözünde bu durum açıkça vurgulanmıştır: “Bütün bunlar, Æthelstan'ın topladığı tüm soyluların ve meclis üyelerinin (*witan*) katıldığı, Başpsikopos Wulfhelm'in de yer aldığı Grately'deki büyük mecliste belirlenmiştir.”²¹⁹

Batı'nın diğer bölgelerinde Cermen ve Karolenj yasama geleneği 10. yüzyılda ortadan kalkarken İngiltere'de korunmuş olması oldukça dikkat çekicidir. Æthelred'in hükümdarlığında uzun süren krizler, istişareleri sıklaştırdığından meclisler daha fazla önem kazanmıştır. Æthelstan'ın 924'teki tahta çıkışından, Edward (*Edward the Confessor*)'ın 1066'daki ölümüne kadar geçen yaklaşık yüz elli yıllık süre boyunca, kral tarafından çağrılan merkezi meclisler, İngiliz yönetiminin yönetiminde çok önemli bir rol oynamıştır.²²⁰ Merkezi meclislerin toplantılarının düzenliliği ve sıklığı ile tutarlılıkları onlara bir kurum niteliği kazandırmıştır.

1035 ile 1055 yılları arasında, merkezi meclisleri tanımlamak için nispeten yeni olan '*witena gemot*', '*witan* toplantısı' teriminin kullanıldığı görülmektedir.²²¹ Bu kullanımların bir kısmının 1051-2 kritik yıllarına, Cnut'un ölümünün ardından yapılan büyük Oxford toplantısına ve Ælfgar'ın kınanıp sürgün edildiği 1055 toplantısına denk gelmesi siyasi krizlerin kurum algısını şekillendirdiğini ve yoğunlaştırdığını göstermektedir.²²²

Oxford Toplantısı ile Cnut'un mektubunun ilişkisi anayasal bakımından değer taşımaktadır. Oxford toplantısında witan, Edgar'ın kanunlarına uyma taahhüdünde bulunmuştur, Cnut'un mektubundan ise yurttaşların bu taahhüte uyması gerektiği anlaşılmaktadır.²²³ Burada *witanın* ulusu temsil ettiği ve onun rızasının yurttaşlar bakımından bağlayıcı olacağı

²¹⁹ F.L. Attenborough (Ed. ve Çev.), a.g.e. s. 143.

²²⁰ J. R. Maddicott, a.g.e. s. 49.

²²¹ J. R. Maddicott, a.g.e. s.50

²²² J. R. Maddicott, a.g.e. s. 50.

²²³ J. R. Maddicott, a.g.e. s. 54.

kabul edilmiş olmaktadır. Bahsi geçen dönemlerde *witan*ın ülkenin her yerinden büyük adamları çağırdığı, düzenli olarak kilisenin büyük bayramlarında ve sıklıkla diğer zamanlarda da buluştukları, yasama faaliyetlerine ve duruşmalara katıldıkları bilinmektedir.²²⁴ Ülkenin meselelerinin tartışılmasının yanı sıra kral ve kral adaylarıyla tanınmaları konusunda müzakere etmeye başlamaları göze çarpmaktadır.

Yukarıda özetlemeye çalıştıklarımızdan yola çıkarak ortaya koyabileceğimiz önemli sonuçlardan biri parlamenter geleneğin, köklerini Æthelstan ve halefleri tarafından yaratılan ulusa; korunmasını ve genişlemesini ise Swein ve Cnut'un Danimarka'yı fethetmesine borçlu olması iken bir diğeri, geleneğin korunmasında meclislerin dolaylı yoldan toplumsal uyum ve siyasi istikrarın korunmasına yardımcı olmasıdır.²²⁵

2.2.2 Norman Fethi ve Feodal Konseyler

Norman kökenli kral I. William (*Fatih William, William the Conqueror*), 1066 yılındaki Hastings zaferinin ardından Anglo-Sakson Krallığı'na son vermiştir. I. William önceki geleneğe uyarak Anglo-Sakson İngiltere'nin son dönemlerinde yönetimde etkili olan büyük meclisleri (*great assemblies*) otoritesini göstermek, ulusal meseleleri tartışmak, yasa yapmak ve yargı işlerini yerine getirmek gibi öncesine benzer amaçlarla toplamaya devam etmiştir.²²⁶ Hatta I. William, Edward (*Edward the Confessor*) tarafından halef seçildiğini iddia ederek İngiltere'nin eski witenagemotunu temsil edenlere unvanını onaylamaları için ısrar etmiştir.²²⁷

Norman Fethi'nden sonraki dönemde toplantılara katılımın odak noktası himayeye (*patronage*) kaymıştır. Himayenin en önde gelen şekli, sözleşme (*charter*) ile bağışlanan arazi (*bookland*)'dır ve sözleşme ile bağışı doğrulamak için tanıklar önem taşımaktadır.²²⁸ Toplantılara katılımın iyi

²²⁴ J. R. Maddicott, a.g.e. s. 54.

²²⁵ J. R. Maddicott, a.g.e. s. 55.

²²⁶ J. R. Maddicott, a.g.e. s. 57.

²²⁷ William Sharp McKechnie, *Magna Carta: A Commentary on the Great Charter of King John*, London: Macmillan and Co., 1905, s. 9.

²²⁸ J. R. Maddicott, a.g.e. s. 25.

olduğu dönemlerde katılımcıların bunu sadece yönetime katılmak için değil aynı zamanda kralın dikkatini çekmek ve kralın gözüne girip bazı imtiyazlardan faydalanmak için yaptıkları söylenebilmektedir.²²⁹ Krallar da bu yöntem ile destek satın almış olmaktadır. Himaye topraklarda olduğu gibi bazı makamlar için de söz konusudur ve bu nedenle meclisin rolü atamalar bakımından da çok belirgindir.

Bu dönemde toplanan meclisler sayı ve bileşimleri bakımından daha öncekilerden farklı değildir. Merkezi meclisler fetih öncesi İngiliz monarşisi için yönetimin önemli bir aracı iken fetih sonrası Norman halefi için daha önemli hale gelmiştir. 1072 ve 1085 yılları arasında kilise mahkemeleri ile ilgili olup bölge mahkemelerine dağıtılmak üzere verilen emir niteliğinde olan bir kararın ortak konseyde (*common council*) ve başpsikoposların, psikoposların, baş rahiplerin ve kralın bölgesindeki ileri gelenlerin tavsiyeleriyle yapıldığı bilinmektedir.²³⁰ Yine 1085 yılında Gloucester'de yapılan bir toplantıda kral konseyiyle beraber ülkenin nasıl işgal edildiği ve ne tür insanlarla dolu olduğu konusunda derin bir tartışmaya girmiştir ve toplantının sonunda tüm İngiltere'nin, bölgelerin, köylerin yüzlerce kişinin nüfus ve malvarlığı bakımından açık bilgisinin toplandığı geniş bir araştırma yapılması maksadıyla *Domesday Book* ortaya çıkmıştır.²³¹ Bazen Küçük *Domesday* olarak da bilinen bu ciltlerin ikincisi, Essex, Norfolk ve Suffolk olmak üzere yalnızca üç bölgeyi ele alırken, ilk cilt İngiltere'nin geri kalanını kapsamaktadır. Bu kayıtlar İngiliz tarihinin anlaşılmasında oldukça önemli bir yere sahiptir.²³² Kral Danimarkalıları uzak tutmak maksadıyla ihtiyaç duyduğu paralı asker ordusuna tedarik sağlamak için ülkenin kaynaklarından yararlanmak istemiştir. Paralı askerlerin neden olacağı masraflar ileri gelenlerin huzursuzluğuna yol açacaktır ve mali sonuçlar muhtemelen köylü kiracıların kaynaklarını kesecektir, bu nedenle

²²⁹ J. R. Maddicott a.g.e. s. 25.

²³⁰ J. R. Maddicott, a.g.e. s. 61.

²³¹ F. W. Maitland, *Domesday Book and Beyond*, New York: Barnes & Noble, 2012, s. 11, Hilaire Barnett, a.g.e. s. 17.

²³² F. W. Maitland, a.g.e s. 14.

Domesday araştırmasının yürütülmesi için ileri gelenlerle iş birliği zorunlu durumdadır.²³³

12. yüzyılda meclis toplantılarının düzenli bir şekilde yapılamadığı görülmektedir. Bunun sebeplerinden biri Kral I. Henry ve II. Henry'nin sıklıkla ve uzun süreler yurtdışında olmalarıdır. Bu nedenle toplantılar genellikle kralın gidişinden hemen önce ya da dönüşünden hemen sonra olacak şekilde zamanlanmıştır.²³⁴ Kralın olmadığı dönemlerde İngiltere'deki toplantılar üzerinde bir moratoryum vardır ve işlevlerinin yurtdışında olan başkalarına devredildiği görülmektedir.²³⁵ 12. yüzyıl meclislerinin kurumsal tarihindeki duraklamalar bu dönemin witandan parlamentoya doğru istikrarlı bir şekilde ilerlemeye tanık olunmadığını göstermektedir. Taç takmak gibi bazı gelenekler değer kaybederken kırsal kesimlerdeki toplantılar gibi bazı eski gelenekler de canlanmıştır.²³⁶

12. yüzyılda meclis toplantılarının terminolojik olarak ifade edilışinde farklılıklar yaşanmıştır. 12. yüzyılın başlarında bazen “universale”, “*maximum*” ya da “*generale*” kelimeleri ile güçlendirilen “concilium” kraliyet şartlarının resmi dilinde bulunan en yaygın kelime olmuştur.²³⁷ Sıklıkla “*magnum concilium*” ya da “*generale concilium*” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber “*conventus*”, “*conventio*”, ve “*magnum placitum*” (meclisin yargısal yönünü vurgulayan bir ifade) ile yarışan “*curia*” terimi ileri baronların toplandığı bir mahkeme (*festal court*) olarak kalmıştır.²³⁸ Magnum concilium, modern tarihçilerin ve anayasa

²³³ J. R. Maddicott, a.g.e. s. 62.

²³⁴ Örnek olarak I. Henry, Nisan ayında yurtdışına çıkmadan önce 1116 yılının Mart ayında Salisbury'de bir konsey toplamıştır, Kasım 1120'deki dönüşünden kısa bir süre sonra Brampton'da Noel toplantısı düzenlemiştir. Benzer şekilde II. Henry 1156 yılının Ocak ayında Normandiya'ya gitmeden önce 1155'te bir Noel toplantısı düzenlemiştir ve 1157 yılının Nisan ayında geri döndüğünde Bury St Edmunds'ta büyük bir psikopos kalabalığının katıldığı bir Whitsun mahkemesi düzenlemiştir.²³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. J. R. Maddicott, a.g.e. s.73.

²³⁵ J.R. Maddicott, a.g.e. s. 73.

²³⁶ J.R. Maddicott, a.g.e. s. 74.

²³⁷ J. R. Maddicott, a.g.e. s. 74.

²³⁸ J.R. Maddicott, a.g.e. s. 75.

hukukçularının parlamento öncesi konseylerden özellikle de önemli merkezi meclislerden bahsederken kullandıkları bir terim haline gelmiştir.

2.3. İngiliz Parlamentosunun Ortaya Çıkışı (1225—1258)

Magna Carta baronlar ve kral arasında uzun süren mücadelelerin yalnızca bir sonucu olmuştur. Kral John'un Magna Carta'ya mührünü vurduktan sonra zaman kaybetmeksizin iktidarını sınırlayan bu belgeden kurtulmak için Papa III. Innocent'ten fermanın hükümsüzlüğüne dair yazı almasına karşılık baronlar Tac'ı Fransız Kralı Philip'in oğlu Louis'e önermişlerdir. Bunun üzerinde Louis ile John arasında savaş başlamış; ancak savaş devam ederken John ölmüştür ve yerine geçecek oğlu III. Henry yaklaşık 10 yaşında olduğundan ülke bir grup baron tarafından yönetilmiş, Kral'ın koruyucusu konumundaki Pembroke Kont'u Louis'i yenerek Fransa'ya geri göndermiştir. İngiltere Fransa mücadelesi burada bitmemiştir. III. Henry'nin karar alabilecek yaşa geldiğinde Fransa'ya karşı girdiği savaştan başarısız dönmesi, ülkeyi baronlardan uzaklaşarak yakınlarından oluşan küçük bir hükümet yetkilileri konseyi yardımı ile yönetmeye çalışması, 13. Yüzyılda İngiltere'de gerek dış gerek iç ticaret ve endüstri alanlarında gelişmeler yaşanmasına rağmen krallığın sürekli fakirleşmesi, kralın savurganlığı yüzünden hep daha fazla paraya ihtiyaç duyması baronların da halkın da huzursuzluğuna yol açmıştır. Bunlara ek olarak halkın o dönemde kıtlık dolayısıyla çektiği açlığa rağmen krallığın halktan papa için yüksek miktarda para talep etmesi III. Henry'ye karşı tepkileri artırmıştır. 1230'lardan 1258'e yirmi yıldan fazla süren periyodik çatışmalar hem bir krizle hem de yeni bir başlangıçla sonuçlanmıştır.²³⁹

2.4. Parlamento ve Reform Hareketi (1258-1261)

Kralın istişarede bulunmamasının, kiliseyi sömürmesinin, savurganlığının, yerel halklara mali açıdan tacizde bulunmasının, yerel görevlilerini Magna Carta'nın sözde şartlarına göre disipline etme konusundaki isteksizliğinin veya beceriksizliğinin neden olduğu

²³⁹ J. R. Maddicott, a.g.e. s. 233.

hoşnutsuzluklar gittikçe artarak devam etmiştir.²⁴⁰ Baron muhaliflerin artık inanmaya başladığı gibi tek çözüm, krallıkta kendilerinin yol gösterici olacağı kapsamlı bir reformdan geçmektedir. 1258 Yılında tepkiler kriz boyutuna ulaştığında kralın kız kardeşi Eleanor ile evli olan Fransız baron Simon de Montfort'un da aralarında bulunduğu bir grup baron kralın kötü yönetimine karşı Oxford Şartları (Provisions of Oxford) olarak anılan ve baronların 15 kişisini atadığı yılda üç kez bir araya gelecek bir danışma konseyinin yardım ettiği iyi bir yönetimin ve toplumda birliğin öngörüldüğü, kralın da kabul etmek zorunda kaldığı bir reform hareketinde bulunmuşlardır. 1258-9'da ortaya çıkan reform hareketi, parlamentoya ilk kez ülke hükümetinde resmi bir yer kazandırmıştır. Reform hareketinin üç ana teması: politika oluşturmanın denetimi, adaletin sağlanması ve hukuk reformu olarak ortaya çıkmıştır.²⁴¹ Bunların üçü de bir dizi idari plan ve yasal düzenlemeyle elde edilmeye çalışılmıştır ve 1259 Westminster Provisions ortaya konmuştur. Bu ilk reformun en yüksek noktasıdır fakat aynı zamanda düşüş noktasıdır.²⁴² İlk reform denemesinde baronlar arasındaki çatışmalar nedeniyle başarı sağlanamamıştır. İlk reform hareketinde baskın karakter olarak görülmesi de daha sonraki aşamada ön plana çıkarak, III. Henry'yi Oxford Şartlarını onaylaması için zorlayan, onun hapsedilmesini sağlayan, 1264'te de yönetimde fiilen etkin olan Simon de Montfort'tur.²⁴³

Parlamentonun gelişimi açısından 'reform ve isyan' döneminin ilk bölümünden ziyade son bölümünün daha önemli görüldüğü söylenebilir. Simon de Montfort'un 1264'te şövalyeleri ve Ocak 1265'te şövalyeleri ve kasabalıları (*burgesses*) parlamentoya çağırmasının genellikle yerel temsilin başlangıcına ve hatta daha kaba bir ifadeyle Montfort'un kendisi tarafından parlamentonun kuruluşuna işaret ettiği düşünülmektedir. Bu popüler bir görüştür ve ortadan kaldırılması zordur. 1258'den önce parlamentoda hem

²⁴⁰ J. R. Maddicott, a.g.e s. 233.

²⁴¹ J. R. Maddicott a.g.e. s. 234.

²⁴² J. R. Maddicott a.g.e.s. 234.

²⁴³ D. A. Carpenter, *The Reign of Henry III*, London: The Hambledon Press, 1996, s. 220.

şövalyelerin (her ne kadar genellikle daha az baş kiracı olanlardan olsa da) ve daha nadiren ve daha az kesin biçimde kasabalıların (*shire*) varlığından söz edilir. Bu nedenle Montfort'un parlamentoları ne kadar önemli olsa da 1258-9'daki reformun ilk ve daha verimli dönemindeki parlamentoları gölgede bırakmalarına izin verilmemelidir.²⁴⁴ Her ne olursa olsun 1265'te Magnum Concilium'a her kontluktan iki şövalye ve her şehirden iki temsilcinin katılmasını sağlayan Montfort'un eylemleri halkın da temsil edilmesi bakımından önemlidir.

2.5. Model Parlamento (1295)

III. Henry'den sonra tahta çıkan I. Edward 1273 yılında baronlar, kontlar ve ruhban sınıfı dışında şehirlerden ve kazalardan seçilmiş temsilcilerin katıldığı bir *magnum concilium* toplamıştır. Daha sonrasında 1295 yılında kapsamı genişleterek yaklaşık 400 kişiden oluşan ve baronlar, kontlar, ruhban sınıfı dışında kontlukların, şehirlerin ve burgların temsilcileri ile küçük rahiplerin temsilcilerinden oluşan bir *magnum concilium* toplamıştır. Buradaki genişletilmiş *magnum concilium* Model Parlamento (*Great and Model Parliament*) olarak anılmıştır.²⁴⁵ Bu tarihten sonra parlamentonun hemen hemen her sene toplandığı bilinmektedir. Fransa ve İskoçya ile sürekli savaş halinde olan I. Edward'ın savaş için finansmana ihtiyacı olduğundan vergi toplayabilmesi için parlamentoyu toplayıp onayını alması gerekmektedir.²⁴⁶

2.6. Parlamentonun İki Meclisli Hale Gelmesi

14. yüzyıla gelindiğinde ruhban sınıfının parlamento toplantılarına katılmamaya başladığı görülmektedir. Diğer baronlar ve kontlar da kendileri gibi asalet unvanına sahip olmayan kasaba ve şehir temsilcileriyle aynı salonda oturmayı uygun bulmamışlardır ve farklı bir salonda toplanmaya başlamışlardır.²⁴⁷ Bu şekilde kontlar ve baronlardan oluşan Lordlar

²⁴⁴ J. R. Maddicott, a.g.e. s. 235.

²⁴⁵ Kemal Gözler, a.g.e. s. 827.

²⁴⁶ Kemal Gözler, a.g.e. s. 827.

²⁴⁷ Cem Eroğul, a.g.e. s. 40.

Kamarası'nı ve şehir ve kasaba temsilcilerinden oluşan Avam Kamarası'nı oluşturmuşlardır. Daha önceleri *magnum conciliuma* başkanlık eden kral Lordlar Kamarasına başkanlık ederken avam kamarasında bulunmamaktadır.²⁴⁸ İlk kez 1377 yılında seçilen Sözcü (*Speaker*) Avam Kamarası'nın kararlarını krala bildirmektedir. İlk Speaker Sir Peter de la Mare'dir.²⁴⁹

2.7. Parlamente'nin Yasama Yetkisini Kazanmaya Başlaması

15. yüzyıla kadar parlamente'nin yasama yetkisi bulunmamaktadır. Yasama yetkisi yalnızca krala aittir. Lordlar Kamarası ya da Avam Kamarası'nın yasa teklif etme yetkisi bulunmamaktadır. Bu yetkiyi vergiye muvafakat gösterme hakkı ve dilekçe hakkı yoluyla kazanmaya başlamıştır.²⁵⁰ İki kamaranın da dilekçe hakları önceden beri vardır, bu sayede hazırlanmasını istedikleri yasa ya da kararnameyi dilekçe yoluyla krala bildirmektedirler. Kral da bir kamaranın kendisine gönderdiği dilekçeyi diğer kamaraya sunmaktadır. 1400'lere gelindiğinde Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası dilekçe sunma usulünü değiştirmişlerdir ve kraldan bir yasanın hazırlanmasını dilekçe ile istemek yerine kanun tasarısı olarak bizzat hazırlamaya ve krala sunmaya başlamışlardır. Kral yine aynı şekilde bir kamaranın sunduğu tasarıyı diğer kamaraya sunmaktadır. Burada sunduğu kamara tarafından reddedilmezse kral kanun tasarısını kabul etmektedir ve kanuna dönüştürmüş olmaktadır.²⁵¹

17. yüzyıla gelindiğinde parlamento İngiliz anayasal mimarisinde “kralın başını oluşturduğu bir siyasi bedenın gövdesi” olarak önemli bir konuma ulaşmıştır.²⁵² Bu dönemde kralın yürütme gücü pek çok açıdan

²⁴⁸ Kemal Gözler, a.g.e. s. 828.

²⁴⁹ Graham Lane, *The How and Why Wonder Book of Parliament*, London: Transworld Publishers, 1978, s.15.

²⁵⁰ Kemal Gözler, a.g.e. s. 828.

²⁵¹ Kemal Gözler, a.g.e. s. 829.

²⁵² Christopher Kirkland, Sagar Deva, a.g.m. s. 611.

üstünlüğünü korumakla beraber kral, tam egemenlikle hareket edebilmek için parlamentonun yasama gücüne ihtiyaç duymaktadır.²⁵³

17. yüzyılda kraliyetin yasalarla bağlı olduğunu kabullenışı Kral I. James'in konuşmalarında kendini göstermektedir. Kral I. James'in 1603 yılında yaptığı konuşmasında:

“İyi yasalar ve anayasalar hazırlarken, halkın ve bir bütün olarak devletin refahını her zaman kendi özel ve belirli amaçlarıma tercih edeceğim. Devletin zenginliği ve refahı her zaman en büyük zenginliğim de dünyevi mutluluğum oldu. Bu yasaya uygun bir kralın bir tirandan doğrudan farklılaştığı noktadır, çünkü ben yasal bir kral ile gaspçı bir tiran arasındaki özel ve en büyük farkın şu olduğunu kabul ediyorum: kibirli ve hırslı tiran, krallığının ve halkının yalnızca kendi arzularını ve makul olmayan iştahlarını tatmin etmek için görevlendirildiğini düşünürken, dürüst ve adil kral ise tam tersine, halkının zenginliğini ve mülkiyetini sağlamak için görevlendirildiğini kabul eder.”²⁵⁴

Kral I. James 1609'da yaptığı konuşmasında:

“Kral kendini, krallığın temel yasalarına uyma bakımından çifte yeminle bağlamaktadır: örtülü olarak bir kral olmakla ve açık olarak da taç giyerken ettiği yemin ile, krallığının yasalarını korumakla olduğu kadar halkını korumak ile bağlanmıştır. Öyle ki kurulmuş bir krallıkta her kral Tanrı'nın tufandan sonra Nuh ile yaptığı “Bundan böyle dünya varlığını sürdürdükçe ekim zamanı, ve hasat, ve soğuk ve sıcak ve yaz ve kış ve gündüz ve gece sona ermeyecek” şeklindeki anlaşmaya göre, yönetimine çerçeve çizerken, yasaları aracılığıyla kendi halkıyla yaptığı anlaşmaya uymak zorundadır. Bu nedenle kurulmuş bir krallığı yöneten her kral, yasalarına uygun şekilde yönetmeyi bıraktığında kral olmayı bırakarak dejenere bir tirana dönüşür. Bu durumda tiran olmayan ya da yalan yere yemin etmeyen/yemininden dönmeyen tüm krallar, kendilerini yasalarla bağlamaktan memnun olurlar ve onları aksi yönde ikna edenler hem onlara hem de devlete karşı zehirli yılanlar ve vebalardır.”²⁵⁵

Hükümdarın parlamentonun yasama gücüne duyduğu ihtiyaçla parlamento ile uzlaşa halinde hareket etmesi I. Charles'ın (1625-1649)

²⁵³ Christopher Kirkland, Sagar Deva, a.g.m. s. 611.

²⁵⁴ John Locke, Two Treatises of Government , Ed. Peter Laslett, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, s. 399.

²⁵⁵ John Locke, ,a.g.e. s. 399.

saltanatına kadar sürmüştür. I. Charles'ın eskilerde olduğu gibi ilahi yetki hakkı ileri sürmesi, parlamentoyla uzlaşa halinde yönetimi reddetmesi ve pek çok bakımdan yasalara aykırı hareket etmesiyle öncelikle parlamentonun 1628 *Petition of Right*'ı (Hak Dilekçesi) ortaya koymasına neden olmuştur.²⁵⁶ 1629'a gelindiğinde kral Parlamento'yu görevden alarak karşılık vermiş ve 11 yıl boyunca parlamentoyu toplamamıştır. Ülkenin mali durumunun çaresizliği ile 1640'ta Parlamento'yu geri çağırmak zorunda kalmıştır.²⁵⁷ Bu dönemde parlamentonun gerçek gücün halkta olduğunu ileri sürerek kendilerini halkın temsilcileri olarak görmesiyle ve egemenliğin kaynağının Tanrı'nın vekili olarak kralda değil parlamentonun kendisinde olduğunu savunmasıyla bağımsız bir güç iddiasında bulunmuş ve bu durum İç Savaş'ı tetiklemiştir.²⁵⁸

I. Charles'ın parlamenter güçler tarafından yenilgiye uğratılmasına rağmen İngilizlerin modern anayasal düzeni 17. Yüzyılın sonuna kadar oluşmamıştır. Bu dönemde, yüzyıllarca monarşi ile yönetilen bir ülkede istikrarlı yeni bir sistem kurulması hiç kolay değildir. Taşralı bir soylu olan, parlamentoda Askeri dehası ile ünlenen ve güçlü bir ordusu bulunup 1653 yılında “Koruyucu Lord (*Lord Protector*)” ünvanına kavuşan Püriten Komutan Oliver Cromwell ölümüne kadar yani 1658 yılına değin ülkenin yönetiminde etkin olan lider olmuştur.²⁵⁹

Kral I. Charles'ın idamından sonra İskoçya, İngiltere'nin yeni durumunu onaylamadığını Prens Charles'ı kral ilan ederek belli ederken, İrlanda ise bağımsızlığını duyurmuştur. Söz konusu durumda İrlanda, İskoçya ve İngiltere'yi bir bütün olarak tutabilecek bir mekanizmaya ihtiyaç duyulduğu açıkça görülmektedir. Bu sebepten ortaya çıkacak yeni mekanizmaya müşterek refahın ve iyiliğin sağlanmasını çağrıştırması bakımından yönetime “*Commonwealth*” adı verilmiştir. Bununla birlikte pek çok kaynakta Cromwell Cumhuriyeti'nin askeri diktatörlük olduğuna

²⁵⁶ Christopher Kirkland, Sagar Deva, a.g.m. s. 611.

²⁵⁷ Christopher Kirkland, Sagar Deva, a.g.m. s.611.

²⁵⁸ Christopher Kirkland, Sagar Deva, a.g.m. s. 612

²⁵⁹ J. M. Roberts, a.g.e., s. 345.

dikkat çekilir.²⁶⁰ Öyle ki parlamentoyu görevden alan Cromwell lideri olduğu devrim sonucunda kurduğu bu *Commonwealth* düzeninin yerleşmesi için çalışmak yerine İskoçya ve İrlandanın hakimiyetini geri alabilmek için savaşa girişmiştir.

Cromwell'in ölümü ve dinsel çevreler ile monarşi sevdalılarının etkisiyle Cromwell'in İngiltere tarihinde bir ilk olan cumhuriyet ve yazılı anayasa denemesi bir adım ileri gidememiştir. Ölümünden sonra monarşi sistemindeki gibi yerine oğlu geçirilmişse de Richard Cromwell'in "Koruyucu Lord" olarak yönetimi uzun sürmemiştir. *Commonwealth*in devamını savunan İngilizlerin sayısı da az olduğundan II. Charles'ın tahta gelmesiyle 11 yıllık bu istinai dönem sona ermiştir.

Cromwell'in ölümünün ardından 1658 yılında yerine oğlu Richard geçmiştir. Fakat iktidarı uzun sürmemiştir, 1659'da iktidardan çekilmiştir. Bunu izleyen iç savaşların sonunda 1660 yılında II. Charles tahta çıkmıştır ve 1679 yılında Habeas Corpus Act'ı kabul etmiştir. Habeas Corpus Act (*habeas corpus ad subjiciendum*) yasadışı tutuklamanın hukuka uygun olup olmadığının araştırılması ve tutukluluğun devamı için herhangi bir hukuki dayanak olmaması durumunda salıverilmesi bakımından güvence yaratmaktadır.²⁶¹

1679 tarihli Habeas Corpus Act mütevazı bir kökene sahiptir, başlarda yalnızca tarafların ve tanıkların mahkeme huzurunda gerekli katılımını sağlamaya yönelik bir düzenleme iken daha sonraları tebaanın özgürlüğünün siperi haline gelmiştir. 1960'a gelindiğinde Administration of Justice Act ile modernleştirilecektir.²⁶² Yasanın özgürlüğün temeli olarak ün kazanması 1688-89 Devrimi ile olmuştur, parlamento üyeleri on yıl boyunca

²⁶⁰ Örnek olarak bkz. Adil Şahin, Atila Doğan, Genel Kamu Hukuku Bağlamında Thomas Hobbes'u Yeniden Düşünmek: Burjuvazi ve Monark Yandaşlığı ya da Burjuvazi ve Monark "In"- Tanrı "Out", KTÜ SBE Sosyal Bilimler Dergisi: C. 7, S. 14, 2017, s. 336, Larry Arnhart, Siyasi Düşünce Tarihi Plato'dan Rawls'a, Çev. Ahmet Kemal Bayram, 2005, Ankara: Adres Yayınları, s. 194.

²⁶¹ D.C.M. Yardley, *Introduction to British Constitutional Law*, London: Butterworths, 1984, s. 98-99.

²⁶² Harold Greville Hanbury, D.C.M. Yardley, *English Courts of Law*, Oxford: Oxford University Press, 1979, s. 74.

bu yasanın uygulanması için mücadele etmişlerdir.²⁶³ 1689 tarihli Birleşik Krallık Haklar Bildirgesi (Bill of Rights) egemenliğin tek başına Krala değil, Parlamento'daki Kral'a /Kraliçe'ye (*King/Queen in Parliament*) ait olduğunu ortaya koymuştur. Belge, Tacın gücü ve Kraliyetin ayrıcalıkları sınırlandırılmakta, parlamentoya ise sınırsız yasa yapma yetkisi verilmektedir. Görülmektedir ki parlamentonun anayasal çözümdeki yeri Şanlı Devrime (*Glorious Revolution*) (1688-1689) kadar ortaya çıkmamıştır.

2.8. 18. Yüzyıl ve Devamında Önemli Gelişmeler

18. yüzyılda Kraliçe Anne'in hükümdarlığı sırasında İngiltere ve İskoçya arasındaki birlik sağlanmıştır. İngiltere ile aynı Krallık altında birleşmiş olmasına rağmen (I. James döneminden itibaren), İskoçya kendi egemen yasa koyucu Parlamentosunu muhafaza etti. İngiltere ve İskoçya Birlik Yasaları uyarınca hem İngiliz hem de İskoç Parlamentoları fiilen lağvedilerek tek bir Büyük Britanya Parlamentosu ortaya çıkmıştır.²⁶⁴

Kraliçe Anne'den sonra tahta gelen I. George döneminde Britanya büyük bir orduya ve genişleyen donanmaya sahip bir dünya askeri gücü haline gelmişti. Britanya'nın uluslararası gücünü korumanın pahalılığı ile parlamento ve halkın desteğine ihtiyaç duyan Kral, Robert Walpole'u, ilk başbakan "*first minister*" olarak atamıştır.

Kabinenin ortaya çıkışı II. George döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Britanya'nın imparatorluğu büyümektedir ve Kuzey Amerika kolonilerindeki huysuzluklar artmaktadır. 1765'te Stamp Act kapsamında kolonilere ilk kez doğrudan vergi koyulunca "temsilsiz vergi olmaz" düşüncesi ile isyan patlak vermiş ve yasa ortadan kaldırılmıştır. Mallardan ithalat vergisi alınmaya devam ettiğinden isyanlar da devam etmiştir 1775'te devrim başlamış ve 1776'da 13 koloni tarafından Bağımsızlık Bildirisi (*Declaration of Independence*) kabul edilmiştir. İngiltere ile savaş

²⁶³ H. A. Nutting, "The Most Wholesome Law-The Habeas Corpus Act of 1679", *The American Historical Review*, C. 65, S.3, 1960, s. 527.

²⁶⁴ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 19.

tırmanarak 1783 yılında İngiltere'nin Amerikan bağımsızlığını kabul etmesi ve 1783 yılında Paris Antlaşması'nın imzalanmasıyla sona ermiştir.²⁶⁵

1789'da Fransız Devrimi yüzyıllardır süregelen aristokratik yönetimi sona erdirmiştir. Fransa 1793'te İngiltere ve Hollanda'ya savaş ilan etti ve Avrupa'daki çatışmalar 1815'e kadar sürmüştür.²⁶⁶ Fransız devrimi ve savaş etkisiyle Britanya artık büyük bir imparatorluğa sahipken, ülkede ekonomik bunalım ve kitlesel işsizlik yükselmiştir, siyasi reform ve genel oy hakkı talepleri ortaya çıkmıştır. Söz konusu reform 1832'de Halkın Temsili Yasası ile gelmiştir ve bu yasa ile seçim bölgeleri yeniden düzenlenmiştir. Ek olarak yetişkin erkeklerin oy kullanmasını sağlayan şartları genişleten yasa bir seçmen kütüğü de oluşturmuştur. Oy kullanma hakkı mülk sahibi olanlarla sınırlıdır, mülk sahibi olmayan erkekler ve kadınlar hala oy kullanma hakkına sahip değildir.

Sanayi Devrimi etkisiyle ekonomik ve endüstriyel değişim, hükümeti sağlık, fabrikalar, konut ve istihdam gibi alanlarda yasal düzenlemeleri büyük ölçüde genişletmeye zorlamıştır. Victoria 1837'de tahta çıktığında anayasa oldukça değişikliğe uğramıştı, Başbakanlık makamı ve Bakanlar Kurulu artık yürütme organı olarak bulunmaktadır. 18. yüzyıl'da iki farklı siyasi parti (*Tories* ve *Whigs*) kurulmuştur, Avam Kamarası reformdan geçirilen seçim sistemi sayesinde daha fazla meşruiyet kazanırken, Kral otokratik bir güce sahip olmayan Kraliyet, siyaset üstü olarak algılanmaktadır.²⁶⁷ Monarşi anayasal monarşi haline gelmiştir. III. George döneminde Kral ve Parlamento arasında kabul edilen Civil List ismini taşıyan belge, Kraliyetin kalıtsal gelirlerinin büyük bir kısmından vazgeçilmesi karşılığında kraliyetin resmi işlerinin kamu tarafından finanse edilmesini öngörmektedir.²⁶⁸

²⁶⁵ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 20.

²⁶⁶ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 20

²⁶⁷ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 20.

²⁶⁸ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 20.

Anayasal konvansiyonlar, Parlamento'ya karşı sorumlu olduğu düşünülen yürütmenin evrimiyle birlikte gelişmiştir. Kraliyet, Parlamente'yu çağırma ve feshetme yetkisini resmi olarak elinde tutarken, Parlamente'nin sadece Başbakanın talebi üzerine feshedileceği yönünde bir gelenek gelişmiştir. Kraliyet aynı zamanda Avam Kamarası ve Lordlar Kamarasından geçen bir yasa tasarısını reddetme hakkını da resmi olarak elinde tutuyordu. Bununla birlikte, Kraliyetin her iki Meclisten de usulüne uygun olarak geçen bir yasa tasarısına gerekli kraliyet onayını (*royal assent*) (ki bu olmadan bir Tasarı yasalaşamaz) vereceği yönünde bir gelenek gelişmiştir. Başbakanın seçimi ya da nerede oturması gerektiğine ilişkin resmi bir yasal kural bulunmazken konvansiyonlar gereği Kraliyet, bir genel seçimde sandalyelerin çoğunluğunu kazanan ve Avam Kamarası'nda çoğunluğa sahip olan siyasi partinin liderini atamaktadır.²⁶⁹

Bugünkü İşçi Partisi'nin kökenleri 19. yüzyılın sonlarında, çalışan kadın ve erkeklerin Parlamento'da temsil edilmesini sağlamak amacıyla ortaya çıkmıştır. Bundan öncesinde parlamento üyelerine herhangi bir ücret ödenmezken 1911'de Avam Kamarası üyelerine maaş ödenmeye başlanmıştır.²⁷⁰

1900'lerin başında Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası arasında yasama yetkileri bakımından mücadeleler yaşanmış, Avam Kamarası'nın demokratik meşruiyeti artıkça, Lordlar Kamarası'nın ulusal maliye konularında Avam Kamarası'na öncelik tanıyacağına dair konvansiyon yerleşmiştir. 1911 Parliament Act ile gelecekteki çatışmaları önlemek için Lordların bir teklifi reddedebileceği katı bir zaman çizelgesi belirleyen ve belirlenen sürenin sonunda Lordların onayı olmadan Avam Kamarasının kraliyet onayı istemesine izin veren ve böylece Avam Kamarasının nihai yasama üstünlüğünü sağlayan 1911 Parlamento Yasası çıkarılmıştır.²⁷¹

²⁶⁹ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 20.

²⁷⁰ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 21.

²⁷¹ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 21.

Parlamentonun 1832 Reform Yasası ile başlayan ve 1928 Halkın Temsili Yasası ile doruğa ulaşan bir dizi reformun ardından yavaş yavaş halkın egemen iradesinin bir temsili olarak görünmeye başlanması, Avam Kamarası ve Lordlar Kamarasının birlikte yönetiminin söz konusu olduğu iki meclisli bir sistemden Avam Kamarası'nın İngiliz halkının egemen otoritesinin temsilcileri olarak üstünlük kazandığı bir sisteme geçilmesi önem arz eder. 1911 ve 1949 tarihli Parlamento Yasaları, Lordlar Kamarasının yasa tasarılarını veto etme yetkisini azaltarak ve seçilmiş meclisin üstünlüğünü, İngiliz halkının iradesini temsil eden meclisin nihai yasa yapma otoritesi olması gerektiği temelinde ortaya koyarak Avam Kamarası'nın gücünü pekiştirmiştir.²⁷²

2.9. Değerlendirme

Batı uygarlıklarının tekeline ve son yüzyılların ürünü gibi görünen ve demokrasi olarak bilinen yaşam biçimi ile bazı siyasi kurumların kökleri çok daha eskilere dayanmaktadır. Özellikle parlamentonun kökeni bakımından binlerce yıl önce ve dünyanın demokratik kurumlarla nadiren ilişkilendirilen bölgelerinde görülen ilkel meclis oturumlarının yeri göz ardı edilmemelidir.

İlkel demokratik kurumlar bakımından incelediğimiz ilk örnek olarak Sümerlerde ilkel meclislerin uyuşmazlıkları çözerken, hükümdar seçilirken, yönetsel önlemler alınırken, temel politik meseleler değerlendirilirken söz hakkı sahibi olduğu sonucuna varılmaktadır. Öyle ki bu meclisler gerektiğinde savaş kararı alabilmekte, topluluğa yeni yurttaşlar kabul edebilmekte ve topluluk mülklerini yönetebilmektedir. Özellikle Uruk ve Kiş kent devletleri mücadelesinin yaşandığı dönemde kralın yaşlılar ve eli silah tutan yurttaşlardan oluşan iki ilkel meclisin rızasını almadan savaşa girmemesi bu meclislerin bahsi geçen dönemde iç egemenliği, siyasi otoriteyi elde tuttuklarını göstermektedir.

²⁷² Christopher Kirkland, Sagar Deva, a.g.m. s. 613.

Hititlerde Eski Krallık Dönemi olarak adlandırılan dönemde kralın yanında kraliçe ve pankuş meclisi, tuliya meclisi, yaşlılar meclisi gibi bazı meclislerin yönetimde rol oynadığı ve bunların birbirinden farklı işlevler gösterdikleri fark edilmektedir. Kralın bir tür yüksek mahkeme ya da danışma kurulu olarak topladığı pankuş meclisinin kralı yargılama ve hatta ölüm cezasına çarptırma gücüne sahip olması dikkat çekmektedir. Yine her şehirde bulunan yaşlılar meclisi üyelerinin yerel yöneticiler üzerinde olumsuz etkiler yaratmasından çekinildiği görülmektedir. Fakat önemli anlaşmalara ve kraliyet bildirilerine tanıklık eden, özellikle yüksek statüdeki kişilerin yargılanmasında rol oynayan Hitit meclislerinin hükümdarı seçme hakkı ya da sorumluluğuna dair ya da yasama işlevi gördüğüne dair net bir bilgi bulunmamaktadır.

İlkel demokrasi örneklerinde ilkel meclis oturumlarına genel olarak baktığımızda her topluluğun kendi ihtiyaçlarına ve sahip olduğu koşullara göre kendi yönetim yapısını geliştirmiş olduğu görülmektedir. Bu yönetimlerde yasama ve yürütme görevleri çoğu zaman birbirine karışmakta, topluluk üyeleri tarafından gerçekleştirilen toplantılarda belirli kararlar alınmakta ve bu kararların uygulanması da yine topluluk üyeleri tarafından gerçekleştirilebilmektedir. İlkel meclisler topluluk üyelerinin belirli düzeyde katılımını sağlayan, karar alma süreçlerini düzenleyen ve topluluğun ortak çıkarlarının, toplumsal düzenin korunmaya çalışıldığı, temsilcilik düzeyinin gelişmediği ilkel siyasi kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Antik Yunan dönemi demokrasi düşüncesinin ve uygulamasının gelişiminde özel bir yere sahiptir. Öyle ki pek çok kaynakta demokrasiyi icat edenlerin Antik Yunanlılar olduğu düşüncesi kabul görmüştür. Atina'da temel siyasi kurum olarak karşımıza çıkan *Ekklesia* (halk meclisi) önemli meselelerde asgari düzeyde bürokrasi ile herhangi bir siyasi parti söz konusu olmaksızın fazla kurumsallaşmamış bir şekilde toplanarak doğrudan oy kullanan 18 yaşından büyük erkek yurttaşlardan oluşmaktadır. *Ekklesia* toplantılarında yurttaşların toplantılara katılarak yasa önerisi sunabilmeleri,

bunların tartışılması, oylanması halk meclisi işleyişinin oldukça katılımcı ve demokratik olduğunu göstermektedir. Fakat kadınların, kölelerin ve yabancıların siyasi sürece dahil edilmesi söz konusu olmadığından Antik Yunan demokrasisinin modern standartlara göre eksiklerinin bulunduğu, fakat söz konusu dönem için oldukça ileri bir sistem olduğu söylenebilecektir. Atina'da halk meclisinin yasama işlevini yerine getirmede etkin rol oynadığı görülürken temsili bir organ olmadığı, siyasi temsil kavramının Atina demokrasisine yabancı olduğu da fark edilmektedir.

Antik Roma'da toplumsal yapı hem ekonomik hem de siyasi etkenlerden etkilenmiş bir hiyerarşiye dayandığından sahip oldukları demokratik kurumların ve sistemlerinin de bu hiyerarşiden etkilenmiş olduğu söylenebilecektir. Öyle ki *patricii* ve *plebs* sınıflarının hararetli mücadelesi yeni magistralıkların meydana gelmesine ve bazı eski organlarda değişiklikler yapılmasına yol açmıştır. Krallık, Cumhuriyet ve İlk İmparatorluk dönemlerinde yönetimde etkili olan organların “*magistratus*”, “*senatus*” ve “*comitialar* (halk meclisleri) olduğu görülmektedir. Cumhuriyet döneminin ilk senelerinde krallık döneminde olduğu gibi magistralık makamının *senatus* ve Roma halkının üzerinde bir üstünlüğe sahip olduğu görülürken sonraları iktidarın başkaca organlara intikal ettiği fark edilirken, ihtiyarlar meclisi de denilen ve danışma organı gibi görev yapan senatusun da zamanla yetkilerini artırdığı görülmektedir. Antik Yunan'da olduğu gibi Antik Roma'da demokrasi anlayışı da modern demokrasi anlayışından farklılıklar göstermektedir. Çeşitli isimlerle karşımıza çıkan çeşitli meclislerde katılım ve temsil çağdaş sistemlerle kıyaslandığında sınırlıdır. Fakat Antik Yunan'da ve Antik Roma'da bahsi geçen demokratik kurumların kendilerinden sonrası için büyük bir tecrübe mirası ve esin kaynağı olduğu su götürmez bir gerçektir.

İngiliz Parlamentosunun kökenini Norman Fethinden öncesine Anglo-Sakson dönemine götürmek bilgiçlik taslamak olmayacaktır. Çünkü I. William fethi gerçekleştirdiğinde, kralın yönetimini büyük adamlarına danışarak ve onların tavsiyelerine uyarak gerçekleştirmesi geleneği o

topraklarda çoktan yerleşmiştir. Onuncu yüzyıldan itibaren kraliyet meclislerini (*royal assemblies*), fetih sonrası İngiltere'deki konseylerin (*counsils*) ve konseylerin soyundan gelen parlamentoların atası haline getirecek gelişmeler hızlanmıştır ve bahsi geçen meclisler İngiliz devletinin de ortaya çıkmasıyla beraber yönetimde rol oynayan ulusal meclislere dönüşmüşlerdir.

İngiliz Parlamentosunun ortaya çıkması ve gelişmesi süreci önemli olaylar ve belirli dönemlerde gerçekleştirilen reformlar ile şekillenmiştir. Zaman içerisinde kraliyetin yetkilerinin git gide sınırlandırıldığı ve parlamentonun güçlendiği görülmektedir. 1295 yılında Kral I. Edward'ın çağrısıyla toplanan ve yaklaşık 400 kişiden oluşan, baronların, kontların, ruhban sınıfı dışında kontlukların, şehirlerin ve burgların temsilcileri ile küçük rahiplerin temsilcilerinin yer aldığı Model Parlamento pek çoklarına göre İngiliz Parlamentosunun erken bir formunu oluşturmaktadır. Ancak Maitland'ın Athelstan döneminde toplanan meclislerin benzerliğine dikkat çekerek bu yaygın kabule karşı durduğu görülmektedir. Öyle ya da böyle toplantıların parlamento kelimesiyle anılması ve parlamentonun yasama sürecine katılımının artması bu dönemde gerçekleşmektedir. Birleşik Krallık'ta anayasanın katı bir metne bağlı olmadan, Magna Carta'dan günümüze siyasi, ekonomik ve sosyal değişimlere yanıt olarak zaman içerisinde organik olarak gelişimi gibi İngiliz Parlamentosunun da kademeli bir gelişimi söz konusu olmuştur. 17. yüzyılda gerçekleşen iç savaş kraliyetin yetkilerini sınırlayan ve parlamentonun kuvvetini artıran bir dizi olaya yol açmıştır. 1688'de gerçekleşen Muhteşem Devrim (*Glorious Revolution*) ile İngiltere'de anayasal monarşi tam anlamıyla doğmuş ve parlamentonun egemenliği pekişmiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde içeriklerinden bahsedeceğimiz bazı önemli anayasal nitelikteki belgeler, parlamentonun kraliyet karşısında güç kazanmasını ve parlamento egemenliğinin Birleşik Krallık anayasasının temel ilkesi haline gelmesini daha net bir şekilde göz önüne serecektir.

3.BÖLÜM

İNGİLİZ ANAYASA HUKUKUNDA PARLAMENTO EGEMENLİĞİ

Yasama organının işlevini yerine getirirken kullandığı yasama iktidarının asli ve sınırsız bir iktidar olup olmadığının belirlenmesinde yazılı anayasa sistemine sahip ülkeler ile yazısız (teamüli) anayasa sistemine sahip ülkeler arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Yazılı ve katı bir anayasa sistemini benimsemiş ülkelerde yasama iktidarı, egemenliğin sınırsız ve asli olma özelliklerini taşımamaktadır.²⁷³ Bu ülkelerde yasama organı kendi kendine kurulmamış olup anayasa tarafından kurulmuştur ve anayasa ile sınırlandırılmıştır.²⁷⁴ Yazılı olmayan anayasa sisteminde ise yasama organı anayasa tarafından kurulmuş değildir ve asli yetkiye sahiptir. Bu sistemin geçerli olduğu ülkelerde yasama organı yasa yapma yetkisini kendisinden alır ve kendisini sınırlandıran bir yazılı anayasa bulunmadığından yasama iktidarı sınırsız niteliktedir.²⁷⁵

Yazılı olmayan anayasa sisteminin bilinen örneklerinin başında İngiliz anayasal sistemi gelmektedir. İngiliz anayasal sisteminde yazılı bir anayasa bulunmadığından “parlamento egemenliği (*parliamentary sovereignty*)” ya da “parlamentonun üstünlüğü (*parliamentary supremacy*)” İngiliz anayasa hukuku bakımından temel bir yapı taşı olmuştur. Öyle ki söz konusu ilke gereği parlamentonun uymak zorunda olduğu bir sınır bulunmamaktadır, parlamento en yüksek yasa yapıcıdır, mevcut parlamento kendinden önceki parlamentonun iradesine uymak zorunda değildir ve iradesi gelecekteki parlamentoyu da bağlamayacaktır. Daha kısa bir ifade ile parlamento egemenliği parlamentonun yasama iktidarının sınırsız olmasını ve başka hiçbir iktidarın bunu sınırlayamamasını ifade etmektedir.

²⁷³ Kemal Gözler, a.g.e. s. 505.

²⁷⁴ Kemal Gözler, a.g.e. s. 506.

²⁷⁵ Kemal Gözler, a.g.e. s. 505.

Parlamento egemenliği ilkesinin dikkat çekici açıklamalarından birini William Blackstone'un *Commentaries* eserinde Edward Coke'un ifadelerine yer verdiği bir pasajda buluruz. Edward Coke'a göre, parlamentonun iktidarı ve yetki alanı öyle üstün, öyle mutlaktır ki parlamento her ne sebeple ya da kim tarafından olursa olsun hiçbir sınır ile sınırlandırılmayacaktır.²⁷⁶

Parlamento egemenliği ilkesine göre parlamento doğal olarak imkânsız durumda olmayan her şeyi yapabilecek güçtedir. Bu nedenle bazıları onun gücünün her şeye kadir olduğunu ifade etmekten çekinmez.²⁷⁷ Bahsi geçen konuda çarpıcı bir ifade ise Jean- Louis De Lolme'a aittir:

*“İngiliz Parlamentosunun bir kadını erkek ve bir erkeği kadın yapmak dışında her şeyi yapabileceği İngiliz hukukçularının temel ilkesidir.”*²⁷⁸

Parlamentonun egemenliği teoride sınırsız bir yasama gücü anlamına gelse de uygulamada bazı sınırlar ve zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde karşılaştığı modern zorluklar ile İngiliz anayasa hukukunda parlamento egemenliğinin yeri belirlenmeye çalışılacaktır.

3.1. Birleşik Krallık

Doktrinde ve günlük dilde sıklıkla İngiltere olarak anılan ülkenin resmi adı, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı'dır (*The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*). Pek çok kaynakta “Büyük Britanya” ve “Birleşik Krallık” olarak da anılmaktadır. Buna karşılık Barnett, sıklıkla birbirinin yerine kullanılan Büyük Britanya ve Birleşik Krallık terimleri arasında farklılığın bulunduğunu, Birleşik Krallık'ın dört ulusu kapsadığını ve fakat Büyük Britanya'nın İskoçya, İngiltere ve Galler'i ifade ederken kullanıldığını, Kuzey İrlanda'yı

²⁷⁶ William Blackstone, *Select Extracts from Blackstone's Commentaries*, Ed. Samuel Warren, London: A. Maxwell, 1837, s. 84.

²⁷⁷ Albert Venn Dicey, *An Introduction to the Study of the Law of the Constitution*, London: Macmillan and Co., 1915, s. 4-5.

²⁷⁸ A.H. Marsh, a.g.e. s.416, Albert Venn Dicey, a.g.e. s. 5.

kapsamadığını belirtmektedir.²⁷⁹ Bu nedenle çalışmamızda daha çok Birleşik Krallık terimine yer verilmiştir.

Birleşik Krallık bakımından yurt içi anayasal evrimin boyutlarından biri İngiltere, Galler, İskoçya ve Kuzey İrlanda'dan oluşan Birleşik Krallık'ın oluşumu ile karşımıza çıkmaktadır. Birleşik Krallık'ın oluşumu üç aşamada gerçekleşmiştir. Bu aşamalardan ilki Galler'in (Wales) İngiltere ile birleşmesidir. Galler Prenslığı'nın İngiltere tarafından fethi I. Edward döneminde 1272 ile 1307 yılları arasında tamamlanmış olsa da Galler üzerindeki kraliyet otoritesi ilk olarak VIII. Henry'nin döneminde "kanunların ve adaletin sağlanmasına yönelik" 1536 tarihli bir kanunla belirlenmiştir. Sonrasında özellikle 1543 yılında ortaya konulan başkaca düzenlemeler İngiltere ve Galler arasındaki birliğin siyasi ve hukuki asimilasyonunu yansıtmaktadır.²⁸⁰

Birleşik Krallık'ın oluşumundaki ikinci aşama, İskoçya'nın İngiltere ile birleşmesidir. I. Edward ve diğer İngiliz Kralları, İskoçya'yı güç kullanarak alt etme girişimlerinde başarısız olmuşlarsa da 1603 yılında İskoçya Kralı VI. James'in İngiltere Kralı I. James olarak tahta gelmesi ile İngiltere ve İskoçya tahtları birleşmiştir. I. James iki krallığın idari birliğini sağlamada başarısız olmuştur. III. William ve Mary'nin 1689 Haklar Bildirgesi ile yeniden tesis edilen anayasal monarşi altında İskoçlar, İngiltere ve İskoçya parlamentolarının birbiriyle birleşmeleri ya da monarşilerin birbirinden ayrılmalari hususlarında bir seçimle karşı karşıya kalmışlardır. İskoç Parlamentosu iki ulusun kaynaşmasında ekonomik avantajları göz önünde bulundurarak birleşmeyi tercih etmiştir. İskoçya'nın birçok ulusal kurumunu elinde tutmaya devam etmesine karşılık Birlik Antlaşması ve 1707 İskoçya Birlik Yasası İngiltere ile İskoçya'nın tek bir Büyük Britanya Parlamentosu altına girmesinin ve iki tahtın veraset

²⁷⁹ Hilarie Barnett, *Constitutional & Administrative Law*, s. 24.

²⁸⁰ Peter Leyland, *The Constitution of the United Kingdom*, Hart Publishing, 2012, s. 19-20.

kuralının aynı olmasının tanınması anlamına geldiğinden önem taşımaktadır.²⁸¹

Birleşik Krallık'ı meydana getiren üçüncü aşama, İrlanda ve İngiltere parlamentoları tarafından kararlaştırılan ve 1801 yılında geçerli hale gelen Birlik Yasası (1800) ile İrlanda'nın İngiltere ile birleşmesidir. Bu şekilde oluşan Birleşik Krallık günümüzdeki haline ise 1921'de İrlanda'nın kuzeyi ile güneyinin bölünmesi sonrasında güneyinin bağımsız bir devlet haline gelip kuzeyinin Kuzey İrlanda olarak Birleşik Krallık bünyesinde kalması ile gelmiştir.²⁸² 1927 yılında çıkarılan “*Royal and Parliamentary Titles Act*” isimli yasa ile günümüzdeki Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı adını almıştır.²⁸³

Birleşik Krallık anayasasından bahsedilirken tek bir hukuk sisteminin olduğu varsayılmamalıdır. İngiliz hukuk sistemi İngiltere ve Galler'i kapsar iken İskoçya'nın ve Kuzey İrlanda'nın ayrı ayrı kendi özel hukuk sistemleri bulunmaktadır. Bununla beraber günümüze kadar her bir yetki alanı için yasama yapan, en üstün ve egemen olan Westminster Parlamentosudur.²⁸⁴ Bu Birleşik Krallık'ın merkeziyetçi yapısının göstergesidir. Ancak 1998 yılında İskoç Parlamentosuna, Kuzey İrlanda Meclisine ve Galler Meclisine yasa yapma yetkilerinin devredilmesiyle büyük bir değişim meydana gelmiştir. Westminster Parlamentosu hala Birleşik Krallık'ı ilgilendiren geniş konuları ele alıp ve ulusal politikaları belirlerken sayılan yasama organlarından her biri, Westminster Parlamentosunda kalan yasama yetkileriyle birlikte değerlendirilecek sınırlı yasama yetkilerine sahiptir.²⁸⁵

²⁸¹ Peter Leyland, a.g.e. s. 20.

²⁸² Koray Karasu, “İngiltere’de Kamu Yönetimi”, *Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri*, Yayına Hazırlayan: Koray Karasu, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2020, s. 175.

²⁸³ Richard Heffernan, Colin Hay, Meg Russell, Philip Cowley (Ed.), *Developments in British Politics*, Londra: Palgrave Macmillan, 2016, s. 5.

²⁸⁴ Hilaire Barnett, *Constitutional & Administrative Law*, s. 24

²⁸⁵ Hilaire Barnett, *Constitutional & Administrative Law*, s. 24

3.2. İngiliz Anayasası

Anayasa, yönettiği halkın ahlaki ve siyasi değerlerini yansıtabilecek canlı bir organizmadır ve içinde bulunduğu sosyo-politik bağlam içinde ele alınması gerekmektedir. İngiliz Anayasası'nın temel hatlarının ortaya konulabilmesi devlet örgütlenmesini şekillendiren pek çok tarihi, kültürel, felsefi, hukuki ve politik etkenin de anlaşılmasını gerektirmektedir.²⁸⁶

Karşılaştırmalı anayasa hukuku bakımından *sui generis* özellik gösteren Birleşik Krallık, tek bir belge ile ortaya konulabilen yazılı bir anayasaya sahip olmaması nedeniyle oldukça dikkat çekicidir ve fakat Birleşik Krallık yazılı bir belgede rahatlıkla ortaya konulabilen bir anayasası olmayan tek ülke değildir. Benzer özellik gösterenler arasında Yeni Zelanda'dan söz edilebilecektir.²⁸⁷ Bununla birlikte Birleşik Krallık, tarihinin büyük bir bölümünde anayasal sisteminin neden olduğu muğlaklık, varsayımsallık ve faydayı bazen bir “sanat” bazense bir “karmaşa” haline getirmiştir.²⁸⁸

İngiltere çok sayıda demokratik kurum ve değerini ortaya çıktığı bir yer olarak pek çok konuda başka ülkelere örnek alınmıştır. Öyle ki Fransa ve Amerika'ya da örnek olmuş olması nedeniyle “örneklerin örneği” olarak nitelendirilebilmiştir.²⁸⁹ Kumarasingham'a göre, 21. yüzyıl öncesinde İngiliz anayasal tarihi ile ilgili yazılan pek çok eserin ortak özelliği, yasama bakımından, hukuk bakımından ve kurumsal bakımdan mevcut olan detayların anayasanın ulusallık ve vatanseverlik boyutlarıyla ön plana çıkarılmasıdır ve bu durum “İngilizlerin ve anayasalarının benzersizliği ve üstünlüğü” fikrine, “Anayasa'nın İngiltere'nin dünyaya en büyük katkısı

²⁸⁶ Hilarie Barnett, *Constitutional & Administrative Law*, s. 4.

²⁸⁷ Arend Lijphart, *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, Yale University Press, 2012, s. 205.

²⁸⁸ Peter Cane, H. Kumarasingham (Ed.), *The Cambridge Constitutional History of The United Kingdom Volume I*, (İçinde H. Kumarasingham, *The Historical Constitution*), Cambridge University Press, 2022, s. 3.

²⁸⁹ Cem Eroğul, *Anatüze Giriş (Anayasa Hukuku'na Giriş)*, Ankara: İmaj Yayınevi, 2014, s. 36.

olduğu” inancına dönüştürülmüştür.²⁹⁰ Bu inancın en kısa özetini, Charles Dickens’in ilk basımı 1865’te yayımlanan *Our Mutual Friend* romanında Bay Podsnap’ın İngiliz anayasası için içten bir sahiplenme duygusuyla yaptığı “Biz İngilizler anayasamızla gurur duyarız...Bu bize Tanrı tarafından bahşedilmiştir. Başka hiçbir ülke bu kadar ayrıcalıklı değildir.”²⁹¹ açıklamasında bulabiliriz. Üstelik bu inanç, sadece İngilizler tarafından değil, diğer ülkelerde İngiliz anayasasını inceleyen başkaca araştırmacılar tarafından da sıklıkla kabul görmüştür.

Üstünlük ve benzersizlik fikrinin sadece anayasa bakımından geçerli olmadığını da Lowell’in 1908 yılında yayımladığı eserinin önsözünde yer alan ifadelerinde buluruz:

*“Tipik bir İngiliz, hükümetinin kıyaslanamaz bir şekilde dünyadaki en iyi hükümet olduğuna inanır. Bu, diğer her şeyin ötesinde gurur duyduğu şeydir. Elbette izlenen politikaya her zaman katılmaz fakat genel hükümet biçiminin mükemmel yakın olduğundan emindir.”*²⁹²

3.2.1. İngiliz Anayasa Hukukunda Anayasayı Tanımlamak

Anayasa hukuku doktrininde “anayasa” (*constitution*) teriminin yaygın kullanılan iki anlamı bulunmaktadır. Kelimenin dar anlamıyla anayasa, devlet içerisindeki hükümet organlarının çerçevesini ve temel işlevlerini belirleyen ve bu organların çalışması için gereken ilkeleri ortaya koyan hukuki üstünlüğe sahip belgedir.²⁹³ Birleşik Krallık dışında dünyanın hemen hemen her ülkesinde “anayasa” genellikle tek bir belgede ya da birbiriyle yakından ilişkili birkaç belgede yer alan bir dizi hukuk kuralını bir

²⁹⁰ Peter Cane, H. Kumarasingham (Ed.), *The Cambridge Constitutional History of The United Kingdom Volume I*, (İçinde H. Kumarasingham, *The Historical Constitution*), Cambridge University Press, 2022, s. 5.

²⁹¹ Charles Dickens, *Our Mutual Friend*, New York: Bounty Books, 1978, s. 137.

²⁹² Vernon Bogdanor, *The New British Constitution*, Oxford: Hart Publishing, 2009, s. 3.

²⁹³ A.W. Bradley, K. D. Ewing, *Constitutional and Administrative Law*, Pearson Education, 2007, s. 4.

araya getiren bir seçki olarak karşımıza çıktığından “anayasa” terimi dar yorumlanabilmektedir.²⁹⁴

Kelimenin dar anlamı ile anayasa esas alındığında pek çok yazar tarafından Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı’nın bir anayasasının bulunmadığı iddiası ileri sürülebilmiştir. Jennings’in bu konudaki değerlendirmesi konunun açıklığa kavuşması bakımından önemlidir. Ona göre;

*“Commonwealth’in denemeleri dışında ne İngiltere’nin ne de Büyük Britanya’nın yazılı bir anayasası olmuştur. O halde anayasamız yok mudur? İşte bu noktada anayasanın ikinci anlamı önem kazanmaktadır. Eğer anayasa yazılı bir belge anlamına geliyorsa, o zaman Büyük Britanya’nın anayasasının bulunmadığı açıktır. Böyle bir belgenin bulunduğu ülkelerde kelime bu anlama gelmektedir. Ancak belgenin kendisi sadece hükümet kurumlarının oluşturulmasını ve işleyişini belirleyen kuralları ortaya koymaktadır ve açıkçası Büyük Britanya bu tür kurumlara ve kurallara sahiptir. Bu kuralları tanımlamak için İngiliz Anayasası ifadesi kullanılmaktadır.”*²⁹⁵

Jennings’in ilgili açıklamalarına benzer şekilde Bolingbroke 18. yüzyılın ilk yarısında İngiliz geleneği bakımından anayasayı “aklın sabit belirli ilkelerinden kaynaklanan, kamu yararının gereklerine yönelen ve toplumun yönetim konusundaki kabulüne uygun biçimde genel sistemi meydana getiren yasalar, kurumlar ve geleneklerin toplamı”²⁹⁶ olarak tanımlamıştır.

Gerek Jennings’in ifadelerinin gerek Bolingbroke’un ifadelerinin desteklediği üzere ikinci anlamıyla yani geniş anlamıyla anayasa, bir ülkenin bütün hükümet sisteminin kuruluşu ve düzenlenmesi ile ilgili kuralların bütünüdür. Bu kuralların bir kısmı mahkemeler tarafından tanınması ve uygulanması bakımından hukuksal nitelikte kurallar iken bir kısmı mahkemeler tarafından hukuksal nitelikte bulunmayan ancak hükümet

²⁹⁴ K.C. Wheare, a.g.e. s. 2.

²⁹⁵ Ivor Jennings, *The Law and the Constitution*, London: Hodder & Stoughton, 1959, s. 36.

²⁹⁶ Henry St. John Bolingbroke, *A Dissertation Upon Parties*, London: R. Francklin, 1754, s. 141.

sistemini düzenleme bakımından hukuk kuralları ile aynı etkiye sahip nitelikte uygulamalar, anlaşmalar, örf ve âdetler ya da anayasal konvansiyonlar olarak karşımıza çeşitli şekillerde çıkabilecek kurallardır.²⁹⁷

Modern anayasa kavramının 18. yüzyılın sonlarındaki Amerikan ve Fransız Devrimleriyle oluşan bilincin sonucu olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir.²⁹⁸ Öyle ki Amerikan sömürgelerinin İngiltere’ye isyanı ve birleşerek kurdukları devletin temel işleyiş kurallarını resmî olarak bir belgede toplamak istemeleri ile o dönemde popüler olan toplum sözleşmesi düşüncesini hayata geçirmeleri modern anayasacılık bakımından ilk büyük adımlardan biri olmuştur.²⁹⁹ Bu dönemde anayasa (*constitution*) kelimesi ilk kez bir belge ile özdeşleştirilmeye başlandığından bu kelime ile tam olarak neyin kastedildiği tartışma konusu haline gelmiştir. Soruya cevap arayanlardan biri olarak Thomas Paine, anayasayı sadece bir kelime olarak benimsemeyi yeterli görmeyip ona standart bir anlam yüklenmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre;

*“Anayasa sadece ismen değil gerçekte var olan bir şeydir. O bir ideale değil gerçek bir varoluşa sahiptir ve bu nedenle görünür bir biçimde ortaya konulmadığında orada bir anayasa yoktur. Anayasa devletten önce gelen bir şeydir ve devlet yalnızca anayasanın bir eseridir.”*³⁰⁰ *“...Anayasa devletin eylemi değil, bir devleti oluşturan halkın eylemidir ve anayasasız bir devlet, haksız bir güçtür.”*³⁰¹

Paine’in yapmış olduğu tanıma göre anayasa, hükümetten önce gelen, hükümete meşruluk veren ve onun hangi yetkileri haiz şekilde hareket edeceğini tanımlayan şey olarak karşımıza çıkmaktadır.

Modern anayasaların ortaya çıkış süreçleri incelendiğinde, bu süreçlerin başının bir koloniye bağımsızlık verilmesi, daha önce birbirinden

²⁹⁷ K.C. Wheare, *Modern Constitutions*, Great Britain: Butler Tanner Ltd. Frome and London, 1958, s. 1.

²⁹⁸ Martin Loughlin, *Kamu Hukukunun Temelleri*, Çev. Dilşad Çiğdem Sever, Kuvılcım Turanlı, Ankara: Dipnot Yayınları, 2017, s. 236.

²⁹⁹ Cem Eroğul, *Anayasayı Değiştirme Sorunu (Bir Mukayeseli Hukuk İncelemesi)*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1974, s. 9.

³⁰⁰ Thomas Paine, *The Rights of Man*, The Floating Press, 2010, s. 265.

³⁰¹ Thomas Paine, a.g.e. s. 182.

bağımsız olan devletlerin birlik olarak yeni bir devlet meydana getirmesi, savaş ardından bir ülkenin kurumlarının büyük ölçüde yeniden inşa edilmesi, başarı ile sonuçlanan bir devrim gibi bazı temel siyasi olaylara denk geldiği fark edilmektedir.³⁰² Öyle ki bunlardan söz edilirken birçok kaynakta “anayasal an (*constitutional moment*)”³⁰³ ya da anayasal kriz (*constitutional crisis*)³⁰⁴ ifadelerine sık rastlanmaktadır. Anayasal kriz ile anlatılmak istenen anayasanın bir siyasi sorunu çözme konusunda yetersizliğinden daha fazlasıdır, bir anayasal kriz halinde sorunu çözmek için ortaya konulan araçlar, anayasal araç ve amaçların yeniden düzenlenmesini gerektirecektir.³⁰⁵ Örnek olarak komşu toplulukların bir araya gelerek yeni bir devlet kurma arzusundan doğan Amerika Birleşik Devletleri, 1918’de savaştan sonra imparatorluktan ayrılıp kendi yönetimlerine sahip olmak isteyen Avusturya, Macaristan ve Çekoslovakya gibi ülkeler, 1789’da devrim etkisiyle eskiyle bağını koparıp yeni bir hükümet biçimi isteyen Fransa verilebilecektir.³⁰⁶

Birleşik Krallık’ta diğer pek çok devletin aksine anayasa, yüzyıllar boyunca süregelen barışçıl bir evrimin ürünü olmuştur. 17. yüzyılın anayasal çalkantılarının dışında Birleşik Krallık’ın anayasal gelişiminin 1066’dan başlayan kesintisiz bir tarihinin olduğu bilinmektedir.³⁰⁷ Birleşik Krallık’ta bahsi geçen ”yeni bir başlangıç yapma arzusunun yarattığı bir an” ya da “anayasal an” denilebilecek bir zamanın hiç yaşanıp yaşanmadığı tartışmasında ilk görüş, bazı siyasal kurumların benimsendiği, zaman içerisinde onlara eklemeler yapıldığı ve sonunda yönetim şekli mutlak monarşiden parlamenter demokrasiye dönüşene dek çizgisel bir gelişimden

³⁰² A.W. Bradley, K. D. Ewing, *Constitutional and Administrative Law*, Pearson Education, 2007, s. 5.

³⁰³ Örnek olarak G. Baldini, E. Bressanelli, E. Massetti, *The Brexit Effect What Leaving the EU Means for British Politics*, New York: Routledge, 2023, s. 10.

³⁰⁴ Örnek olarak Christopher Kirkland, Sagar Deva, “Weakness not crisis: Brexit and the UK constitution”, *British Politics*, 2023, C.18, s. 609.

³⁰⁵ Christopher Kirkland, Sagar Deva, a.g.m. s. 609.

³⁰⁶ K. C. Wheare, a.g.e. s. 8.

³⁰⁷ Hilarie Barnett, *Constitutional & Administrative Law*, a.g.e. s. 4.

bahsedilebileceği fakat bir kopuş anından bahsedilemeyeceği yönündedir.³⁰⁸ Diğer bir görüş ise İngiliz tarihinde söz konusu anayasal anın, 1642 yılında gerçekleşen İç Savaş ve sonrasında Kral I. Charles'ın 1649'da idam edilmesi ile ortaya çıktığı yönündedir. 1649-1660 yılları arasında “*Protectorat*” ve “*Commonwealth*” döneminde İngiltere, İskoçya ve İrlanda'nın tek bir hükümet altında birleştirilmesi ve ilk kez yazılı bir anayasa ortaya koyma girişimleri önemlidir. Öyle ki Birleşik Krallık'ta ülkenin “*Instrument of Government*” isimli yazılı bir anayasa niteliğindeki belge ile yönetildiği 1653-1660 yılları arasındaki dönem hariç, siyasi koşullar hiçbir zaman yazılı bir anayasa çıkarılmasını gerektirmemiştir.³⁰⁹ Aslında bazı kurumların reformuyla sonuçlanan 1688 Devrimi, 1707'de İngiltere ve İskoçya'nın birleşmesi, 1800'de Büyük Britanya ile İrlanda'nın birleşmesi ve devamında yaşanan bazı sorunlar, 1832'de Avam Kamarası'nda gerçekleşen ilk büyük reform, 1911'de Parlamento Yasası'nın (*Parliament Act*) ortaya konulmasına yol açan Lordlar krizi, 1936'da monarşiyi etkileyen tahttan feragat krizi, 1973'de *European Communities*'e üye olunması gibi “anayasal an” sayılabilecek pek çok siyasi kriz dönemi yaşanmışsa da bu dönemlerin hiçbirinde hükümet sisteminin yeniden meydana getirilmesi gündeme gelmemiştir.³¹⁰ Sayılan bu kriz dönemlerinde mevzuata çeşitli eklemeler yapılarak sorun yaratan konularda eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

1997 sonrası reform programı hakkında “yeni Blair hükümetinin en büyük başarısı olarak geriye dönüp bakılacak bir anayasal çözüm olduğu” yönündeki görüşe karşı çıkan Turpin ve Tomkins bu görüşü abartılı bularak çeşitli anayasal reformların ne kadar önemli olurlarsa olsunlar “yeni bir anayasal çözüm” manasına gelmediklerini ve hala “kısmen yenilenmiş eski bir anayasaya” sahip olduğunu ifade etmektedirler.³¹¹

³⁰⁸ K. C. Wheare, a.g.e. s. 12.

³⁰⁹ A.W. Bradley, K. D. Ewing, a.g.e. s. 5.

³¹⁰ A.W. Bradley, K. D. Ewing, a.g.e. s. 6.

³¹¹ Turpin ve Colin, a.g.e. s. 24.

1997'den sonra İşçi Partisi tarafından yapılan kapsamlı anayasa değişikliklerinin bütüncül bir reform programı içine yerleştirilmediği görülmektedir. Söz konusu durum eleştirilere yol açmıştır. Ancak Foley'in de 1999 yılında ifade etmiş olduğu gibi bileşenlerinin dağınık ve tutarsız olmasına ya da reformun her unsurunun farklı anlamlar taşımasına rağmen İngiliz anayasal sisteminde anayasal reform gündemi doğmuştur.³¹²

Özellikle İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda'ya yetki devri, 1998'de kabul edilen *Human Rights Act*, seçim yasasında ortaya konulan değişiklikler, *Ministerial Code* (Bakanlık Kanunu) ve *Code of Conduct for MPs* (Parlamento Üyeleri için Davranış Kanunu) gibi yazılı belgelerin de ortaya çıkmasıyla anayasanın geçmişte olduğu gibi yazısız olmadığı fikri ön plana çıkmaya başlamıştır.³¹³ Bununla beraber son zamanlarda yetki devri ve genel olarak gücün bölgesel dağılımı konusunda önemli reformlar gerçekleştirilmiş olsa da, Birleşik Krallık hâlâ kurumsal mimarisinin birçok unsurunu koruduğunu ifade edenler de bulunmaktadır.

3.2.2. İngiliz Anayasasının Özellikleri

Birleşik Krallık anayasasının belirgin özelliklerinden bahsedebilmek için anayasalara uygulanabilen sınıflandırmalarla ilgili ayrımlara da göz atmak gerekmektedir. Doktrinde klasikleşen ve karşımıza en sık çıkan ayrımlar, yazılı-yazılı olmayan anayasa ve katı-esnek anayasa ayrımlarıdır. Bunun yanında anayasaların sahip olabileceği farklı niteliklerle başkaca sınıflandırmalar ileri süren yazarlar da bulunmaktadır. Örnek olarak K. C. Wheare'e göre anayasalar yazılı ya da yazısız nitelikte, esnek ya da katı nitelikte, cumhuriyetçi ya da monarşik nitelikte, üniter ya da federal nitelikte, üstün (*supreme*) ya da ast (*subordinate*) nitelikte, kuvvetlerin ayrıldığı ya da kuvvetlerin birleştirildiği nitelikte olabilir.³¹⁴

³¹² Michael Foley, *The Politics of the British Constitution*, New York: Manchester University Press, 1999, s. 111.

³¹³ A.W. Bradley, K. D. Ewing, a.g.e. s. 6.

³¹⁴ K.C. Wheare, a.g.e. s. 19-42.

Yazılı anayasa (*written constitution*) devletin temel kurallarını yazılı bir belge ya da bir dizi belgenin içerisinde toplayan anayasadır ve dar anlamda anayasa ile eş anlamda kullanılmaktadır. Yazılı bir anayasa temel kuralları ortaya koyar fakat tüm kuralların tek bir belgede toplanması mümkün değildir. Bu nedenle anayasal tablonun bütününe anlaşılabilmesi için içtihatların ve anayasanın fiili işleyişini ortaya koyan siyasi uygulamaların incelenmesi zorunlu hale gelmektedir.³¹⁵

Birleşik Krallık anayasası pek çok kaynakta yazılı olmayan anayasa (*unwritten constitution*) türünün en bilinen örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Lijphart otuz altı demokrasiyi incelediği *Patterns of Democracy* eserinde yazılı olmayan anayasaya sahip ülkelere yalnızca üç örnek vermektedir, bunlar Birleşik Krallık, Yeni Zelanda ve İsrail'dir.³¹⁶ Bununla beraber Tomkins ve Turpin'in de açıkça ifade ettiği gibi İngiliz anayasası kapsayıcı bir anayasa metni olarak ortaya konulmuş olmasa da anayasal kuralların neredeyse tamamı bir yerlerde yazılıdır.³¹⁷ Sadece bu kurallar Lord Scarman'ın da ifade ettiği gibi gizlidirler ve saklı oldukları yerlerden çıkarılmaları zorluk yaratmaktadır.³¹⁸ Birleşik Krallık'ta anayasanın katı bir metne bağlı olmadan, Magna Carta'dan günümüze siyasi, ekonomik ve sosyal değişimlere yanıt olarak zaman içerisinde organik olarak geliştiği görülmektedir ve “Devlet organizasyonunu, yetkilerini, işleyişini ve kişiler ile kamu otoritelerinin ilişkilerini tanımlayan, düzenleyen ya da nitelendiren kurallar, sözleşmeler ve konvansiyonlar bütünü”³¹⁹ olarak tanımlanabilmektedir. Bu tanımlamayı biçimsel olarak yeterli gören Tomkins ve Turpin, tanımın İngiliz anayasasının bazı önemli özellikleri bakımından eksiklikler barındırdığını da eklemektedir. Bahsi geçen kurallar, sözleşmeler ve uygulamalar yalnızca bir yığın olarak

³¹⁵ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 8.

³¹⁶ Arend Lijphart, a.g.e. s. 205.

³¹⁷ Colin Turpin, Adam Tomkins, *British Government and the Constitution*, New York: Cambridge University Press, 2007, s. 29 ve 139.

³¹⁸ Lord Scarman, (1993). “Why Britain needs a written constitution”. *Commonwealth Law Bulletin*, C. 19 S.1, s. 319.

³¹⁹ Colin Turpin, Adam Tomkins, a.g.e. s. 4.

düşünülmemelidir, gerçekliğini ve canlılığını tarihten ve geleneklerden alan “yaşayan anayasa” vurgusu yapılmaktadır.³²⁰

Yazılı anayasanın kökleri bir üst başlığın içerisinde de belirttiğimiz gibi 18. yüzyıla, Amerikan Bağımsızlık Savaşı’na (1775-1783) ve 1789 Fransız Devrimi’ne uzanmaktadır. Yazılı olmayan anayasa “geleneğe dayalı anayasa” olarak da bilinmektedir. Dünyadaki anayasaların çoğunluğu yazılıdır ve kökenleri tarihte belirli bir yere kadar izlenebilmektedir. Fakat Birleşik Krallık’ın anayasası yüzyıllar boyunca kademeli gelişen bir anayasadır ve hiçbir zaman adı anayasa olan bir belge haline getirilmemiştir. 1991’de Kamu Politikaları Araştırma Enstitüsü (*Institute for Public Policy Research*) bir Birleşik Krallık anayasası taslağı hazırlamıştır ve söz konusu taslak henüz uygulanmamış olsa da yazılı anayasa tartışmaları bakımından önem taşımaktadır.

Birleşik Krallık anayasasını nitelendirirken kodifiye edilmemiş anayasa (*uncodified constitution*) ifadesinin tercih edilmesi daha uygun görünmektedir. Çünkü günümüzde Birleşik Krallık anayasasının büyük bölümü yazılı belgelere dayanmaktadır. Söz konusu yazılı belgeler arasında anayasal nitelikte çok sayıda kanunun yanı sıra hükümet bünyesinde üretilen³²¹ ve fakat kanun niteliğinde olmayıp yazılı kısımda sayılabilecek muhtıra, tebliğ gibi şekillerde ortaya konulan bazı yazılı belgeler; anayasal yetkileri ve ilişkileri etkileyen pek çok ortak hukuk (*common law*) ya da yargıç yapımı hukuk kurallarının (*judge-made rules*) deposu olan hukuk raporları (*law reports*) ve yazılı hale getirilen bazı anayasal konvansiyonlar bulunmaktadır.³²²

³²⁰ Colin Turpin, Adam Tomkins, a.g.e. s. 4.

³²¹ Turpin ve Tomkins hükümetin işleyiş şekli bakımından önem taşıyan bazı kural ve prosedürlerin anayasal kaynaklar sayılırken gözden kaçabildiğini belirterek önemli birkaç örnek olarak *Civil Service Code*, *A Code of Conduct and Guidance on Procedures for Ministers*, *Departmental Evidence and Response to Select Committees*, *Government Accounting* belgelerinin sayılabileceğini ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Colin Turpin, Adam Tomkins, a.g.e. s. 29.

³²² Colin Turpin, Adam Tomkins, a.g.e. s. 29.

Birleşik Krallık anayasasının kodifiye edilmemiş niteliği, sınırlarının ve onun tam olarak ne olduğunun belirlenebilmesini zora sokmaktadır. Ayrıca Dicey'nin de ifade ettiği üzere temel ya da anayasal nitelikteki kanunlar ile temel ya da anayasal nitelikte olmayan kanunlar arasında açık bir ayrım yoktur.³²³

Birçok yazılı anayasada uygulanması mahkemelere bırakılan temel haklar bölümü yer almaktadır. Buna karşılık Birleşik Krallık'ta yazılı bir anayasanın bulunmaması mahkemelerin parlamento tarafından çıkarılan yasalara karşı bu hakları korumasını zorlaştırmıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamında koruma altına alınan haklar yerel mahkemelerde uygulama dışı kaldığından, bir dönem mağdurların Strazburg'daki İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurup çözüm aramaları gerekmiştir.³²⁴ 1998 İnsan Hakları Yasası (*Human Rights Act*), sözleşmedeki haklar bakımından koruma sağlama ve hüküm verme hususlarında yerel mahkemelere yargı yetkisi vererek mahkemelerin insan haklarını korumadaki işlevini genişletmiştir.³²⁵

“Katı anayasa” ve “esnek anayasa” ayrımı, anayasanın bir hukuk düzeninde kolaylıkla değiştirilip değiştirilemeyeceği, değiştirilişinin olağan kanunlardan farklı usul ve prosedüre bağlanıp bağlanmadığı sorularına dayanmaktadır.³²⁶ Anayasa hazırlayanlar devlet için kapsamlı bir yasal çerçeve ortaya koymaya çalışmaktadır ve anayasa hükümlerinin değiştirilmesine ve yürürlükten kaldırılmasına yönelik zorlaştırma ya da engelleme amaçlı birtakım önlemler belirleyebilmektedir.³²⁷ Bu kapsamda anayasada ortaya konulmuş kuralların tümüne ya da birçoğuna değişiklik yapılması bakımından katı prosedürler izlenmesi şart koşulabilmektedir. Her yazılı anayasa, katı anayasa kapsamında olmak zorunda değildir.³²⁸ Esnek

³²³ Albert Venn Dicey, a.g.e. s. 85.

³²⁴ Hilaire Barnett, a.g.e. s. 31.

³²⁵ A.W. Bradley, K. D. Ewing, a.g.e. s. 7.

³²⁶ Ömer Anayurt, *Anayasa Hukuku*, Ankara: Seçkin, 2022, s. 41.

³²⁷ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 9.

³²⁸ Ömer Anayurt, a.g.e. s. 41.

anayasalar, değiştirilişlerinin kanunlarla ya da diğer hukuk kurallarıyla aynı usul ve prosedüre tabi tutulduğu anayasalardır.³²⁹

Birleşik Krallık anayasal düzenlemelerindeki esneklik anayasanın kodifiye edilmemiş doğasının bir sonucudur. Yazılı bir anayasanın mevcut olmaması, anayasal öneme sahip yasalar bakımından özel bir usul kabul edilmediği anlamına gelmektedir. Bu nedenle anayasaları anayasa değişiklikleri için karmaşık usul ve prosedürler belirlemiş olan başkaca devletlerin aksine Birleşik Krallık'ta parlamentodan çıkacak bir yasa ile köklü değişiklikler yapılabilmektedir.³³⁰ Örnek olarak İrlanda Cumhuriyeti'nin Avrupa Topluluğu'na katılabilmesi için bir anayasa değişikliğinin halk oylamasıyla onaylanması gerekirken; Birleşik Krallık'ta 1972 tarihli Avrupa Toplulukları Yasası'nın (*European Communities Act 1972*) parlamentoda uzunca tartişılmış olmasına rağmen olağan yasalar için geçerli olan prosedürle kabul edilmiş olması verilebilir.³³¹ Yazılı nitelikte anayasaya sahip ölkelerde değişiklik sürecindeki zorluk derecesi ile en önemli olarak kabul edilen kurallar karakterize edilebilir iken Birleşik Krallık'ta anayasa değişikliğinin yapılışı açıkça tanımlanmış yazılı kurallara tabi olmadığından, tarihsel süreç içerisinde kabul edilmiş anayasal uygulamalar, anayasal konvansiyonlar etkili olmaktadır.

Cumhuriyetçi bir devlet genel olarak demokrasiye uygun olarak seçilen cumhurbaşkanına sahip olan devlet iken Monarşik devlet, yönetici olarak bir kral ya da kraliçenin yönetiminde devlettir. Birleşik Krallık'ta taht kalıtsaldır. Veraset ile tahta çıkma sırası, 1700 tarihli *Act of Settlement* ile tanımlanmıştır. 1700 tarihli *Act of Settlement*'e göre sadece Protestan inancına sahip olanlar tahta gelebilecektir, erkek varisler kadın varislerden önceliklidir.³³²

³²⁹ Ömer Anayurt, a.g.e. s. 42.

³³⁰ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 31

³³¹ A.W. Bradley, K.D. Ewing, a.g.e. s. 7.

³³² Hilarie Barnett, *Understanding Public Law*, Canada: Routledge-Cavendish, 2010, s. 3.

Üstün (*supreme*) ve ast/ikincil (*subordinate*) nitelik taşıyan anayasa sınıflandırması federal ve üniter devlet anayasaları sınıflandırmasıyla büyük oranda örtüşmektedir; üstün anayasa, yönetim organının yasama yetkisinin sınırsız olduğu devletlerde kullanılırken ast nitelik taşıyan anayasa, yasama yetkileri daha üstün otorite tarafından sınırlandırılmış devletlerde kullanılmaktadır.³³³

Federal ya da üniter nitelik gösteren anayasa sınıflandırmasında öncelikle federal devletlerde gücün merkez ve bölge arasında paylaşılması durumu dikkat çeker, özel yetki alanlarına sahip olan devletler, bazı güçleri belirli temellerde paylaşmaktadırlar.³³⁴

Mevcut federal devletlerde yazılı anayasanın hükümete ve yasama organına egemen olduğu görülürken Birleşik Krallık'ta devlet teorik olarak üniterdir, yazılı anayasa yerine devletin nihai yasama erkine sahip parlamento bulunmaktadır. Birleşik Krallık'ta nihai hukuki ve siyasi gücün toplandığı yer Westminster Parlamentosudur. Ve o, temelde Birleşik Krallık'a dahil olan kısımlar ve yargı bölgeleri için yasama yetkisine sahiptir. Bununla beraber Birleşik Krallık'ta yasalar kapsamında hizmetlerin yerine getirilmesi ve hizmetlerin finansmanı için yerel gelirin artırılması gibi işlevleri yerine getirme yetkisi farklı hükümet düzeyleri (merkezi, bölgesel, yerel) arasında dağıtılmıştır. Parlamantonun altında merkezi olmayan hükümetin bazı katmanları şunlar olarak sayılabilir: İskoç Parlamentosu, Galler Ulusal Meclisi, Londra Meclisi, Yerel Yetkililer, 2007'de yeniden etkinleştirilen Kuzey İrlanda Meclisi.³³⁵ Söz konusu bölgesel parlamentolar, meclisler ve yerel yönetimler parlamento kararı ile ortaya çıkmıştır ve seçmenlerin siyasi olarak kabul etmesi durumunda yetkinin parlamento kararıyla geri alınması da mümkün olacaktır.³³⁶

³³³ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 11.

³³⁴ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 11.

³³⁵ Mark Ryan, *Unlocking Constitutional and Administrative Law*, London: Hodder Arnold, 2007, s. 32-33.

³³⁶ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 12.

1973'te Kraliyet Anayasa Komisyonu (*The Royal Commission on the Constitution*) tarafından Birleşik Krallık "Avrupa'nın en büyük ve dünyadaki büyük sanayi ülkeleri arasında en merkezileşmiş üniter devleti" olarak kabul edilirken, yetki devri ile önemli bir güç dağılımı söz konusu olduğundan günümüzde Birleşik Krallık anayasasını üniter olarak nitelendirmek halen destek görmesinin yanında tartışmalara yol açabilmektedir.³³⁷ Barnett, üniter yerine çok katmanlı (*multi-layered*) ifadesinin daha doğru olduğunu ifade etmektedir.³³⁸

Kuvvetlerin ayrıldığı ya da kuvvetlerin birleştiği anayasa sınıflandırmasında kuvvetler ayrılığı, devletin yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin bir yerde toplanmamasına dayanmaktadır. Pek çok anayasa, yasama yetkisini münhasıran yasamaya, yürütme yetkisini yürütmeye ve yargı yetkisini de mahkemelere vermek suretiyle kuvvetler ayrılığı ilkesini benimseyerek gücün tek bir organın elinde toplanmasını önlemeyi sağlamaya çalışmaktadır. Birleşik Krallık'ın büyük ölçüde kodifiye edilmemiş anayasası kuvvetler ayrılığının tespit edilebilmesini ve değerlendirilebilmesini zorlaştırmaktadır. Birleşik Krallık'ta farklı yetkilere sahip yasama, yürütme ve yargı organları bulunmakla beraber pratikte kuvvetler ayrılığını sorgulatan uygulamalara sahip olduğundan tartışmalı bir konuya dönüşebilmektedir.³³⁹

3.3. İngiliz Anayasa Hukukunun Kaynakları

İngiliz anayasası bir üst başlıkta da ifade ettiğimiz gibi "yazılı olmayan (*unwritten*)" ya da "kodifiye edilmemiş (*uncodified*)" özellik göstermektedir. Diğer pek çok ülke gibi yazılı bir anayasaya sahip olmaması ve Birleşik Krallık'ta anayasanın, belirli bir dönemde ülkenin ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılayacak şekilde bir bilincin ürünü olarak hazırlanmış bir belge olmayıp kademeli ve yavaş bir evrimsel sürecin sonucu olmasının

³³⁷ Arend Lijphard, a.g.e s. 17.

³³⁸ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 12.

³³⁹ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 13.

etkisiyle anayasanın kapsamını anlayabilmek için çeşitli kaynakları ele almak gerekmektedir.³⁴⁰

Birleşik Krallık'ın yazılı bir anayasasının bulunmaması anayasal kaynakların net bir şekilde ortaya konulmasını zorlaştırmaktadır. Anayasa hukukçularının çalışmalarına kolayca mantıksal bir sınır getirilemeyeceği konusunda Maitland'a katılan Marshall'ın ifade ettiği gibi ister maliye ile, ister suçlar ile, ister yerel yönetim ile ilgili olsun, hukukun herhangi bir dalında anayasal meseleler ile karşılaşılabilir.³⁴¹

Parlamento egemenliği doktrininin parlamento'ya attığı yasama yetkisi Birleşik Krallık'ta yasal otoritenin temel kaynağıdır fakat tek kaynağı değildir.³⁴² Birleşik Krallık anayasal düzeninde hukuk dışı kural ve uygulamaların bazı durumlarda en az hukuk kuralları kadar önemli olduğu ve hükümetin pek çok konuda yasal kurallar ve güvencelerden ziyade siyasi ve demokratik ilkelere bağlı olduğu görülebilmektedir.³⁴³ Dolayısıyla Birleşik Krallık'ta anayasal sistemin nasıl işlediğini anlayabilmek için zaman içinde gelişen ve bağlayıcılık kazanan anayasal konvansiyonları anlamak oldukça önemlidir.

Avrupa Birliği Hukuku ve Antlaşmalar da Birleşik Krallık anayasal kaynakları arasında sayılmaktaydı. Fakat 23 Haziran 2016 tarihinde gerçekleşen *Brexit* referandumu neticesinde Birleşik Krallık, %51,9 oranında AB'den ayrılma yönünde bir karar vermiştir. Daha sonra 29 Mart 2017'de İngiltere'nin AB'den çekilmesi amacıyla 2009 tarihli Avrupa Birliği Antlaşması'nın 50. maddesi yürürlüğe konulmuş ve Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliğinden ayrılması kararının yürürlüğe girebilmesi için "Büyük İptal Kanunu'nun (*Great Repeal Bill*) tasarı olarak Parlamento'ya sunulacağı açıklanmıştır. 26 Haziran 2018'de Taç'ın onayını alan "Avrupa Birliği Çekilme Kanunu 2018 (*European Union (Withdrawal Act)*" ile 1972

³⁴⁰ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 30.

³⁴¹ Geoffrey Marshall, *Constitutional Theory*, Oxford: Clarendon Press, 1971, s. 6.

³⁴² Michael Gordon, *Parliamentary Sovereignty in the UK Constitution: Process, Politics and Democracy*, Hart Publishing, 2015, s. 23.

³⁴³ A.W. Bradley, K. D. Ewing, a.g.e. s. 8.

tarhli “Avrupa Toplulukları Kanunu (*European Communities Act*)” ilga edildiğinden bu tarihten sonra AB hukuku artık İngiliz anayasa hukuku kaynakları arasında sayılamamaktadır.

3.3.1. Mevzu Hukuk (Statute Law)

Birleşik Krallıkta hakim olan parlamento egemenliği ilkesi gereğı 1689’da ortaya konulan Haklar Bildirgesi (*Bill of Rights*)’nden beri mahkemeler parlamentonun çıkardığı yasaları (*Acts of Parliament*) en üst hukuk kuralı olarak benimsemiştir.³⁴⁴ Parlamentonun çıkardığı ve yürürlükten kaldırmadığı yasalar kuşkusuz anayasanın önemli bir parçasını oluşturur. Bunun yanında parlamentonun ortaya çıkmasından önce ortaya konulmuş önemli bir yazılı belge olan *Magna Carta*’dan beri kesintisiz ve kademeli gelişime sahip olan İngiliz anayasal tarihinde *Magna Carta* (1215), *The Petition of Right* (1628), *Habeas Corpus Act* (1679), *The Bill of Rights* (1689), *The Acts of Settlement* (1701), gibi belgelerin özel anayasal öneme sahip olduğu bilinmektedir.³⁴⁵

Birleşik Krallık’ın anayasal kaynaklarının önemli bir parçası olduğunu ifade edebileceğimiz diğer temel yasalar arasında; 1707 tarihli İskoçya ile Birlik Yasası (*Act of Union with Scotland 1707*), 1911 ve 1949 tarihli Parlamento Yasaları (*The Parliament Acts 1911 and 1949*), 1947 tarihli Kraliyet Davaları Yasası (*The Crown Proceedings Act 1947*), 1981 tarihli Britanya Vatandaşlık Yasası (*The British Nationality Act 1981*), 1986 tarihli Kamu Düzeni Yasası (*Public Order Act 1986*), 1998 tarihli İskoçya Yasası (*The Scotland Act 1998*), 1998 tarihli İnsan Hakları Yasası (*The Human Rights Act 1998*), 1999 tarihli Lordlar Kamarası Yasası (*The House of Lords Act 1999*), 2000 tarihli Terörizm Yasası (*The Terrorism Act 2000*) ve 2005 tarihli Anayasal Reform Yasası (*The Constitutional Reform Act 2005*), 2009 tarihli Parlamenter Standartlar Yasası (*The Parliamentary Standards Act 2009*), 2010 tarihli Anayasal Reform ve Yönetim Yasası (*The*

³⁴⁴ Peter Leyland, a.g.e. s. 26.

³⁴⁵ Peter Leyland, a.g.e. s. 26.

Constitutional Reform and Governance Act 2010), 2011 tarihli Belirli Süreli Parlamento Yasası 2011 (*The Fixed-Term Parliaments Act 2011*) sayılabilir.

3.3.2. Common Law

Birleşik Krallık anayasal hukukunun en önemli kaynaklarından biri olan *common law*, çok eski zamanlardan beri yargıçların önlerine gelen davaları karara bağlarken yasa olarak ilan ettikleri yasa ve geleneklerden oluşmaktadır.³⁴⁶

Dicey Birleşik Krallık anayasasının yargıç yapımı (*judge-made constitution*) olduğunu ve yargıç yapımı hukukun (*judge-made law*) iyi ve kötü tüm özelliklerini taşıdığını belirterek eklemektedir: “*Bu nedenle İngiliz anayasası ile çoğu ülkenin anayasaları arasında dikkate değer farklılıklar bulunmaktadır.*” İngiliz mahkemeleri tarafından ortaya konulan bu kurallar İngiliz anayasasının karakteristik özellikleri arasındadır.

Mahkemeler tarafından yorumlandığı şekliyle *common law*, Kraliyete belirli yetkiler veren kraliyet imtiyazı gibi bağımsız bir yetki alanıdır.³⁴⁷ Parlamento tarafından kabul edilen mevzuat, genel hukuk kurallarının veya imtiyazlı yetkilerin tutarsız kurallarının üzerinde ve üstünde etkili olur ve her ikisini de sınırlayabilir ve değiştirebilir.³⁴⁸

3.3.3. Anayasal Konvansiyonlar (Constitutional Conventions)

Anayasal konvansiyonlar (*Constitutional Conventions*) ya da anayasa konvansiyonları (*Conventions of the Constitution*) Birleşik Krallık anayasasının en önemli kaynakları arasındadır ve anayasal sistemin işleyiş şeklinin kavranması bakımından oldukça kritiktir.

Jennings’in de ifade ettiği gibi insanlar ortaya koydukları hukuki kurallara uyarken başka alanlarda olduğu gibi hükümette de bazı alışkanlıklar geliştirebilmekte ve kendilerinden sonra gelenler daha önce

³⁴⁶ A. W. Bradley, K. D. Ewing, a.g.e. s. 16.

³⁴⁷ Michael Gordon, *Parliamentary Sovereignty in the UK Constitution: Process, Politics and Democracy*, s. 23.

³⁴⁸ Michael Gordon, *Parliamentary Sovereignty in the UK Constitution: Process, Politics and Democracy*, s. 23.

ortaya konulmuş bir kurumun iyi işlediğini tespit ettiğinde söz konusu alışkanlıkları sürdürme eğilimi gösterebilmektedir.³⁴⁹ Bu nedenle hukuk kuralları kadar tutarlı bir şekilde izlenebilecek ve hükümet ile ilgilenen kişilerin takip etmesi gereken prosedürleri belirleyen uygulama kurallarının geliştirilmesi önemlidir.

Mill, anayasal konvansiyonlardan “anayasanın yazılı olmayan ilkeleri (*the unwritten maxims of the constitution*)” olarak bahsetmiştir.³⁵⁰ Daha sonra Dicey bu kurallar hakkında “anayasa konvansiyonlar (*the conventions of the constitution*)” “anayasal ahlak (*constitutional morality*)” terimlerini kullanılmış ve doktrinde “anayasa konvansiyonları” gitgide yaygın kullanım haline gelmiştir.³⁵¹

Jennings anayasal konvansiyonların en kısa tanımını yapma gayreti gösterirken şu ifadeleri kullanmıştır:

“...hukukun kuru kemiklerini giydiren eti sağlarlar; yasal anayasanın işlemlerini sağlarlar; fikirlerin gelişmesiyle bağlantı halinde kalırlar. Bir anayasa kendi başına işlemez, insanların çalışması gerekmektedir. O ulusal iş birliğinin bir aracıdır ve bu araç kadar iş birliği ruhu da gerekmektedir. Anayasal konvansiyonlar bu iş birliğini gerçekleştirmek için hazırlanmış kurallardır.”

Dicey anayasa hukukunun kaynaklarını iki kola ayırmakta ve bunlardan birinin anayasal konvansiyonlar olduğunu ifade etmektedir:

“Anayasal hukuk iki unsurdan meydana gelmektedir. İlk unsur “*law of the constitution*” kuşku götürmez bir hukuk bütünüdür. Burada “anayasa konvansiyonları (*conventions of the constitution*)” olarak adlandırılan diğer unsur, Kraliyetin, Bakanların ve anayasa kapsamındaki diğer kişilerin olağan davranışlarını düzenleseler de, hiçbir şekilde kesin yasalar teşkil etmeyen ilke veya uygulamalardan oluşmaktadır.”³⁵²

Hükümetin işleyişine yardımcı olması bakımından önemli pratik boyuta sahip olan anayasal konvansiyonlar, gelişmeye muktedir olmaları

³⁴⁹ İvor Jennings, a.g.e. s. 80.

³⁵⁰ John Stuart Mill, *Consideration on Representative Government*, New York: Liberal Arts Press, 1958, s. 98-99.

³⁵¹ Albert Venn Dicey, a.g.e. s.23, İvor Jennings, a.g.e. s. 82.

³⁵² Albert Venn Dicey, a.g.e. s. 24.

nedeniyle hükümetin değişen ihtiyaçlarına göre güncel tutulabilmektedir.³⁵³ Onları tanımlamanın zorluğu temel olarak, bir kısmının diğerlerinden çok daha kesin olduğu geniş bir uygulama yelpazesini kapsamından ileri gelmektedir.³⁵⁴

Anayasal konvansiyona örnek olarak Kraliyetin hukuken kendi seçtiği başbakanı atama, parlamentoyu toplantıya çağırma ve antlaşmalar imzalama yetkisine sahip olmasına rağmen kraliyetin yetkilerini kullanma koşullarını belirleyen konvansiyonlarla kısıtlanmış olması verilebilecektir.³⁵⁵

3.4. İngiliz Anayasal Tarihinde Bazı Önemli Anayasal Belgeler

Her ne kadar genellikle diğer kanunlardan farklı bir konumda sayılmasalar ve pek çoğu başka bir parlamento kararı ile yürürlükten kaldırılmış olsa da bazı kanunların İngiliz anayasal hukuku bakımından özel anayasal önem taşıdığını söylemeliyiz. Bu nedenle İngiliz anayasal tarihinde önem arz eden bazı belgelerle ilgili kısaca bilgi vermek isteriz.

3.4.1. Magna Carta (1215)

Magna Carta (*Magna Charta*), “Büyük Şart (*Great Charter*)”, “Büyük Özgürlükler Şartı” (*The Great Charter of Liberties*) İngiliz anayasal tarihinde büyük önem taşımaktadır. Öyle ki Blackstone, İngiliz tarihinin kadim kesiminde, Özgürlük Şartları’nın (*Charter of Liberties*) yükseliş ve ilerlemesinden, kademeli olarak dönüşmesinden ve nihai hale getirilmesinden daha ilginç ve önemli bir olayın bulunmadığını ifade ederek bunu açık şekilde vurgulamaktadır.³⁵⁶

Çalışmamızın Witan-Witenagemot ve Norman Fethi ve Feodal Konsey bölümlerinde İngiltere’nin eski dönemlerine dair kısa bir inceleme yapmış idik. Bu incelemeler Magna Carta’nın doğru anlaşılabilmesi için bir

³⁵³ Peter Leyland, a.g.e. s. 32.

³⁵⁴ Peter Leyland, a.g.e. s. 33.

³⁵⁵ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 5.

³⁵⁶ C. R. Cheney, “The eve of Magna Carta”, *Bulletin of the John Rylands Library*, C.38, S.2, 1956, s.310

ön hazırlık manası taşımaktadır. Cermen asıllı kabilelerin Britanya'ya yerleştikleri zamanlarda bu kabilelerin Roma hukukunun etkisi dışında kalarak kendi örf ve âdetlerini beraberinde getirdikleri görülmektedir. Halk ve kral arasında karşılıklı hak ve yükümlülüklerin bulunduğu kabul edilmekte ve kralın üzerinde onun da uymak zorunda olduğu bir örf ve âdet hukuku ortaya çıkmaktadır.³⁵⁷ Dolayısıyla İngiltere'nin ulusal tarihinin Anglo-Sakson dönemi ile başladığı ifade edilmektedir.³⁵⁸ Angeller ve Saksonların kurduğu yedi krallık 9. yüzyılın ortalarında birleşmiştir. Bu dönemde toplum soylular, özgür köylüler ve kentliler ile köleler olmak üzere üç farklı sınıftan oluşmaktadır. Anglo-Saksonların İngiltere'ye geldikleri dönemde, Britanya'nın eski sakinleri olan Bretonların tasarrufundaki araziler de üçe ayrılmıştır. Birincisi köylülerin ortak tarla, otlak ve ormanları, ikincisi özel mülkiyete tabi araziler, üçüncüsü devlete ait arazilerdir. Anglo-Sakson kralları özel mülkiyete tabi arazileri sahiplerinden alıp kral yakınlarına ya da krallığa hizmet eden bazı görevlilere dağıttıktan sonra iki çeşit arazi türünden bahsedilmektedir. Bunlardan Anglo-Sakson soyluların özel mülkiyetindeki araziler *bookland* olarak adlandırılırken mülkiyeti devlette olup halkın kullanımına bırakılan araziler *folkland* olarak adlandırılmaktadır.³⁵⁹

Magna Carta hakkında yazılmış birçok eserde, bu önemli belgenin Kral Yurtsuz (*Lackland*) John'un zalimane ve başarısız yönetimi sırasında gerçekleşen bazı olaylar neticesinde ve ona karşı gerçekleştirilen direnişin sonucu olarak ortaya çıktığından bahsedilmektedir. Ancak Magna Carta'nın kökeni rastlantısal olaylarla belirlenemeyecek kadar derinlerde yatmaktadır ve İngiltere'deki bu büyük anayasal gelişmenin tek bir kralın yönetimdeki hatalarına bağlanması ve aniden meydana gelen bir gelişme sayılması yanılgıya yol açabilecektir. John'un baskıcı yönetimi ile yükselen

³⁵⁷ Ersan İlal, "Magna Carta", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.34, S.1-4, 1968, s. 212.

³⁵⁸ Sadri Maksudi Arsal, "İngiliz Amme Hukukunun İnkişaf Sahaları", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.6 S.1, 1940, s. 7.

³⁵⁹ Sadri Maksudi Arsal, a.g.e. s.12; F.W. Maitland, a.g.e. s. 460.

hoşnutsuzluk durumu elbette göz ardı edilemez. Ancak bu büyük harekete gidilen yolun başı Kral John'un dönemine denk gelmez, önceki hükümdarlık dönemlerine de bakılmalıdır.³⁶⁰

Wiseman'a göre sonradan gelen nesiller onun hükümlerinden kendi çağlarına ve düşüncelerine uyacak anlamlar çıkardıkları için Magna Carta İngiltere tarihinin en çok yanlış yorumlanan belgelerinden biridir. Esasen bir feodalizm manifestosu olan ve feodal aristokrasinin çıkarlarına uygun olan bu belgenin hürriyetin temeli olarak adlandırılmasını yanlış yorumlama olarak gören Wiseman, Magna Carta'nın gerçek değerinin daha sonraki yıllarda yarattığı olumlu sonuçlarda ve İngiliz halkının zihinlerinde yaratmış olduğu intibada kendini gösterdiğini, zamanının tek ve eşsiz örneği olmadığını, aynı dönemlerde başka hükümdarlar ve senyörlerin tebaalarına benzer beratlar bağışladığını ifade etmektedir.³⁶¹

Magna Carta, 15 Haziran 1215'te Windsor ve Staines arasında yer alan Runnymede çayırında Kral John'un mührüyle verilen bir kraliyet beratıdır. Biçimsel olarak diğer Orta Çağ beratlarına benzemektedir. Bir parşömen üzerine kazınmış olan metin Latince'dir. Pek çok eserde Kral John tarafından imzalanmış olduğu ifade edilse de aslında mühürlenmiştir.³⁶² Belge, feodal hukukun üstünlüğüne tanıklık etmektedir ve kralın da hukuka bağlı olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte Magna Carta olarak adlandırılan asıl belge Kral John'un 1215'te mühürlediği belge değildir, Kral Henry'nin 1225'te kabul etmiş olduğu Şart'tır. Çünkü Kral John neredeyse yürürlüğe girer girmez kabul etmiş olduğu Şart'ı hükümsüz hale getirmek istemiş ve Papa III. Innocent'e başvurup bir iptal fermanı yayımlatmıştır.³⁶³

³⁶⁰ William Sharp Mckechnie, *Magna Carta: A Commentary on the Great Charter of King John*, London: Macmillan and Co., 1905, s. 6.

³⁶¹ H. V. Wiseman, "The Myth of Magna Carta", "Magna Carta Efsanesi" Çev. Münici Kapani, Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı, Ankara: AÜHF Yayınları, s. 466-468.

³⁶² Ivor Jennings, *Magna Carta and Its Influence in the World Today*, H.M. Stationery Office, 1965, s. 9.

³⁶³ Ivor Jennings, a.g.e. s. 10.

Magna Carta'nın geniş halk kesimlerinin ihtiyaçlarına cevap verdiği söylenememektedir. Aslında tam olarak iktidarın kilise, krallar ve feodal beyler arasında dağılmış olduğu Orta Çağ ruhunu yansıtmaktadır. Halkın söz konusu kesimleri adına formüle edilmiş ve Kral'ın düzeltmeyi üstlendiği bir şikâyet beyanını içermektedir. Özellikle Kilisenin özgürlüğünün sağlanması, Londra ve diğer şehirlerin özgürlük ve geleneklerden yararlanması, tüccarların haksız vergilendirmeye tabi tutulmaması, özgür kişilerin eşitlerinin kararı ya da yasalar dışında cezalandırılmaması ve adaletten mahrum bırakılmayacaklarının ilan edilmesi, Magna Carta'nın sağlamaya çalıştığı bazı önemli haklar olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁶⁴ Şart, kraliyetin yetkilerinin sınırsız olmadığı ve o dönem çok da büyük bir kitleyi işaret etmeyen özgür İngilizlerin bir dizi temel haklarına dayanan kısıtlamalara tabi olduğunun ilk resmi kabulü olarak görünmesinin yanında kralın gücünün sınırlandırılması ve bir Baronlar Konseyi kurması ve onlar tarafından denetlenmesi fikri ile oldukça önemlidir.³⁶⁵ Dolayısıyla hukuk devleti ilkesinin köklerinin uzandığı bir yerde Magna Carta, kraliyetin mevcut yasalar dışında yetki kullanmasının sınırlandırılması bakımından ve hukuk devleti içerisinde yer alan bir monarşinin yaratılması bakımından ilk temel adımlardan biri olmuştur.³⁶⁶

3.4.2. The Petition of Right (Hak Dilekçesi) (1628)

The Petition of Right (Hak Dilekçesi) adlı belge, Kral I. Charles (1625-1649) döneminde ortaya konulmuştur. Hak Dilekçesi'nin kabulüyle sonuçlanan 1628 Parlamentosu, temel özgürlüklere ilişkin anayasal doktrinin geliştiği sürecin aydınlatılmasında büyük önem taşımaktadır. Parlamente'nin bireysel özgürlüklerin Kraliyet tarafından ihlal edildiği iddiası, yalnızca rutin yasama işlerini değil, I. Charles'ın tebaası tarafından dile getirilen diğer şikayetleri de gölgede bırakarak gündem olmuştur.³⁶⁷

³⁶⁴ A. W. Bradley, K D. Ewing a.g.e. s. 13.

³⁶⁵ Christopher Kirkland, Sagar Deva, a.g.m. s. 610.

³⁶⁶ Christopher Kirkland, Sagar Deva, a.g.m. s. 610.

³⁶⁷ Linda S. Popofsky, "Habeas Corpus and 'Liberty of the Subject': Legal Arguments for the Petition of Right in the Parliament of 1628", *The Historian*, 1979, C.41, S.2, s. 257.

Dilekçenin kalıcı önemi, kişinin özgürlüğün korunmasına yönelik bir hukuki mekanizma oluşturulmasından ileri gelmektedir.

1628’de Hak Dilekçesi’ni hazırlayanların tanınmış da bir lideri bulunmaktadır. *Common Law* geleneğinin en önemli temsilcilerinden biri olan Edward Coke ve Alt Meclis’teki (*Lower House*) destekçileri kişinin dokunulmazlığı üzerine yapılan tartışmaları *Common Law* dokunulmazlığı doktrinine dönüştürmüşlerdir.³⁶⁸

Olay örgüsünün başına bakıldığında I. Charles’ın izlediği mevcut kaynaklarını aşan askeri stratejisine ödenek sağlayabilmesi amacıyla 1626-27 yıllarında parlamento onayından yoksun bir şekilde *Forced Loan* (Mecburi Kredi) adı altında yüksek bir vergi uygulanmasını emretmesi tepki çekmiştir. Bu emri yerine getirmeyip ödeme yapmayı reddeden halk ve bunun yasadışı oluşunu destekleyen hukukçuların sayısı giderek artmış ve durum propagandaya dönüşmüştür.³⁶⁹ Bu süreçte özellikle Beş Şövalye Davası ve Darnell Davası olarak bilinen davada *King’s Bench* isimli mahkemenin kraliyet lehine karar vermesi, Coke ve diğer parlamento üyelerinin tebaanın özgürlüklerinin ve özgürlükleri güvenceye alan hukukun (*common law*) tehlikede olduğunu düşünmelerine ve harekete geçmelerine yol açmıştır.³⁷⁰

Edward Coke, 1624’te parlamento tutanaklarının dört biçimde olduğundan bahsetmektedir ve bunlar yasa tasarısı (*bill*), yargı tutanağı (*judicature*), *petition of grace* ve hak dilekçesi (*petition of right*)’dir.³⁷¹ 1628’e gelindiğinde ise parlamentonun hak dilekçesi özel bir anlam kazanmıştır. Bu dilekçe daha önceleri bir kişinin mahkemede Kraliyet aleyhine dava açmak üzere sunduğu dilekçe ile aynı anlama gelmemektedir. Burada Parlamento bir hakkı kanıtlamak amacıyla *Common Law*

³⁶⁸ Linda S. Popofsky, a.g.m. s. 258.

³⁶⁹ Linda S. Popofsky, a.g.m. s. 259.

³⁷⁰ Linda S. Popofsky, a.g.m. s. 258.

³⁷¹ Elizabeth Read Foster, “Petition and the Petition of Right”, *Journal of British Studies*, 1974, C.14, S.1, s. 21.

başvurmak için izin beklememektedir, hak olduğu kanıtlanmış olan şeyin Kral tarafından onaylanmasını beklemektedir.³⁷²

1628 tarihli Hak Dilekçesi uzun bir şikâyet listesi içermektedir. Krallığın yasalarına aykırı olarak insanlardan baskı altında borç vermelerinin ve parlamento tarafından onaylanmamış başkaca vergileri kraliyete ödemelerinin istendiği belirtilmiştir. Sebep gösterilmeden hapsedilmişler, barış zamanında sıkıyönetim tarafından yargılanmışlar, evlerine asker ya da denizcileri almaya zorlanmışlardır.³⁷³ Ek ve yeni ödeme taleplerini ya da diğer yasadışı istemleri yerine getirmek istemeyenlerin hapsedilme, mülkünden ya da kiraladığı toprağından uzaklaştırılma, adil yargılanma hakkından yoksun tutulma, taciz edilme, tutuklanma, gibi durumlarla karşı karşıya geldikleri belirtilerek tüm bunların Magna Carta ve Kral III. Edward'ın ortaya koymuş olduğu düzenlemelere aykırı nitelik taşıdığını belirtmişlerdir.³⁷⁴ Dilekçede krallığın yerleşik İngiliz hak ve özgürlüklerine aykırı olan bu uygulamalarının sona erdirilmesini istemişlerdir.

1628 tarihli Hak Dilekçesinde telafi edilmesi istenen haksızlıklar madde madde ifade edilmiştir. Hak dilekçesini sunanların beklentisine göre kraliyetin vereceği cevap yine dilekçede sayılanlarla ilgili olması, kamuya açık bir şekilde verilmesi ve gelecek nesiller için kayıt altına alınması yönündedir.³⁷⁵ Buna karşın Charles'ın 2 Haziran 1628'de verdiği, krallığın yasalarına ve geleneklerine göre doğru olanın yapılmasını ve mevzuatın gerektiği gibi uygulanmasını istediği ve tebaasının herhangi bir haksızlık ya da zulümden şikayet etmeleri için bir neden kalmasın diye bu hak ve özgürlüklerin korunmasıyla kendini yükümlü gördüğünü ifade ettiği ilk cevabı tatmin edicilikten uzak olmuştur. 7 Haziran 1628'de verilen ikinci cevap ise söz konusu beklentilerini karşılayacak şekilde görünmektedir:

³⁷² Elizabeth Read Foster, a.g.e. s. 43.

³⁷³ Elizabeth Read Foster, a.g.e. s. 21.

³⁷⁴ George Burton Adams, H. Morse Stephens (Ed.), *Select Documents of English Constitutional History*, New York: Macmillan, 1954, s. 339-341.

³⁷⁵ Elizabeth Read Foster, a.g.e. s. 43.

“*Soit droit fait comme est désiré* (İstenildiği gibi doğru yapılsın)”³⁷⁶ Bu cevap ile Hak Dilekçesi’nde yer alan ifadeler teyit edilmiş ve haksızlıkların giderileceğine, adaletin sağlanacağına dair teyit alınmış olmuştur.

Belirtmek gerekir ki bu belge parlamento ve kral arasındaki güç mücadelesini sona erdirmemiştir. Günden güne aradaki hararet artmış, Kral 1629’da parlamentoyu feshetmiş, 1640’a kadar tekrar toplamamıştır. On bir yıl parlamento olmadan tek başına hareket eden kral, finansman ihtiyacını karşılamak için pek çok yola başvurmuştur. “Gemi Harcı (*Ship Money*)” olarak adlandırdığı İngiliz limanlarının savunulması için savaş gemileri inşa edilmesi ve donatılması için talep ettiği harcı zamanla iç kasabalara genişletmiştir. Bu da aslında kendisine duyulan öfkenin de geniş alana yayılmasına neden olmuştur denilebilecektir. Kral parlamentonun artık kurumsallaşmış bir güç olduğunu algılayamamasıyla ve gün geçtikçe halkı daha fazla öfkelenendirip kendine düşman etmesiyle, yanlış dini ve ekonomik uygulamaları ile bir iç savaşa yol açarak kendi sonunu getirmiştir.

Sonuç olarak parlamentonun onayı olmadan bir başka deyişle temsil olmadan vergi salınamayacağı, barış zamanında sıkı yönetim hukukunun uygulanamayacağı ve kişi özgürlüğünün korunması bakımından kişilerin nedensiz veya keyfî hapsedilemeyeceği gibi temel kuralların kurumsallaştırılması bakımından 1628 tarihli Haklar Dilekçesi önemli yapı taşlarından biri olmuştur.

3.4.3. Habeas Corpus Act (1679)

Habeas Corpus Act (habeas corpus ad subjiciendum) Kral II. Charles döneminde ortaya konulmuştur. Belge yasadışı tutuklamanın hukuka uygun olup olmadığının araştırılması ve tutukluluğun devamı için herhangi bir hukuki dayanak olmaması durumunda salıverilmesi bakımından güvence yaratmıştır.³⁷⁷

³⁷⁶ George Burton Adams, H. Morse Stephens (Ed.), a.g.e. s. 342.

³⁷⁷ D.C.M. Yardley, *Introduction to British Constitutional Law*, London: Butterworths, 1984, s. 98-99.

1679 tarihli *Habeas Corpus Act* mütevazı bir kökene sahiptir, başlarda yalnızca tarafların ve tanıkların mahkeme huzurunda gerekli katılımını sağlamaya yönelik bir düzenleme iken daha sonraları tebaanın özgürlüğünün siperi haline gelmiştir. 1960'a gelindiğinde *Administration of Justice Act* ile modernleştirilmiştir.³⁷⁸

Yasanın özgürlüğün temeli olarak ün kazanması 1688-89 Devrimi ile olmuştur, parlamento üyeleri on yıl boyunca bu yasanın uygulanması için mücadele etmişlerdir.³⁷⁹

3.4.4. Bill of Rights (1689)

1689 tarihli Birleşik Krallık Haklar Bildirgesi (*Bill of Rights*) parlamenter demokrasiye giden adımlardan en önemli bir tanesidir. Onun Magna Carta ve 1628 Hak Bildirisi gibi kendisinden önce ortaya konulmuş belgelerden daha büyük çağdaş anayasal değer taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu belge, egemenliğin tek başına Krala değil, Parlamento'daki Kral'a /Kraliçe'ye (*King/Queen in Parliament*) ait olduğunu ortaya koymuştur. Tacın gücü ve kraliyetin ayrıcalıkları sınırlandırılmakta, parlamentoya ise sınırsız yasa yapma yetkisi verilmektedir. Bu önemli adımın önündeki bir tümsek ise parlamentonun elit grupları temsil etmesi ve daha çok mülkiyet haklarını korumaya odaklı olmasıdır.

1689 tarihli Haklar Bildirgesi'nin köklerinin Roma Katolik Kilisesi ile VIII. Henry (1509-1547) arasındaki çatışmalardan kaynaklanan gerilimlere kadar dayandırılması mümkündür. *The Succession Act*, *Act of Supremacy* ve 1534 tarihli *The Treason Act* gibi kanunlar ile Kral İngiltere Kilisesinin başı olarak üstünlük kurmuş ve resmi papalık otoritesini sarsmıştır.³⁸⁰ II. Charles'ın 1685 yılında vefatıyla tahta geçen II. James'in

³⁷⁸ Harold Greville Hanbury, D.C.M. Yardley, *English Courts of Law*, Oxford: Oxford University Press, 1979, s. 74.

³⁷⁹ H. A. Nutting, "The Most Wholesome Law-The Habeas Corpus Act of 1679", *The American Historical Review*, C.65, S.3, 1960, s. 527.

³⁸⁰ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 33.

halefinin Katolik olması hanedanın geleceği konusunda endişeleri artırmıştır.

1689'da İngiltere'de Kral William III ve Kraliçe Mary'nin tahtı kabul etmelerinin ardından Aralık 1689'da ortaya konulan Haklar Bildirisi'nde önemli bazı temel hükümler şu şekilde sayılabilmektedir.³⁸¹

1.Parlamentonun onayı olmaksızın kraliyet otoritesine dayanılarak, yasaları askıya alma ya da yasaların uygulanmasını durdurmasına ilişkin yetki yasadışıdır.

2.Son zamanlarda varsayıldığı ve uygulandığı gibi, kraliyet otoritesine dayanarak, yasalardan ya da yasaların uygulanmasından kendini bağışık kılma yetkisi yasadışıdır.

3.Dinsel Meseleler için Komiserler Mahkemesi'nin kurulması için yapılan tüm yetkilendirmeler ve benzer nitelikteki diğer bütün yetkilendirmeler ve mahkemeler yasadışı ve zararlıdır.

4.Parlamentonun onayı olmaksızın, daha uzun süre için, halen ya da gelecekte güvence altına alınanın aynısından farklı bir şekilde, imtiyaz/ayrıcılık bahanesiyle, kraliyet için ya da kraliyetin kullanımı için zorla para toplanması yasadışıdır.

5.Krala dilekçe vermek tebaa için bir haktır ve bu tür dilekçelerden ötürü yapılacak suçlama ve kovuşturmalar yasadışıdır.

6.Parlamentonun onayı olmaksızın barış zamanında krallık sınırları içinde sürekli bir ordu kurmak ve muhafaza etmek yasadışıdır.

7.Protestan inancına bağlı tebaa, kendilerini savunmak üzere, kendi koşullarına uygun ve yasa ile izin verildiği şekilde silah taşıyabilir.

8.Parlamento üyelerinin seçiminin serbest olması gerekmektedir.

9.İfade özgürlüğü ve Parlamentodaki müzakereler ve işlemler, parlamentonun dışında herhangi bir mahkemede ya da başka bir yerde soruşturmaya ya da davaya konu olmayacaktır.

10.Aşırı kefalet istenmemeli, aşırı para cezaları uygulanmamalı, zalimane ve olağan olmayan cezalar verilmemelidir.

11.Jüri üyeleri usulüne uygun seçilmeli ve geri gönderilmelidir.

³⁸¹ A. W. Bradley, K. D. Ewing, a.g.e. s. 14.

12.Belirli kişilerin yargılanmalarından önce para cezaları ve hakkın kaybedilmesine ilişkin verilen tüm güvenceler ya da vaatler, yasadışı ve hükümsüzdür.

13.Parlamento tüm şikayetlerin görüşülmesi, yasaların değiştirilmesi güçlendirilmesi ve korunması için sık sık toplanmalıdır.

Maddeler değerlendirildiğinde görülmektedir ki 1689 tarihli Haklar Bildirgesi, kraliyetin kraliyet gücüne dayanarak ve ayrıcalıklı haklar ile hüküm sürme yönündeki abartılı iddialarının ortadan kaldırılması ve parlamenter hükümetin gelişmesi ve modern anayasanın temelini atılması yönünde yapı taşlarından biri olmuştur.

Haklar Bildirgesi'nin ardından, *Crown and Parliament Recognition Act 1689*, Haklar Bildirgesi'ne yasal güç kazandırırken; *Meeting of Parliament Act 1694*, parlamentonun en az üç yılda bir toplanmasını öngörerek İngiliz Parlamentosunun düzenli toplanmasını ve etkin işleyişini sağlamaya yönelik düzenlemeler getirmiştir.³⁸²

3.4.5. Act of Settlement (1701)

1701 tarihli *Act of Settlement* (Veraset Yasası) kralın yetkilerinin sınırlandırılması ve tebaanın hak ve özgürlüklerinin güvenceye alınması ve parlamentoyu güçlendirmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu yasa Tahtın veraset sırasını netleştirmiştir.

1701 tarihli *Act of Settlement* 1689 tarihli Haklar Bildirisinde düzenlenenlere birtakım ek hükümler eklemektedir. Kralın İngiliz Kilisesi cemaatinden olmasının gerekmesi; ülke dışında bir yere parlamentonun onayını almadan gidememesi; İngiltere'de, İskoçya'da, İrlanda'da ya da bağlı başka topraklarda doğmamış kimsenin Parlamento üyesi olamaması ve sivil ya da askeri makam ve görevde bulunamaması, Kral yararına bir görev yerine getiren veya bir makamda olan ya da krallıktan maaş alan birinin avam kamarası üyesi olamaması gibi değişiklikler öngörülmektedir.³⁸³ Bu

³⁸² Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 34.

³⁸³ Mehmet Semih Gemalmaz, a.g.e. s. 256.

hareket kralın parlamentodaki etkisini sınırlandırmaya ilişkindir, bir süre sonra değişikliğe uğramıştır.

3.4.6. The Human Rights Act (1998)

1998 İnsan Hakları Yasası, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde yer alan hakları İngiltere'nin iç hukukuna dahil eden önemli bir adımdır. 2 Ekim 2000 tarihinde yürürlüğe giren bu yasa ile vatandaşların bir hakkın ihlali durumunda Strazburg'daki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne gitmesine gerek kalmadan yerel mahkemelerde çözüm araması imkânı sağlanmaktadır.

3.4.7. Constitutional Reform Act (2005)

Kısaltılmış haliyle *Constitutional Reform Act* olarak ifade edilen kanunun uzun başlığı “*An Act to make provision for modifying the office of Lord Chancellor, and to make provision relating to the functions of that office; to establish a Supreme Court of the United Kingdom, and to abolish the appellate jurisdiction of the House of Lords; to make provision about the jurisdiction of the Judicial Committee of the Privy Council and the judicial functions of the President of the Council; to make other provision about the judiciary, their appointment and discipline; and for connected purposes*” (*Lord Chancellor* makamının değiştirilmesi ve bu makamın işlevlerine ilişkin hükümler getirmek; Lordlar Kamarası'nın temyiz yetkisini kaldırmak ve bir Birleşik Krallık Yüksek Mahkemesi kurmak; *Judicial Committee of the Privy Council*'in yargı yetkisi ve *Privy Council* başkanının yargısal işlevleri hakkında hükümler getirmek; yargı organına atama ve disiplin işleri ve bağlantılı hususlarda hükümler getirmek için bir yasa) olarak karşımıza çıkmaktadır. 24 Mart 2005 tarihinde kraliyet onayı (*royal assent*) alarak yasalaşan *Constitutional Reform Act* (Anayasal Reform Kanunu) hukuk devleti ilkesi, kuvvetler ayrılığı ilkesi ve yargı bağımsızlığı ilkesi bakımından yargı organına köklü değişiklikler getirmiştir. Yasama ve yürütme karşısında yargının bağımsızlığının güvenceye alınması istenmiştir.

Yargı organı bakımından 2005 yılına kadarki en önemli kişisi konumunda olan *Lord Chancellor*'ın yetki ve görevleri 2005 *Constitutional*

Reform Act ile bugüne kadar eşi benzeri görülmemiş derecede değiştirilmiştir: Artık *Lord Chancellor* yargısal bir fonksiyon yürütmeyecek ve hâkim olarak görev almayacaktır. *Lord Chancellor*'ın yargısal fonksiyonları elinden alınıp yasama organındaki fiili başkanlık görevi sona erdirilmiş ve hükümetin adalet işlerinden sorumlu olan adalet bakanı konumuna getirilmiştir.

2005 tarihli *Constitutional Reform Act*, ülkenin en yüksek temyiz mahkemesi olarak yepyeni bir Yüksek Mahkeme (*Supreme Court*) kurması, hâkim atamaları için Yargısal Atamalar Komisyonu kurması, *Lord Chancellor*'ın yargıya ilişkin çeşitli yetkilerini elinden alması gibi nedenlerle İngiliz anayasal düşüncesinde belirsiz bir yerde duran kuvvetler ayrılığı ilkesini modern anayasal sistemde tekrar konumlandırmaktadır. Öyle ki Birleşik Krallık tarihinde ilk kez kuvvetler ayrılığına ilişkin belirli bir anlayışı kurumsallaştırmaya yönelik kasıtlı bir girişim olduğu söylenebilmektedir.³⁸⁴

3.5. Birleşik Krallık Anayasal Sisteminde Temel İlkeler

Birleşik Krallık'ın yazılı bir anayasasının bulunmamasından ortaya çıkan boşluk, parlamentonun egemenliği ve hukukun üstünlüğü ilkeleriyle doldurulmuştur. Bu ilkelerin birbiriyle ilişkisi de Britanya kamu hukuku bakımından temel sorunlardan birini teşkil eder.³⁸⁵

3.5.1. Hukukun Üstünlüğü İlkesi

“Hukuk devleti ilkesi” ya da “hukukun üstünlüğü ilkesi” 20. yüzyılın son yirmi yılında Batılı siyasi ve hukuk düşünürleri tarafından kullanılan en popüler terimlerden biri olmuştur. Anglo-Sakson kültürünün bir kullanımı olan “*rule of law*” ifadesinin yaygın kullanımının yanı sıra Avrupalı sosyal bilimcilerin Fransızcada “*État de droit*”, Almancada “*Rechtsstaat*”, İtalyancada “*Stato di diritto*”, İspanyolcada “*Estado de derecho*” gibi başka

³⁸⁴ Alex Schwartz, a.g.m. s. 759.

³⁸⁵ A.W. Bradley, Keith Ewing (Ed.), a.g.e. s. 7.

ifadeleri kullandıkları bilinmektedir.³⁸⁶ Bu ifadeler farklı siyasi tarihler içinde ve farklı anayasal geleneklerde doğmuş olduğundan her ne kadar oluşumlarında benzerlik tespit edilebilse de birbirleri ile kavramsal eşdeğerliğe sahip oldukları söylenememektedir.³⁸⁷ Bu ifadelerin altında yatan ulusal geleneklerin tarihsel ve kavramsal özgüllüğü göz ardı edilerek yapılacak çeviriler terminolojik olarak kargaşaya yol açabilmektedir. “Hukukun üstünlüğü ilkesi”, Norman fethinden modern zamanlara kadar İngiliz anayasal tarihinde derin köklere sahiptir.

Hukukun üstünlüğü ifadesi ilk kez 1867’de W. E. Hearn tarafından kullanılmıştır. Hearn kitabında şu ifadeler yer almaktadır:

“Asil izonomimiz (isonomia) herhangi ayrıcalıklı bir sınıfın olmaması (şimdilik unvan sahipleriyle sınırlı olan, az sayıda ve zararsız ayrıcalıklara sahip olan soylularımız için pek istisna teşkil etmemektedir) ve Kraliçemizin tüm tebaasının doğuştan gelen hakkı olarak eşit haklar, adil ve sık övgülerin konusu olmuştur. Ancak hem bu ideal eşitliğin pratikte sürdürüldüğü istikrarlı kararlılık, hem de alanın en yüksek olanının, en aşağıdakilerle çekişmesinde hukukun tartışmasız üstünlüğüne boyun eğmeye hazır olması, hayranlığı daha az hak etmez. Rüzgar yoksul adamın samandan yapılmış kulübesinin etrafında ıslık çalsa da, yağmur içeri girse de Kralın girememesi Lord Chatham’ın boşa övünmesi değildi.”³⁸⁸

Hearn’ün açıklamalarının da desteğiyle hukukun üstünlüğünün her şeyden önce bireylerin yasal olarak eşitliğini içerdiğini söylemek gereklidir. Tüm vatandaşların istisnasız şekilde aynı hukuk kurallarına tabi olması ve kuralların İngiliz tarihini karakterize eden *Privy Council* ve *Star Chamber* gibi özel mahkemeler tarafından değil genel mahkemeler tarafından uygulanması kanun önünde eşitliği ve keyfi uygulamaların önüne geçmeyi sağlama konusunda önem taşır.³⁸⁹

Dicey’nin hukukun üstünlüğü ilkesine yüklediği anlam parlamento egemenliği teorisi ile birlikte ele alınmalıdır. Çünkü hukukun üstünlüğü

³⁸⁶ Danilo Zolo, *The Rule of Law: A Critical Reappraisal*, içinde Pietro Costa, Danilo Zolo (ed.). *The Rule of Law*. Dordrecht: Springer, 2007, s. 3.

³⁸⁷ Loughlin, a.g.e. s. 266.

³⁸⁸ W.E. Hearn, *The Government of England: Its Structure and Development*, Londra: Longmans, 1867, s. 89-90.

³⁸⁹ Danilo Zolo, a.g.e. s. 7.

ilkesi parlamentonun sınırsız gibi görünen egemenliğine bazı sınırlar inşa eder.

Hukukun üstünlüğü ilkesi Dicey tarafından 19. yüzyılın sonlarında Birleşik Krallık anayasasının bir 'sütunu' olarak kabul edilmiş olsa da, ondan bahsetmek son birkaç on yılda artmış ve çeşitli bağlamlara yayılmış görünmektedir.³⁹⁰ Öyle ki Dicey'in uzun zaman önce ifade ettiği nispeten sade ve resmi anlayıştan daha geniş ve daha özlü olan çok anlamlı bir kavram haline gelen hukukun üstünlüğü ilkesi artık kanunlarda ve mahkemelerde açıkça bir anayasal ilke olarak kabul edilmekte ve adli yardım kesintilerinden terörle mücadele politikasına kadar her alanda itiraz olarak ileri sürülebilmektedir.³⁹¹

3.5.2. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin ortaya çıkışında İngiliz yazarların önemi büyüktür. Özellikle 1690 yılında John Locke tarafından ortaya konulan *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme* isimli eser ve Montesquieu tarafından 1748'de ortaya konuşan *Kanunların Ruhu* isimli eserler kuvvetler ayrılığı doktrinine önemli katkı sağlamıştır.

Montesquieu eserinin İngiltere'deki devlet yapısı üzerine başlığını taşıyan XI. kitap 6. bölümünde yasama gücü, kamu kararlarını yürütme gücü ve suçluları ya da kişiler arasındaki anlaşmazlıkları yargılama gücü olarak üç güçten bahseder ve bu üç gücün soylulardan, ileri gelenlerden ya da halktan oluşan tek bir kurumun elinde olması durumunda her şeyin mahvolacağını ekler.³⁹² Ona göre yasama ve yürütme birbirini denetleyebilecek ya da sınırlandırabilecek yetkilere sahip olmalıdır.

Otoritenin farklı karar alma merkezleri arasında dağılmış şekilde kullanılması, uzun süredir totaliterliğe karşı bir koruma ve gücün kötüye

³⁹⁰ Alex Schwartz, a.g.m. s. 767.

³⁹¹ Alex Schwartz, a.g.m. s. 767.

³⁹² A.M. Cohler, B.C. Miller, H.S. Stone (Ed.), *Montesquieu: The Spirit of the Law*, Cambridge University Press, 1989 s. 157.

kullanılmasını önlemenin yollarından biri olarak görülmektedir.³⁹³ Birleşik Krallık'ta açık bir kuvvetler ayrılığından söz edilememektedir. Bunun aksine sınırlı bir görev ayrımı ve örtüşen yetkiler bulunmaktadır. Buna ilaveten anayasal gelenek ve düşünceye bağlı olduğu söylenebilir.

Bagehot İngiltere'de kuvvetlerin birbiri ile ilişkisini tanımlarken “Yürütme ve yasama güçlerinin yakın birliği ve hatta neredeyse tamamen birbiriyle kaynaşmış halleri İngiliz hükümetinin etkili işlemesinin başlıca izahıdır” ifadelerini kullanmıştır.³⁹⁴

2005 yılında kabul edilen *Constitutional Reform Act* (Anayasal Reform Kanunu) hukuk devleti ilkesi, kuvvetler ayrılığı ilkesi ve yargı bağımsızlığı ilkesi bakımından yargı organına köklü değişiklikler getirmiştir.

2005 *Constitutional Reform Act*, ülkenin en yüksek temyiz mahkemesi olarak yepyeni bir Yüksek Mahkeme (*Supreme Court*) kurması, hakim atamaları için Yargısal Atamalar Komisyonu kurması, *Lord Chancellor*'ın yargıya ilişkin çeşitli yetkilerini elinden alması gibi nedenlerle İngiliz anayasal düşüncesinde belirsiz bir yerde duran kuvvetler ayrılığı ilkesini modern anayasal sistemde tekrar konumlandırmaktadır. Öyle ki *Constitutional Reform Act* ile yargı organının kurumsal ve fonksiyonel eksiklikleri giderilerek Birleşik Krallık tarihinde ilk kez kuvvetler ayrılığına ilişkin belirli bir anlayışı kurumsallaştırmaya yönelik kasıtlı bir girişim olduğu söylenebilmektedir.³⁹⁵

3.5.3. Kraliyet Ayrıcalığı

Birleşik Krallık anayasası uyarınca, hükümetin tüm eylemleri Kraliyet adına gerçekleştirilmektedir. Kraliyet ayrıcalığı yazılı olmayan anayasanın en ilgi çekici yönlerinden biri olarak karşımıza çıkar.³⁹⁶

³⁹³ Peter Leyland, a.g.e. s. 72.

³⁹⁴ Arend Lijphard, *Çağdaş Demokrasiler Yirmi bir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri*, Çev. Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları, 1996 s. 15.

³⁹⁵ Alex Schwartz, a.g.m. s. 759.

³⁹⁶ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 98.

1689 tarihli Haklar Bildirgesi'nden itibaren Parlamenteonun üstünlüğü tesis edilmiş ve kraliyetin ayrıcalıklı yetkileri varlığını sürdürmüş ya da parlamenteonun belirlediği şekilde kaldırılmış veya kısıtlanmıştır, yeni ayrıcalıklı yetkiler talep edilmesi söz konusu değildir.

Birleşik Krallık'ın anayasal düzeninde kraliyet ayrıcalığıyla ilgili resmî ve üzerinde mutabık kalınmış bir metin bulunmamaktadır. Bu nedenle ayrıcalığın içeriğini tespit etmek için, Kraliyetin tarihsel niteliklerinin ve mahkemelerin ayrıcalığa karşı tutumunun incelenmesi gerekmektedir.³⁹⁷ Ayrıcalıklı yetkiler iç işlerine ilişkin olanlar ve dış işlerine ilişkin olanlar olarak ikiye ayrılabilir.

3.5.4. Parlamento Egemenliği İlkesi

İngiliz terminolojisinde parlamento, kralın ya da kraliçenin Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası ile birlikte hareket eden en üst yönetim organıdır ve bu kıtasal terminolojide devlet egemenliğine denk düşmektedir.³⁹⁸

Parlamenteonun egemenliği (*parliamentary sovereignty*), parlamenteonun üstünlüğü (*parliamentary supremacy*) ya da yasama üstünlüğü (*legislative supremacy*) gibi terimlerle anılan ilke, Birleşik Krallık anayasal hukukunun kalbinde yer almaktadır. Kodifiye edilmemiş bir anayasanın temel normu olarak işleyen parlamento egemenliği, Birleşik Krallık'ta temel anayasal işlevleri yerine getirmektedir, anayasal normlar hiyerarşisi, başta yürütme ve yargı olmak üzere farklı hükümet kurumlarını düzenleyen merkezi bir düzenleme ilkesidir.³⁹⁹ Birleşik Krallık anayasasında *common law*, ayrıcalık gibi yetki alanları mevcuttur fakat

³⁹⁷ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 102.

³⁹⁸ Giovanni Sartori, "Constitutionalism: Preliminary Discussion", *The American Political Science Review*, 1962, C.56, S.4, s. 853-854.

³⁹⁹ Michael Gordon, *UK Parliamentary Sovereignty in an Age of Constitutional Flux: Challenge, Centrality and Complacency*, s. 3.

bunların uygulanması parlamentonun diğer tüm anayasal yetki şekillerini sınırlayabilen ve değiştirebilen yasal konumunca kısıtlanmaktadır.⁴⁰⁰

Parlamento egemenliği ilkesini en etraflı ve inandırıcı şekilde açıklayan ve onun kurucularından olan hukukçu Albert Venn Dicey'dir.⁴⁰¹ Dicey'e göre Parlamento egemenliği ilkesi, olumlu yönden şöyle tanımlanabilecektir:

“Mahkemeler, yeni bir yasa yaratan veya mevcut yasaı kaldıran ya da değiştiren parlamento yasasına veya bunun herhangi bir kısmına uymak zorundadır.” Aynı prensip, olumsuz yönden de şu şekilde ifade edilebilmektedir: “İngiliz anayasasına göre hiçbir kişi veya kurul, bir parlamento yasasını ihlâl edecek veya onun etkisini azaltacak, ya da diğer bir deyişle bir yasaya aykırı olduğu halde mahkemeler tarafından uygulanacak kurallar ortaya koyamaz.”⁴⁰²

Parlamento egemenliği ilkesi bakımından çarpıcı bir ifade ise Lolme'a aittir: “İngiliz Parlamentosunun bir kadını erkek ve bir erkeği kadın yapmak dışında her şeyi yapabileceği İngiliz hukukçularının temel ilkesidir.”⁴⁰³

Ivor Jennings'in 1959'da da tekrarlamış olduğu ifadesiyle “Anayasa, parlamentonun üstünlüğüdür.” görüşü ortaya atıldığı dönemde destek görmüş olsa da günümüzde demode hale gelmiştir. Parlamentonun üstünlüğü olarak ya da parlamento egemenliği olarak adlandırılan bu temel hukuk doktrini bir süredir “hukuk dışı”, “arkaik”, “bir efsane”, “bir hapishane”, “bir deli gömleği”, “modası geçmiş”, “bir imkansızlık” gibi ifadelerle sorgulanmaktadır.⁴⁰⁴ Avrupa Birliği üyeliğinden yetki devrine kadar İngiliz Anayasası'nda meydana gelen köklü değişiklikler, yargının temel hak insan haklarının ve hukukun üstünlüğünün korunmasındaki rolünün git gide artması Westminster Parlamentosunun sınırsız bir yasama

⁴⁰⁰ Christopher Kirkland, S. Deva, a.g.e. s. 610.

⁴⁰¹ Ergun Özbudun, “İngiltere’de Parlamento Egemenliği Teorisi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1968, C.25 S.1, s. 60.

⁴⁰² Albert Venn Dicey, a.g.e. s.38-39

⁴⁰³ A.H. Marsh, “Have the Provincial Legislatures Power to Limit Appeals to the Supreme Court of Canada”. *Can. L. Times*, 2, 1882, s.416, Albert Venn Dicey, a.g.e. s.5

⁴⁰⁴ Michael Gordon, *Parliamentary Sovereignty in the UK Constitution: Process, Politics and Democracy*, Oxford: Hart Publishing, 2015, s. 1.

yetkisine sahip olup olmadığı konusunda soru işaretlerine yol açmıştır. Gordon’a göre parlamentonun egemenliği doktrininin anayasa olup olmadığını değil, hâlâ anayasada olup olmadığını sorgulamamız daha doğru olacaktır.⁴⁰⁵

Yukarıdaki açıklamalarımızdan da anlaşılacağı gibi klasik anayasal hukuk teorisi bakımından parlamento egemenliği, yazılı bir anayasanın bulunmaması durumunda parlamentonun her şeye kadir ya da egemen durumda olması anlamına gelmektedir. Ancak Gordon’un da ifade ettiği gibi Birleşik Krallık anayasasında parlamento egemenliğinin gerçek konumunu anlamak için Birleşik Krallık yasama organının dünyada her şeye kadir olduğunu ilan eden anayasal ilkelerin bir karikatürü olarak değil yasa yapma yetkisiyle ilgili bir doktrin olduğunu kabul etmek gerekmektedir.⁴⁰⁶ Ayrıca parlamentonun devlet içerisindeki nihai yasa yapma erkine sahip olması yönündeki anayasal ve hukuki gerçek, onun hiçbir şekilde kısıtlanamayacağını göstermez. Parlamenteonun yasa yapma erki teorik olarak sınırsız nitelik taşıyor gibi görünse de aslında uygulamada parlamenteonun hesap vermekle yükümlü olduğu seçmen kitlesi ve ekonomik, ahlaki ve siyasi bazı gereklilikler ile kısıtlanabildiği görülmektedir.⁴⁰⁷ Bu konudaki tartışmalar bakımından Leslie Stephens’in 19. yüzyılda “Parlamenteonun tüm mavi gözlü bebeklerin öldürülmesini öngören bir yasayı kabul etmesini engelleyen nedir?” sorusunu sorup cevap olarak hukuki-teorik açıdan parlamenteonun yasayı çıkarmasına engel bulunmadığını fakat halkın desteğine bağlı olan parlamenteonun bunu yapamayacağını ve yapmayacağını ifade etmesi akılda kalıcı örneklerden biri sayılabilir.⁴⁰⁸

A.V. Dicey’in parlamenter egemenlik açıklamaları İngiliz anayasal düşüncesi üzerinde bir tür çekim gücü uygulamaktadır; ancak bu eski

⁴⁰⁵ Michael Gordon, a.g.e. s. 1.

⁴⁰⁶ Michael Gordon, *UK Parliamentary Sovereignty in an Age of Constitutional Flux: Challenge, Centrality and Complacency*, s. 3.

⁴⁰⁷ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 5.

⁴⁰⁸ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, s. 11.

ortodoksi artık yaygın bir şekilde tartışılmaktadır. Anayasanın varsayılan yönlerinin özellikle son yıllarda değişip değişmediği ya da ne ölçüde değiştiği yönünde fikir birliği sağlanamamaktadır.⁴⁰⁹ Shwartz'a göre Dicey'in parlamenter egemenlik doktrini, varlığını devam ettiren etkisine rağmen parlamenter egemenlik kavramının çağdaş disiplinde yer alma şekli, 'içinde bulunduğu anayasal ortamın değişen doğası tarafından şekillendirilmekten' başka bir şey değildir.⁴¹⁰

Bogdanor, Yeni İşçi Partisi'nin reformlarının Birleşik Krallık anayasasını kökten değiştirdiği iddiasının en güçlü savunucuları arasındadır. Bogdanor, bu reformların anayasa hakkındaki geleneksel varsayımları, özellikle de parlamenter egemenliğe ilişkin varsayımları 'önemli ve neredeyse kesinlikle kalıcı olarak baltaladığını' iddia etmektedir ve geleneksel anayasanın (öncelikle parlamenter egemenlik ilkesine dayanan bir anayasa) yerini resmi bir parlamento ayrılığı kurumsallaştıran 'yeni' bir anayasanın aldığını eklemektedir.⁴¹¹ Buna karşın bazı muhalif yazarlar modern çağda yaşanan anayasa değişikliklerine, siyasi ya da ahlaki ilkeler açısından geliştirilen zorluklara rağmen Birleşik Krallık Parlamentosu hukuken sınırsız yasama yetkisine sahip olmaya devam ettiğini iddia etmektedir.

Birleşik Krallık'ta 'anayasal manzara' bir zamanlar olduğundan çok daha karmaşık bir hal almıştır ve parlamenter egemenlik konusuna kuşkuyla yaklaşmak için çok sayıda neden bulunmaktadır. Bu yöndeki tartışmada parlamenter egemenliğin Birleşik Krallık'ın 'siyasi kurumlarının baskın olduğu' ya da 'hukukta olmasa da uygulamada parlamenter egemenliğin artık İngiliz anayasasının yöneten ilkesi olmadığı' fikirleri savunulabilir.⁴¹²

⁴⁰⁹ Alex Schwartz, a.g.m. s. 761.

⁴¹⁰ Alex Schwartz, "The Changing Concepts of the Constitution", *Oxford Journal of Legal Studies*, 2022, C.42, S.3, s. 766.

⁴¹¹ Vernon Bogdanor, a.g.e. s. 271 ve 284.

⁴¹² Alex Schwartz, a.g.m. s.766.

3.6. Parlamento Egemenliğine Yönelik Bazı Modern Zorluklar

Yeni İşçi Partisi hükümetinin 1997’de iktidara gelmesinden günümüze kadar Birleşik Krallık anayasasında önemli değişikliklere gidilen reform dönemi yaşanmaktadır. İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda’da yasama ve yürütme yetkilerini kullanmak üzere yeni kurumların oluşturulması ile yetki devri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin yerel mahkemelerde doğrudan dava edilebilir hale getirilmesi, Lordlar Kamarası’nın yapısında bazı değişikliklerin yapılması, bilgi edinme özgürlüğü ile ilgili çalışmalar yapılması, yargıda yapılan başkaca değişikliklere ilaveten adli atamaların modernize edilip yürütme etkisinden izole edilmesi ve Lordlar Kamarası Temyiz Komitesi’nin yerini alacak bir Yüksek Mahkeme (*Supreme Court*) kurulması, önemli bazı değişikliklerden birkaçıdır.⁴¹³ Muhafazakar-Liberal Demokrat koalisyonu da 2010 yılında göreve geldikten sonra Yeni İşçi Partisi’nin metodolojisiz reform metodolojisini benimsemiş görünmektedir.⁴¹⁴

Birleşik Krallık’ta anayasal faaliyetler özellikle 2015’ten itibaren yoğunlaşmıştır. David Cameron’un çoğunluğu elinde tutan Muhafazakar hükümetinin seçilmesini takip eden üç yıl içerisinde başkaca konuların yanı sıra Avrupa Birliği’ne üyelik konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır.⁴¹⁵ Birleşik Krallık’ın anayasal düzenin temel ilkelerinin birçoğunun sorgulanmasına neden olan Brexit Süreci’nin ve Avrupa Birliği’nden ayrılma kararının anayasal reform sürecinin merkezi bir noktası olduğu açıktır. Brexit ile ortaya çıkan anayasal girdap İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda’ya yetki devrinin durumu, yerel mahkemelerin rolü, yürütme

⁴¹³ Alex Schwartz, a.g.m. s. 766, Michael Gordon, *Parliamentary Sovereignty in the UK Constitution: Process, Politics and Democracy*, s. 111

⁴¹⁴ Michael Gordon, *Parliamentary Sovereignty in the UK Constitution: Process, Politics and Democracy*, s. 112.

⁴¹⁵ Michael Gordon, “UK Parliamentary Sovereignty in an Age of Constitutional Flux - Challenge, Centrality and Complacency” (Parts 1 & 2) (Çev. T. Kuramochi), *Nanzan Law Review*, 2019, 42(2) 137-168 & 42(3-4), 2019, s. 401.

yetkisinin kapsamı gibi pek çok konuda cevaplanması güç sorular ortaya çıkarmıştır.⁴¹⁶

Modern anayasal dönemde Dicey'nin parlamento egemenliği teorisine yönelik ortodoks açıklamalarını savunmak zorlaşmıştır. Bahsedilebilecek modern zorluklar arasında 1998 İnsan Hakları Yasası'nın yürürlüğe girmesi, yetki devri (*devolution*), 2011 Avrupa Birliği Yasasının yarattığı referandum kilitleri, Avrupa Birliği üyeliğinden ayrılma ile sonuçlanan Brexit Süreci, Lordlar Kamarası'nın 1949 Parlamento Yasası'nın statüsüne dair kararı sayılabilmektedir.⁴¹⁷

Bogdanor'un ifadesine göre Yeni İşçi Partisi'nin reformları geçmişle daha keskin ve sistematik bir süreksizlik yaratmış ve 'geleneksel' anayasanın (parlamentar egemenlik ilkesine dayanan bir anayasa) yerini resmi bir kuvvetler ayrılığını kurumsallaştıran 'yeni' bir anayasa almıştır.

Parlamento egemenliği ilkesinin anayasal yankısını zayıflatmış olabilecek geniş sosyo-politik değişimler söz konusudur. Loughlin ve Tierney'nin öne sürdüğü gibi, parlamento seçimlerinde katılım oranının azalması, bir dizi skandalla ortaya çıkan parlamento temsilcilerine olan güvenin azalması ve parlamento seçimlerindeki oy kaybı nedeniyle Avam Kamarası'nın otoritesi zayıflaması gibi ya da ikincil mevzuat ve referandumlara olan güvenin artması ya da parlamenter denetimden biraz uzakta faaliyet gösteren ulusötesi hükümet ağlarının ortaya çıkışı gibi nedenler Parlamento'nun "kendisini siyasi ulusun yetkili sesi olarak sunmasını" daha az mümkün kılmıştır.⁴¹⁸ Özetle, parlamenter egemenlik kavramının artık bir zamanlar sahip olduğundan daha zayıf bir anayasal rezonansa sahip olabileceğini düşünmek için çeşitli nedenler vardır.

⁴¹⁶ Michael Gordon, "UK Parliamentary Sovereignty in an Age of Constitutional Flux - Challenge, Centrality and Complacency", s. 401.

⁴¹⁷ Michael Gordon, *Parliamentary Sovereignty in the UK Constitution: Process, Politics and Democracy*, s. 3

⁴¹⁸ Martin Loughlin and Stephen Tierney, "The shibboleth of Sovereignty", *Modern Law Review*, 2018, s. 18-19.

3.6.1. Anayasal Reformlar

18. yüzyıldan bu yana pek çok anayasal reform hareketi geçiren Birleşik Krallık anayasası bakımından parlamento egemenliği ilkesi anayasal reform için esneklik ve elverişlilik sağlamaktadır. Avrupa Topluluklarına üye olunması başka bir boyut getirdi çünkü hukuk devleti ilkesi ve parlamento egemenliği prensipleri ile ters düşmekteydi.

Bagehot'un ifadesiyle evinizi sürekli değiştiriyorsanız bu ya kötü bir eviniz olduğunun ya da aşırı huysuz bir mizaca sahip olduğunuzun işaretidir, bir yerlerde sorun var demektir.

Bu reformlar o kadar iddialıdır ki Vernon Bogdanor tarafından yeni bir anayasa oluşturmaya benzetilmiştir.⁴¹⁹ Vernon Bogdanor 1997 ile 2005 yılları arasında gerçekleştirilen önemli anayasal değişiklikleri şu şekilde sıralamıştır⁴²⁰:

“1-İngiltere Bankası (Bank of England)’nın hükümetin parasal politikalarından bağımsızlaşması

2- 1997’de The Referandum (Scotland and Wales) Act ile İskoçya ve Galler’e yetki devri (devolution)

3- İskoçya’da doğrudan seçilen bir İskoçya Meclisi ve yetki devriyle ilgili bir yürütme organı getiren Scotland Act 1998

4-Galler’de doğrudan seçilen bir Ulusal Meclis getiren Government of Wales Act 1998

5- Kuzey İrlanda’da yapılan referandumun neticesinde doğrudan seçilen bir meclis getiren Northern Ireland Act 1998

6- Greater London Authority (Referandum) Act 1998 ile Londra için doğrudan seçilen belediye başkanı (mayor) ve meclis için yapılan referandum.

7- Local Government Act 2000 ile yerel yönetimlerde komite sistemini kaldırıp doğrudan seçilen belediye başkanları olanağı yaratılması

8- Hükümetin ve diğer tüm kamu kurumlarının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hükümleri ile uyumlu olmasını içeren Human Rights Act 1998

⁴¹⁹ Alex Schwartz, a.g.m. s. 759.

⁴²⁰ Vernon Bogdanor, a.g.e. s. 4-5.

9- *Irsi soyluların 92 tanesi hariç tümünü Lordlar Kamarası'ndan çıkaran House of Lords Act 1999*

10- *Devlet bilgisine ulaşmayı kanuni bir hak olarak veren Freedom of Information Act 2000*

11- *Siyasi partileri kayıt altına almak, siyasi partilere yapılan bağışları ve ulusal kampanya harcamalarını kontrol altına almak ve seçimleri idare etmek ve seçim yöntemini geliştirmek için tavsiyelerde bulunmak üzere Electoral Commission kurulmasını öngören Political Parties, Elections and Referandums Act 2000*

12-*Yargı organının başına Lord Chancellor'ın yerine Lord Chief Justice'in gelmesini, Lord Chancellor'ın Lordlar Kamarasındaki makamından alınması ve üyeleri Lordlar Kamarası üyesi olmayan yeni bir yüksek Mahkeme (Supreme Court) kurulmasını öngören Constitutional Reform Act 2005."*

2005 tarihli Anayasal Reform Yasası sonrasında gerçekleşen önemli anayasal reformlar arasında şunlar sayılabilecektir:

1-2007 yılının Mayıs ayında *Department of Constitutional Affairs*'in kaldırılması ve yerine İngiliz tarihinde ilk kez Adalet Bakanlığı (*Ministry of Justice*)'nın kurulması.

2-Constitutional Reform Act tarafından kurulan ve artık Birleşik Krallık yargı örgütünün temyiz mercii olarak karşımıza çıkan Birleşik Krallık Yüksek Mahkemesi (*Supreme Court of United Kingdom*)'ın 2009'da parlamentodan tamamen bağımsız ve kendine ait bir yerleşkede göreve başlaması.

3-Kamu hizmetinden uluslararası anlaşmaların onaylanmasına kadar pek çok farklı anayasal konuda değişiklikler getiren ve 8 Nisan 2010'da kraliyet onayı alan *Constitutional Reform and Governance Act 2010*.

4-2016'da gerçekleştirilen Referandum sonrası ortaya konulmuş olan Avrupa Birliği Çekilme Kanunu (*European Union Withdrawal Act*) 2018.

1998 İnsan Hakları Yasası veya 2005 Anayasal Reform Yasası gibi Birleşik Krallık anayasal kaynakları içerisinde sayılabilecek bazı anayasal belgeler, kamu gücünün düzenlenmesi veya sınırlanması anlamında muhtemelen en iyi 'anayasal' olarak anlaşılan işlevleri yerine getirmektedir,

ancak bu önemli anayasal kaynaklar olağan yasama yürürlükten kaldırma veya değişikliğine karşı resmî olarak sağlamlaştırılmamıştır.⁴²¹

Bogdanor'un ifade ettiği görüşe göre Yeni İşçi Partisi'nin reformları geçmişle daha keskin ve sistematik bir süreksizlik yaratmış ve 'geleneksel' anayasanın (parlamentar egemenlik ilkesine dayanan bir anayasa) yerini resmî bir kuvvetler ayrılığını kurumsallaştıran 'yeni' bir anayasa almıştır. Yazara göre bu yeni anayasa bilinçli tasarlanmıştır, daha yasal biçime dayanmaktadır, Kuzey İrlanda, İskoçya ve Galler'e yetki devri nedeniyle yarı-federal görünmektedir ve 1998 İnsan Hakları Yasasındaki haklar bildirgesine çok yakın bir şey olan yargısal olarak uygulanabilir haklar listesi sağlamaktadır.

3.6.2. İnsan Hakları

1998 Human Rights Act ile parlamento egemenliği doktrinine aykırı olmayan bir insan hakları korumasının amaçlandığı düşünülmüştür.⁴²² İnsan Hakları Yasası, sözleşme haklarının daha iyi korunması ile parlamento egemenliğine saygı gösterilmesi arasında hassas bir çizgide yürür.⁴²³ Kanunun 3. Bölüm (1)'e göre: Mümkün olduğu ölçüde, birincil mevzuat ve ikincil mevzuat Sözleşme haklarıyla uyumlu bir şekilde okunmalı ve yürürlüğe konmalıdır. 3. Bölüm (2) (b)'ye göre, herhangi bir yorum, 'uyumlu olmayan birincil mevzuatın geçerliliğini, devam eden işleyişini veya uygulanmasını etkilemez'. Birincil mevzuatın Sözleşme haklarıyla uyumlu bir şekilde okunmasının ve uygulanmasının mümkün olmadığı durumlarda 4. Bölüm (2)'ye göre yüksek mahkeme veya daha üst düzeydeki bir mahkemenin bu uyumsuzluğa ilişkin bir beyanda bulunabileceği kabul edilmektedir. Yine aynı bölümde (6) (a)'ya göre herhangi bir uyumsuzluk beyanının verildiği hükmün geçerliliğini, devam eden işleyişini veya uygulanmasını etkilemeyeceği belirlenmiştir. Yani mahkemeler uyumluluğu

⁴²¹ Alex Schwartz, a.g.e. s. 759.

⁴²² Alison L Young, *Parliamentary Sovereignty and Human Rights Act*, Hart Publishing, 2009, s. 3.

⁴²³ Alison L. Young, a.g.e. s. 31.

sağlamak için mevzuatı yorumlayabilseler de sözleşme haklarıyla uyumlu olmayan mevzuatı sorgulayamayacak ya da iptal edemeyecektir.⁴²⁴

3.6.3. AB Üyeliği ve Brexit Süreci

Avrupa Birliği Antlaşmaları, Avrupa Birliği'nin içinde ekonomik, siyasi birliğe ilişkin yeni ve önemli gelişmelere ve gerek yargısal konularda gerek iç işleri ile güvenlik ve dış ilişkiler konularında iş birliğine yönelik ortak politikaların geliştirilmesini beklemektedir.⁴²⁵

Birleşik Krallıkta 2016 yılında AB üyeliğine ilişkin referandumda ayrılma yönünde oy kullanılmasından sonra kamuoyunda; referandumun zamanlaması, çoğunluk barajının olmaması, Birleşik Krallıkın dört ülkesi arasında uzlaşma bulunmaması, kampanyalarda yapılan harcamalar, seçmenlerin kararlarını belirleyen faktörler, kararın nasıl yorumlanacağı ve uygulanacağı gibi konunun her yönüyle tartışıldığı görülmektedir.⁴²⁶ 50. Madde müzakere süreci iki yıl sürmüş ve üç kez uzatılmış, bu uzatmalar çokça tartışılmış ve sürecin sonuçlanması için iki kez genel seçim yapılması yoluna gidilmiştir.⁴²⁷

Parlamento'nun yasal egemenliği ile oy veren halkın 'siyasi egemenliği' arasındaki görünürdeki çatışma ve Parlamento'nun referandum sonucuyla ortaya konan halk iradesiyle sözde çelişen Brexit anlaşmasını onaylama bakımından isteksizliği, Birleşik Krallıkın anayasal düzenlemeleri için açıkça bir zorluk ortaya çıkarmıştır.⁴²⁸ Parlamento ile yürütme arasındaki anayasal ilişki, yürütme organının potansiyel olarak Parlamento'nun iradesine aykırı olarak 'halkın iradesini' uygulama hakkı gibi hususlar tartışılmıştır.⁴²⁹

⁴²⁴ Alison L Young, a.g.e. s. 4.

⁴²⁵ Hilaire Barnett, *Constitution & Administrative Law*, a.g.e s. 10.

⁴²⁶ Michael Gordon, "Referandums in the UK Constitution: Authority, Sovereignty and Democracy after Brexit", *European Constitutional Law Review*, 2020, 16, s. 213.

⁴²⁷ Michael Gordon, *Referandums in the UK Constitution: Authority, Sovereignty and Democracy after Brexit*, s. 214.

⁴²⁸ Christopher Kirkland, Sagar Deva, a.g.m. s. 609.

⁴²⁹ Christopher Kirkland, Sagar Deva, a.g.m. s. 609.

Yüzyıllardır parlamento egemenliği ilkesi temelinde temsili bir demokrasi ile yönetilen Birleşik Krallık'ta halkın siyasi karar alma sürecine doğrudan katılması oldukça dikkat çekmektedir. 2016 öncesinde Birleşik Krallık'ta hükümetler kamuoyunun görüşlerine yanıt verebilmekte fakat kamuoyu tarafından yönlendirilememektedir. Buna karşın 2016 referandumuyla anayasal önemi yüksek kararların alınmasında doğrudan demokratik süreçlerin devreye girmesi ihtiyacı ön plana çıkmaya başlamıştır.⁴³⁰

Parlamente egemenlik doktrininin kamuoyunda yeni bir şekilde öne çıkması, Birleşik Krallık'ın 2016'da AB üyeliğine ilişkin referandumunun dikkat çeken sonuçlarından yalnızca biridir. Parlamente egemenlik, Avrupa Birliği'nden bir çıkış gerekçesi, restore edilecek bir değer, tehdit altındaki bir ilke, Birleşik Krallık için geri dönölmesi gereken bir anayasal geçmiş olarak kullanılmıştır.⁴³¹ Seçmenlerin egemenlik haricinde göç konusunda endişelendikleri görölmektedir.

Uluslar üstü bakış açısıyla bakıldığında, Parlamente'nin Birleşik Krallık hukuk sistemi içindeki egemenliği, ona diğer anayasal sistemlerdeki aktörlerin faaliyetlerini kontrol etme konusunda mutlak bir yetki sağlamamaktadır; bu, özellikle de göz önüne alındığında, (Article 50) 50. Maddenin geri çekilme süreci üzerinde derin bir kısıtlama olarak görölmektedir. Mevcut siyasi ortamda parlamento egemenliği önemlidir fakat tartışmalar kesilmemektedir. İlkenin tutarsız kullanımı ve sloganlaştırılması kamusal tartışmalarda yanlış anlamaların sürdürölmesi, devam etmesi halinde parlamento egemenliğinin ne anlama geldiği ve bu doktrinin neyi temsil ettiği konusunda daha fazla kafa karışıklığı yaratma potansiyeline sahiptir.

⁴³⁰ Michael Gordon, *Referandums in the UK Constitution: Authority, Sovereignty and Democracy after Brexit*, s. 214.

⁴³¹ Michael Gordon, *UK Parliamentary Sovereignty in an Age of Constitutional Flux: Challenge, Centrality and Complacency*, s. 404.

3.6.4. Devolution (Yetki Devri)

Devolution (yetki devri) terimi benzer bir terim olan “*home rule*” ile önceden şekillenmiştir, her iki terim de, bazen eşanlamlı olarak, yasama yetkilerinin güçlü ve tarihsel olarak köklü devlet-altı ulusal kimliklerle ilişkili bölgesel birimlere devredilmesini ifade etmekte kullanılmıştır.⁴³²

“*Home rule*” terimi hala bazen İskoçya’nın Birleşik Krallık içindeki yeri için alternatif bir modeli ifade etmek için kullanılırken “*devolution*” Birleşik Krallık anayasasının bölgesel boyutlarından bahsedilirken kullanılan baskın terim olup 1990 sonlarındaki yetki devri yasalarının icadıdır.⁴³³

Yetki devrinin artan anayasal yankısı, Parlamantonun ilgili eyalet yasama organından önceden yasama onayı almadan yetki devredilen bir konuyla ilgili olarak 'normalde' yasama yapmayacağı ilgili bir anayasal konvansiyon olan Sewel Konvansiyonu’yla ortaya çıkmıştır. Bu anayasal konvansiyon 2016 İskoçya Yasası ve 2017 Galler Yasası’nda 'tanınmıştır' (Ancak konvansiyonun yasal olarak uygulanabilirliği Birleşik Krallık Yüksek Mahkemesi tarafından nihai olarak reddedilmiştir). Dahası, yetki devrinin Birleşik Krallık’ın 'anayasal düzenlemelerinin' 'kalıcı' bir parçası olması gerektiği fikrine (hukuki sonuçları belirsiz olsa da) açık bir yasal ifade verilmiştir.⁴³⁴

Statutory Permanence Clauses (Yasal Kalıcılık Hükümleri) ve the *Sewel Convention* isimli anayasal konvansiyonun tanınması Birleşik Krallık’ın dinamik yetki devri düzenlemesindeki en son değişiklik turu, parlamento egemenliğine potansiyel olarak radikal bir meydan okuma sunan yasal hükümleri uygulamaya koymuştur.⁴³⁵ Özellikle, 2016 İskoçya Yasası ile 1998 İskoçya Yasası, öncelikle İskoç Parlamentosu ve hükümetinin kalıcılığına yönelik bir taahhüt içerecek şekilde değiştirilmiştir ve bu

⁴³² Alex Schwartz, a.g.m. s. 767.

⁴³³ Alex Schwartz, a.g.m. s. 767

⁴³⁴ Alex Schwartz, a.g.m. s. 768.

⁴³⁵ Michael Gordon, UK Parliamentary Sovereignty in an Age of Constitutional Flux: Challenge, Centrality and Complacency. s. 17.

kurumların yalnızca İskoçya halkının onayıyla İskoçya referandumuyla kaldırılabilceğine dair bir deklarasyon eklenmiştir. 1998 Kanunu, Sewel konvansiyonunun işleyişinin yasal olarak tanınmasını içerecek şekilde değiştirilmiştir; bu düzenleme ile '2006 Galler Hükümeti Kanunu'nu benzer şekilde değiştiren 2017 Galler Kanunu'na da aynı hükümler dahil edilmiştir.⁴³⁶ Bu hükümlerin hukuki etkileri özellikle 'tanındı', 'ilan edildi' ve 'taahhüdü belirtmek için' gibi kasıtlı olarak açık olmayan ifadeler etrafında oluşturulduklarından tartışmaya açıktırlar. İki yetki devri hükmü çok farklı konuları ortaya koymaktadır-'kalıcılık hükmü' maddi sınırlama ile usul kısıtlamasının bir karışımı gibi görünmektedir. Ancak parlamenter egemenliğin tarz ve biçim teorisini kabul edersek, bu yetki devri kurumlarının kaldırılmasını İskoç referandumunda onaylanma şartına bağlayan usul bileşeni, maddeye fiili bir güç kazandırmak için gerekli hale gelir ve parlamento egemenliği hakkında güçlü ama çürütülebilir bir iddiaya dönüşür.

3.6.5. Supreme Court

2005 tarihli Constitutional Reform Act yüzyıllardır Parlamento içerisinde yerleşmiş şekilde devam eden ülkenin en yüksek temyiz mahkemesini, dünyadaki emsale uygun bir şekilde fonksiyonel ve kurumsal anlamda bağımsız bir “*Supreme Court* (Yüksek Mahkeme)” haline dönüştürmüştür. Constitutional Reform Act, yasama ve yürütmeye karşı yargının kurumsal bağımsızlığını güvence altına almaktadır.

Supreme Court (Yüksek Mahkeme) 2009 yılında Lordlar Kamarası Temyiz Komitesi (The Appellate Committee of the House of Lords)’nin yerini almış ve benzer bir şekilde temyiz yetkisine sahip olmuştur. Bu mahkeme bir anayasa mahkemesi olarak kurulmamıştır ancak anayasal konuları gündeme getiren davalara bakmaktadır.⁴³⁷ Supreme Court’un anayasal yetkisinin önemli bir kısmı 1998 Scotland Act, 1998 Government

⁴³⁶ Michael Gordon, UK Parliamentary Sovereignty in an Age of Constitutional Flux: Challenge, Centrality and Complacency, s. 17.

⁴³⁷ Peter Leyland, a.g.e. s. 202.

of Wales Act 1998 ve 1998 Northern Ireland Act isimli yasalardan kaynaklanan yetki devri konularındaki yargı yetkisini Committee of Privy Council'den almış olmasından ileri gelmektedir.

Mahkemeler sıklıkla *common law* ilkelerini geliştiren kararlar vermektedirler ve anayasal denetim yetkisi söz konusu değildir. Supreme Court'un anayasal denetim yetkisi bulunmamaktadır.⁴³⁸ Birleşik Krallık'ta yasaların anayasaya uygunluğunu belirleme yetkisi Yüksek Mahkeme (*Supreme Court*) tarafından değil, Parlamento tarafından yapılan yasama işleviyle belirlenir. Ancak, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne dayalı olarak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararları İngiltere mahkemeleri tarafından dikkate alınmaktadır ve bunun da bir tür denetim sağladığı kabul edilebilir.

3.6.6. Jackson v. Attorney General Kararı

"Jackson v. Attorney General" kararı, İngiltere'de önemli bir hukuk kararıdır. 2005 yılında ortaya konulan bu karar İngiliz parlamentosunun egemenliğini vurgulayan bir dönüm noktası olmuştur. Parlamenter egemenlik ile hukukun üstünlüğü arasındaki ilişkiye ilişkin tartışmalarda bu davaya sıklıkla değinilmektedir.

2004 yılında, Jackson - Başsavcı davası Birleşik Krallık'ın en yüksek mahkemesi olan Lordlar Kamarası'nda görülmüştür. Birleşik Krallık Yüksek Mahkemesi (*Supreme Court of the United Kingdom*) kurulmadan önce o dönemde en yüksek mahkemedir. Dava, 1911 tarihli Parlamento Kanununda değişiklik yapan 1949 tarihli Parlamento Kanununun geçerliliğiyle ilgilidir. 1949 tarihli Parlamento Yasasına, 1911 Yasasının kendi değişikliği için belirlediği özel hükümlere uymadan, bir anayasa kanunu olan 1911 Parlamento Yasasında değişiklik yapmaya çalıştığı gerekçesiyle itiraz edilmiştir. Lordlar Kamarası 1949 tarihli Parlamento Yasasının geçerliliğini onamıştır. Ancak dava önemlidir çünkü parlamento egemenliği doktrinini yeniden teyit ederken aynı zamanda hukukun üstünlüğünün önemini de

⁴³⁸ Peter Leyland, a.g.e. s. 203.

kabul etmektedir. Davaya bakan hukuk lordlarından biri olan Lord Steyn, Parlamentonun her şeyi yapmaya yasal yetkisi olmasına rağmen, "yasal egemenlik" ile "siyasi egemenlik" arasında bir ayrım olduğunu ve bu konuda yapılacakların sınırları olduğunu ifade etmiştir. Dava, Birleşik Krallık'ta anayasa hukukunun temel konularını ve yargı ile Parlamento arasındaki güç dengesini ele aldığı için sıklıkla tartışılmaktadır.

3.7. Değerlendirme

Çalışmamızın üçüncü bölümünde kodifiye edilmiş bir anayasanın bulunmadığı İngiliz anayasa hukukunda anayasanın nasıl tanımlanabileceğini, belirleyici özelliklerinin neler olduğunu, kaynakları arasında nelerin sayılabileceğini, İngiliz anayasa hukuku bakımından önem arz eden bazı belgeleri ve bazı ilkeleri ortaya koyduk. İngiliz anayasasının tam anlamıyla kalbinde yer alan parlamento egemenliği ilkesinin özellikle son otuz yılda maruz kaldığı bazı modern zorluklardan bahsederek parlamento egemenliği ilkesinin anayasanın anlamı açısından artık eskisinden daha az önemli bir kavram olduğu iddiası dahil olmak üzere, anayasanın değişen doğasına ilişkin bazı önemli teorik tartışmaları yansıtmaya çalıştık.

Anayasa hukuku doktrinde “anayasa” (*constitution*) teriminin yaygın kullanılan iki anlamı bulunmaktadır. Kelimenin dar anlamıyla anayasa, devlet içerisindeki hükümet organlarının çerçevesini ve temel işlevlerini belirleyen ve bu organların çalışması için gereken ilkeleri ortaya koyan hukuki üstünlüğe sahip belgedir. Birleşik Krallık dışında dünyanın hemen hemen her ülkesinde “anayasa” genellikle tek bir belgede ya da birbiriyle yakından ilişkili birkaç belgede yer alan bir dizi hukuk kuralını bir araya getiren bir seçki olarak karşımıza çıktığından “anayasa” terimi dar yorumlanabilmektedir.

Kelimenin dar anlamı ile anayasa esas alındığında pek çok yazar tarafından Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı’nın bir anayasasının bulunmadığı iddiası ileri sürülebilmiştir. Fakat aslında İngiliz anayasa hukuku bakımından anayasanın Magna Carta’dan günümüze siyasi,

ekonomik ve sosyal değişimlere, siyasi krizlere uyumlanacak şekilde zaman içerisinde organik olarak geliştiği söylenebilmektedir. Bu da geniş anlamıyla anayasa kavramıyla yani ülkenin tüm hükümet sistemini kuran ve düzenleyen ilgili kuralların bütünüdür. Bu da İngiliz anayasa hukukunun kaynaklarının dağınık biçimde olduğunu göstermektedir. Birleşik Krallık'ta 1689'da ortaya konulan Bill of Rights'tan beri mahkemeler parlamentonun çıkardığı yasaları (*Acts of Parliament*) en üst hukuk kuralı olarak benimsemiştir. Parlamentonun çıkardığı ve yürürlükten kaldırmadığı yasalar anayasanın önemli bir kaynağıdır. Bunlara ilaveten pek çok *common law* ya da yargıç yapımı hukuk kuralları ve anayasal konvansiyonlar İngiliz anayasa hukukunun kaynakları arasında sayılabilmektedir.

Özellikle İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda'ya yetki devri, 1998'de kabul edilen Human Rights Act, seçim yasasında yapılan değişiklikler, Ministerial Code (Bakanlık Kanunu) ve Code of Conduct for MPs (Parlamento Üyeleri için Davranış Kanunu) gibi bazı kanunların kabulüyle anayasanın geçmişte olduğu gibi yazısız olmadığı fikri yankılanmaya başlamıştır. Fakat diğer yandan yetki devri ve genel olarak gücün bölgesel dağılımı konusunda önemli reformlar gerçekleştirilmiş olsa da doktrinde Birleşik Krallık'ın hâlâ kurumsal mimarisinin birçok unsurunu koruduğunu ifade edenler de vardır.

Parlamento tarafından ortaya konulmuş olmasa da bir hukuk mirası sayılan Magna Carta (1215) ve parlamento tarafından kabul edilmiş The Petition of Right (1628), Habeas Corpus Act (1679), Bill of Rights (1689), Act of Settlement (1701), The Human Rights Act (1998), Constitutional Reform Act (2005) gibi bazı belgeler İngiliz anayasa hukuku bakımından oldukça önemli belgelerdir.

İngiliz anayasa hukukunda parlamento egemenliği ilkesi büyük yer kaplamakla beraber bu ilkenin hukukun üstünlüğü ilkesi, kuvvetler ayrılığı ilkesi gibi başkaca ilkelerle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kamu hukuku alanında yaygın görüşe göre, 1990'ların sonlarından beri Birleşik Krallık için olağanüstü bir anayasal reform dönemi

yaşanmaktadır. Tony Blair'in 'Yeni İşçi Partisi' hükümeti, Birleşik Krallık'ta kamu gücünün tahsis ve kullanılma biçimini büyük ölçüde yeniden düzenleyen bir dizi reform başlatmıştır: yasama yetkileri Kuzey İrlanda, İskoçya ve Galler'deki yeni eyalet meclislerine devredilmiştir; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi yerel mahkemelerde uygulanabilir hale getirilmiştir; yasama organındaki kalıtsal unsur en azından kısmen yeniden düzenlenmiştir; adli atamalar modernize edilmiştir ve yürütmenin etkisinden izole edilmiştir; ve Lordlar Kamarası Temyiz Komitesinin yerine yeni bir üst mahkeme (*Supreme Court*) oluşturulmuştur.

İngiliz Anayasası ve söz konusu anayasal reformlar ile ilgili çalışmalarda anayasanın yerleşik ilkelerinin son birkaç on yıl içerisinde değişip değişmediği ya da ne kadar değiştiği yönünde bir fikir birliğine varılamadığı tespit edilmektedir. Belirli bir metodolojiye uygun yapılmamış anayasal reformların getirdiği anayasal manzara önceleri olduğundan çok daha karmaşık görünmektedir. Parlamento egemenliği çoğu zaman hararetli hukuki ve siyasi tartışmaların göbeğinde yer almaktadır ve gitgide karmaşıklaşan anayasal manzara bakımından doktrinde parlamento egemenliği ilkesi bakımından kaçamak ifadeler kullanılması için çok sayıda sebep olduğu söylenebilmektedir. Seçilmiş temsilcilere güvenin azalması, ikincil mevzuata ya da referandumlara başvurunun daha yaygın hale gelmesi gibi sosyo-politik değişikliklerin ya da Parlamentonun önemli anayasal konularda referanduma gidilmesi için yasa çıkararak halkın anayasal konulardaki doğrudan rolünü arttırmasının da etkisiyle parlamento egemenliği ilkesinin eski sağlam zeminine sahip olmadığı fark edilmektedir. Bu bağlamda bazı yazarlara göre sosyal ve siyasi dönüşümler Birleşik Krallık anayasasının fiili işleyişini önemli ölçüde değiştirmekte ve parlamento egemenliği ilkesi artık anayasaya eş görülememekte, bazı yazarlara göre ise parlamenter egemenlik doktrini oldukça zorlu siyasi, yargısal ve yasal gelişmeler karşısındaki dayanıklılığı ile bu doktrinin Birleşik Krallık anayasasındaki merkezi kalıcılığını sürdürmektedir.

SONUÇ

Anayasa, yönettiği halkın ahlaki ve siyasi değerlerini yansıtabilecek canlı bir yapıya sahip olduğundan içinde bulunduğu sosyo-politik bağlam içinde ele alınması gerekmektedir. İngiliz Anayasası'nın ve anayasaya hakim olan temel ilkelerin ortaya konulabilmesi devlet örgütlenmesini şekillendiren pek çok tarihi, kültürel, felsefi, hukuki ve politik etkenin de anlaşılmasını gerektirmektedir.

Birleşik Krallık anayasası pek çok kaynakta yazılı olmayan anayasa (*unwritten constitution*) türünün en bilinen örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. İngiliz anayasası kapsayıcı bir anayasa metni olarak ortaya konulmuş olmasa da anayasal kuralların neredeyse tamamı bir yerlerde yazılıdır. Birleşik Krallıkta anayasanın katı bir metne bağlı olmadan, Magna Carta'dan günümüze siyasi, ekonomik ve sosyal değişimlere yanıt olarak zaman içerisinde organik olarak geliştiği görülmektedir.

Birleşik Krallıkta hâkim olan parlamento egemenliği ilkesi gereği 1689'da ortaya konulan Haklar Bildirgesinden (*Bill of Rights*) beri mahkemeler parlamentonun çıkardığı yasaları (*Acts of Parliament*) en üst hukuk kuralı olarak benimsemiştir. Parlamentonun çıkardığı ve yürürlükten kaldırmadığı yasalar anayasanın önemli bir kaynağıdır. Bunun dışında pek çok *common law* ya da yargıç yapımı hukuk kuralları ve anayasal konvansiyonlar Birleşik Krallık anayasal kaynakları arasında sayılabilmektedir.

Birleşik Krallık'ın yazılı bir anayasasının bulunmamasından ortaya çıkan boşluk parlamentonun egemenliği ilkesi ve hukukun egemenliği ilkesi gibi ilkelere doldurulmuştur. Parlamento egemenliği doktrini bir süredir “arkaik”, “modası geçmiş”, “bir efsane” gibi kalıplar ile sorgulanmaktadır. Artık parlamento egemenliği doktrininin anayasaya eş anlamda olup olmadığı değil anayasada olup olmadığının sorgulanmasının gerektiği düşünülmekte ve klasik anlayışın dışına çıkıldığı görülmektedir.

Kamu hukuku alanındaki yaygın görüşe göre, 1990'ların sonlarından beri Birleşik Krallık için olağanüstü bir anayasal reform dönemi

yaşanmaktadır. Tony Blair'in 'Yeni İşçi Partisi' hükümeti, Birleşik Krallıkta kamu gücünün tahsis ve kullanılma biçimini büyük ölçüde yeniden düzenleyen bir dizi reform başlatmıştır: yasama yetkileri Kuzey İrlanda, İskoçya ve Galler'deki yeni eyalet meclislerine devredilmiştir; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi yerel mahkemelerde uygulanabilir hale getirilmiştir; yasama organındaki kalıtsal unsur en azından kısmen yeniden düzenlenmiştir; adli atamalar modernize edilmiştir ve yürütmenin etkisinden izole edilmiştir; ve Lordlar Kamarası Temyiz Komitesinin yerine yeni bir üst mahkeme (*Supreme Court*) oluşturulmuştur.

Anayasal tartışmaların merkezi özelliği olarak parlamenter egemenliğin kalıcı merkeziliği, Birleşik Krallık anayasasının temel kavramı olarak doktrinin göreceli güvenliğini göstermektedir. Bunun yerine, bu merkeziliği kabul ederken tartışma Parlamentonun hala egemen olup olmadığı değil, bu merkezi doktrinin anlam ve sonuçlarının nasıl anlaşılması gerektiği ve bunun anayasal uygulamada neleri kolaylaştırabileceği olmalıdır.

Parlamento egemenliğinin biriken anayasal zorluklara maruz kaldığı şeklindeki görünüşte kendi kendini sürdüren anlatının tuzağına düşmemek mümkün görünmemektedir. Parlamento egemenliği teorisi bakımından pek çok kaynakta değişimin devam ettiğine dair kanıtlar bulunsa da Birleşik Krallık'ın siyasi sisteminin merkezinde yer alan ve demokratik hükümeti sağlamada hala önemli bir erdeme sahip olan sağlam bir anayasal ilke olarak da tanımlanmaktadır.

Başka bir tartışma *Supreme Court* (Yüksek Mahkeme)'nin anayasal denetim yapabilip yapamayacağı yönündedir. *Supreme Court* 2009 yılında Lordlar Kamarası Temyiz Komitesi (*The Appellate Committee of the House of Lords*)'nin yerini almış ve benzer bir şekilde temyiz yetkisine sahip olmuştur. *Supreme Court* bir anayasa mahkemesi olarak kurulmamıştır, yine de anayasal konuları gündeme getiren davalara bakmaktadır. *Supreme Court*'un anayasal yetkisinin önemli bir kısmı 1998 *Scotland Act*, 1998 *Government of Wales Act* 1998 ve 1998 *Northern Ireland Act* isimli

yasalardan kaynaklanan yetki devri konularındaki yargı yetkisini *Committee of Privy Council*'den almış olmasından ileri gelmektedir. Mahkemeler sıklıkla *common law* ilkelerini geliştiren kararlar vermektedirler ve anayasal denetim yetkisi söz konusu değildir. *Supreme Court*'un anayasal denetim yetkisi bulunmamaktadır.

İngiliz Anayasası ve söz konusu anayasal reformlar ile ilgili çalışmalarda anayasanın yerleşik ilkelerinin son birkaç on yıl içerisinde değişip değişmediği ya da ne kadar değiştiği yönünde bir fikir birliğine varılamadığı tespit edilmektedir. Belirli bir metodolojiye uygun yapılmamış anayasal reformların getirdiği anayasal manzara önceleri olduğundan çok daha karmaşık görünmektedir. Parlamento egemenliği çoğu zaman hararetli hukuki ve siyasi tartışmaların göbeğinde yer almaktadır ve günden güne daha karmaşık hale gelen anayasal manzarada parlamento egemenliği ilkesi bakımından kaçamak ifadeler kullanılması için pek çok sebep söz konusudur. Seçilmiş temsilcilere güvenin azalması, ikincil mevzuata ya da referandumlara başvurunun daha yaygın hale gelmesi gibi sosyo-politik değişikliklerin ya da parlamentonun önemli anayasal konularda referanduma gidilmesi için yasa çıkararak halkın anayasal konulardaki doğrudan rolünü arttırmasının da etkisiyle parlamento egemenliği ilkesinin eski sağlam zeminine sahip olmadığı fark edilmektedir. Bu bağlamda bazı yazarlara göre sosyal ve siyasi dönüşümler Birleşik Krallık anayasasının fiili işleyişini önemli ölçüde değiştirmekte ve parlamento egemenliği ilkesi artık anayasaya eş görülememekte, bazı yazarlara göre ise parlamenter egemenlik doktrini oldukça zorlu siyasi, yargısal ve yasal gelişmeler karşısındaki dayanıklılığı ile bu doktrinin Birleşik Krallık anayasasındaki merkezi kalıcılığını sürdürmektedir.

Parlamento egemenliği, hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı veya sınırlı hükümet gibi diğer önemli ancak tartışmalı norm veya değerlere karşı çıktığı zaman, mevzuatın koşulsuz olarak kabul edilmesi ve uygulanması gerektiğini kabul etmek anlamına gelmemektedir. Aslında İngiliz anayasa

hukukunda parlamenter egemenlik doktrinini değiştirmek tartişmasız bir şekilde gerekliyse, parlamenter egemenliğe karşı m¼cadeleyi kavramsallaştırmanın yollarının farkında olmak gerekmektedir. Onun merkezi konumunun devam ettiği y¼n¼nde bir kabul s¼z konusu olduğunda bu merkezi doktrinin anayasal uygulamada neleri kolaylaştırabileceği sorgulanmalıdır. Aksi y¼ndeki kabulde parlamento egemenliği İngiliz anayasa hukuku sisteminin zemininde yer alıp İngiliz anayasa hukukunu şekillendirmek yerine yasama organının genel önemi bakımından diğer temel ilkelerle birlikte ele alınmalı ve onun araçsal kapasitesi anlaşılmaya çalışmalıdır.

KAYNAKÇA

- ADALI, SELİM F. (çev.), GÖRGÜ, ALİ T. (çev.) Gılgamış Hikayeleri, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- ADAMS, George Burton. H. Morse Stephens (ed.), Select Documents of English Constitutional History, New York: Macmillan, 1954.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali. KÖKER, Levent. Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2018.
- AKAD, Mehmet. DİNÇKOL, Bihterin Vural. BULUT, Nihat. Genel Kamu Hukuku, İstanbul: Der Yayınları 2020.
- AKBAY, Muvaffak. Umumi Amme Hukuku Dersleri, Ankara: Ajans Türk Matbaası, 1961.
- ALP, Sedat. Hitit Çağında Anadolu, Ankara: Tübitak Yayınları, 2000.
- ANAYURT, Ömer. Anayasa Hukuku, Ankara: Seçkin, 2022.
- ARİSTOTELES, Politika, çev. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi, 2020.
- ARNHART, Larry. Siyasi Düşünce Tarihi Plato'dan Rawls'a, Çev. Ahmet Kemal Bayram, Ankara: Adres Yayınları, 2005.
- ARSAL, Sadri Maksudi, İngiliz Amme Hukukunun İnkişafı Safhaları, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 6(1), ss. 3-22
- ATEŞ, Ahmet Emre. "Léon Duguit and Ali Fuad Başgil: the Case of Influence of the French Republic Law over the Turkish Constitution Law", International Journal of Turcologia, C. 4, S. 7, 2009, ss. 22-47.
- ATTENBOROUGH, F.L. (ed. ve çev.) The Laws Of the Earliest English Kings, Cambridge University Press, 1922.
- AYDOĞDU, Burçin. Cicero'nun Adalet Tartışmaları, Ankara: Adalet Yayınevi, 2023.
- BALDINI, G., BRESSANELLI, E., MASSETTI, E., The Brexit Effect What Leaving the EU Means for British Politics, New York: Routledge, 2023.
- BAŞGİL, Ali. "Devletin Ülke Unsuru: Ülke ile Devlet Birliği Arasındaki Münasebetin Hukuki ve Sosyolojik Mana ve Mahiyeti Üzerinde Bir

- İzah Denemesi” Journal of Istanbul University Law Faculty, C. 13, S. 4, 2011, ss.1261-1281.
- BARNETT, Hilarie. Understanding Public Law, Canada: Routledge-Cavendish, 2010.
- BARNETT, Hilaire. Constitution & Administrative Law, New York: Routledge, 2017.
- Beckman, Gary. The Hittite Assembly. Journal of the American Oriental Society, 102 (3), 1982, ss. 435–442.
- BLACKSTONE, William. Select Extracts from Blackstone’s Commentaries, Ed. Samuel Warren, London: A. Maxwell, 1837.
- BODIN, Jean. Les six livres de la république (1606), çev. Richard Knolles, University of London, 1903.
- BOGDANOR, Vernon. The New British Constitution, Hart Publishing, 2009.
- BRADLEY, A.W., EWING K.D. Constitutional and Administrative Law, 2007.
- CANE, Peter, H. Kumarasingham (Ed.), The Cambridge Constitutional History of The United Kingdom Volume I, Cambridge University Press, 2022.
- CARPENTER, D. A. The Reign of Henry III, London: The Hambledon Press, 1996.
- CARTLEDGE, Paul. Democracy: A Life, New York: Oxford University Press, 2016.
- CHENEY, C. R. “The eve of Magna Carta”, Bulletin of the John Rylands Library, C.38, S.2, 1956, ss.311-341.
- CICERO, De Re Pvblica, James E.G. (Ed.) Zetzel, UK: Cambridge University Press, 1998.
- COHLER, A.M., MILLER, B.C., STONE, H.S. (Ed.), Montesquieu: The Spirit of the Law, Cambridge University Press, 1989.

- COLLINS, Billie Jean. The Hittites And Their World, Atlanta: Society of Biblical Literature, 2007.
- COSTA, Pietro. ZOLO, Danilo (ed.). The Rule of Law, Dordrecht: Springer, 2007.
- CROZAT. Amme Hukuku Dersleri Cilt II Kısım II (Orta Zamanlar), İstanbul: Kenan Matbaası, 1946.
- DIAKOV, V., KOVALEV, S. İlkçağ Tarihi Cilt 1: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan, İstanbul: Yordam Kitap, 2017.
- DICEY, Albert Venn, An introduction to the Study of the Law of the Constitution, London: Macmillan and Co., 1915.
- DICKENS, Charles, Our Mutual Friend, New York: Bounty Books, 1978.
- DİNÇKOL, Belkıs. “Hitit Yasaları”, Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu, Hazırlayanlar: Meltem Doğan Alparslan-Metin Alparslan İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023.
- DOEHRING, Karl, Genel Devlet Kuramı, çev. Ahmet Mumcu, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2019.
- DUMONT, Louis. “Bireycilik Üzerine Denemeler: Doğu XIII. yüzyıldan başlayarak siyaset teorisi ve devlet”, Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali Akal, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2018.
- DUGUIT, Leon. “Egemenlik Nedir?”, Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali Akal, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2018.
- DUGUIT, Leon. Kamu Hukuku Dersleri, çev. Süheyp Derbil, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1954.
- EASTON, David. “The Political Besieged By The State”, Political Theory, C. 9, S. 3, (1981), ss. 303-325.
- ENGELS, Friedrich. The Origin of the Family, Private Property and the State, Londra: Verso, 2021.
- EPSTEIN, Leon D. “Parliamentary “Parliamentary Government”, International Encyclopedia of the Social Sciences, C. 1 (ed. David L. Sills), New York, Macmillan and Free Press, 1968.

- EROĞUL, Cem. Anayazeye Giriş (Anayasa Hukuku'na Giriş), Ankara: İmaj Yayınevi, 2014.
- EROĞUL, Cem. Anayasayı Değiştirme Sorunu (Bir Mukayeseli Hukuk İncelemesi), Ankara: Sevinç Matbaası, 1974.
- FOLEY, Michael. The Politics of the British Constitution, New York: Manchester University Press, 1999.
- FOOT, Sarah. Aethelstan: The First King of England, Yale University Press, 2011.
- FOSTER, Elizabeth Read. Petition and the Petition of Right, Journal of British Studies, C. 14, S. 1, ss. 21-45, 1974.
- FOUCAULT, Michel. Security, Territory, Population: Lectures at the College de France, 1977-78, Ed. Michel Senellart, çev. Graham Burchell, Londra: Palgrave, 2009.
- GEMALMAZ, Mehmet Semih Gemalmaz. Devlet, Birey ve Özgürlük, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2016.
- GLASSMAN, Ronald M. The Origins of Democracy in Tribes, City-States, and Nation-States, Cilt, Springer International Publishing, 2017.
- GÖZE, Ayferi. Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, İstanbul: Beta Basım Yayım, 2020.
- GÖZLER, Kemal Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt I, Bursa: Ekin Basım Yayım, 2020.
- GRANT, Moyra. The UK Parliament, Edinburg: Edinburgh University Press, 2009.
- GROTIUS, Hogo. The Rights of War and Peace, I. Kitap, Ed.Knud Haakonssen, ABD: Liberty Fund, 2005.
- GORDON, Michael Parliamentary Sovereignty in the UK Constitution: process, politics and Democracy, Oxford: Hart Publishing, 2015.
- GORDON, Michael. "UK Parliamentary Sovereignty in an Age of Constitutional Flux - Challenge, Centrality and Complacency" (Parts 1 & 2) (çev. T Kuramochi)Nanzan Law Review, 2019, 42(2) 137-168 & 42(3-4) ss.401-426.

- GORDON, Michael. Referandums in the UK Constitution: Authority, Sovereignty and Democracy after Brexit , European Constitutional Law Review, 16, 2020, ss. 213-248
- HANBURY, Harold Greville. YARDLEY, D.C.M. English Courts of Law, Oxford: Oxford University Press, 1979.
- HALDUN, İbn-i. Mukaddime I. Cilt, çev. Turan Dursun, Ankara: Onur Yayınları, 1977.
- HEARN, W.E., The Government of England: Its Structure and Development, Londra: Longmans, 1867.
- HEFFERNAN, Richard. HAY, Colin, RUSSELL, Meg, COWLEY, Philip (Ed.), Developments in British Politics, Londra: Palgrave Macmillan, 2016.
- HOUT, Theo P.J. Van Den. “Hitit Krallığı ve İmparatorluğu’nun Kısa Tarihi”, Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu Haz. Meltem Doğan Alparslan – Metin Alparslan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023.
- HOBBES, Thomas. De Cive Yurttaşlığın Felsefi Temelleri, İstanbul: Belge Yayınları, 2018.
- HOBBES, Thomas. Elementa Philosophica de Cive, J.J.Flick, 1782.
- HOBBES, Thomas. Leviathan, çev. Semih Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- HUGHES, Jane Frecknall. OATS, Lynne. King John’s Tax Innovations – Exortion, Resistence and the Establishment of the Principle of Taxation by Consent, The Accounting Historians Journal C. 34, S. 2, December 2007, ss. 75-107.
- İLAL, Ersan. “Magna Carta” İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 34, S. 1-4, 1968, ss.210-242.
- JACOBSEN, Thorkild. Toward the Image of Tammuz and Other Essays on Mesopotamian History and Culture, Cambridge, Harvard University Press, 1970.
- JELLINEK, Georg. Allgemeine Staatslehre, Berlin Heidelberg GmbH, 1921.

- JENNINGS, Ivor. *Magna Carta and Its Influence in the World Today*, London: H.M. Stationery Office, 1965.
- JENNINGS, Ivor. *The Law and the Constitution*, London: Hodder & Stoughton, 1959.
- JOUVENEL, Bertrand de. *Sovereignty: An Inquiry Into the Political Good*, çev. J.F. Huntington, London: Cambridge University Press, 2011.
- KAPANI, Münci. *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Serbest Akademi, 2019.
- KARAKUL, Selman. *Yönetişel Devlet*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.
- KARASU, Koray. “İngiltere’de Kamu Yönetimi”, *Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri*, Yayına Hazırlayan: Koray Karasu, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2020.
- KELSEN, Hans. *Allgemeine Staatslehre*, Berlin: Verlag Von Julius Springer, 1925.
- KELSEN, Hans. *Pure Theory of Law*, (çev. Max Knight), Kaliforniya: University of California Press, 1967.
- KIRKLAND, Christopher. *Deva, Sagar, Weakness not crisis: Brexit and the UK constitution*, *British Politics*, C. 18, 2023, ss.603-622.
- KOÇAK, Mustafa. *Batı’da ve Türkiye’de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet ve Egemenlik*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006.
- KRAMER, Samuel Noah. *History Begins at Sumer*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1981.
- KUBALI, Hüseyin Nail. *Esas Teşkilat Hukukunun Umumi Esasları*, İstanbul: Sıralar Matbaası, 1959.
- LANE, Graham. *The How and Why Wonder Book of Parliament*, London: Transworld Publishers, 1978.
- LAPIDGE, Michael (ed.). *The Blackwell Encyclopedia of Anglo-Saxon England*, Oxford: Blackwell Publishers, 1999.
- LEYLAND, Peter. *The Constitution of the United Kingdom*, Oxford: Hart Publishing, 2012.
- LIJPHART, Arend. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, Yale University Press, 2012.

- LOCKE, John. The Second Traise of Government, Ed. Thomas P. Peardon, New York: The Liberal Arts Press, 1952.
- LOUGHLIN, Martin, Kamu Hukukunun Temelleri, çev. Dilşad Çğdem Sever, Kuvılcım Turanlı, Ankara: Dipnot Yayınları, 2017.
- LOUGHLIN, Martin. TIERNEY Stephen, *The Shibboleth of Sovereignty*, Modern Law Review, 2018, 1-30.
- MACCIAVELLI. Niccolo. De Principatibus Prens Hükümdarlıklar Hakkında, çev. Buğra Poyraz, İstanbul:Kabalıcı, 2013.
- MADDICOTT, John Robert. The Origins Of The English Parliament, 924-1327, New-York, Oxford University Press, 2010.
- MAITLAND, F. W. Domesday Book and Beyond, New York: Barnes & Noble, 2012.
- MALBERG, Raymond Carré de. Contribution à la théorie générale de l'état, Paris: Libraire de la Société du Recueil Sirey, 1922.
- MARSHALL, Geoffrey. Constitutional Theory, Oxford: Clarendon Press, 1971.
- MARX, K., ENGELS, F. Komünist Manifesto, çev. Celal Üster ve Nur Deriş, İstanbul: Can Yayınları, 2016.
- MCKECHNIE, William. Magna Carta: A Commentary on the Great Charter of King John, London: Macmillan and Co., 1905.
- MARSH, A.H. "Have the Provincial Legislatures Power to Limit Appeals to the Supreme Court of Canada". Can. L. Times, 2, 1882, ss. 416-427.
- MORRIS, Ian., SHEİDEL, Walter. The Dynamics of Ancient Empires: State Power from Assyria to Byzantium, USA: Oxford University Press, 2009.
- NUTTING, H. A. The Most Wholesome Law-The Habeas Corpus Act of 1679. The American Historical Review, C. 65, S. 3, 1960, ss. 527-543.
- OKANDAN, Recai Galip. Umumi Amme Hukuku Dersleri, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1959.

- ORHAN, Özgüç. “Aristoteles’te Siyasal Yönetim Kavramı ve Politika’nın Türkçe Çevirilerinin Bir Eleştirisi”, AÜSBF Dergisi, C. 70, S. 3, 2015, ss. 607-653.
- ÖZÖN, M. Nihat, Türk Dili Sözlüğü, İstanbul: Arkın Kitabevi, 1971.
- PAZARCI, Hüseyin. Uluslararası Hukuk, Ankara: Turhan Kitabevi, 2021.
- PLATON. Devlet, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.
- PONTING, Clive. Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi, (çev. Eşref Bilgin Özbilen), İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2020.
- POPOFSKY, Linda S. Habeas Corpus and ‘Liberty of the Subject’: Legal Arguments fort he Petition of Right in the Parliament of 1628, The Historian, C. 41, S. 2, 1979, ss. 257-275.
- RENAN, Ernest. What Is A Nation? And Other Political Writings, çev. M.F.N. Giglioli, Newyork: Columbia University Press, 2018.
- REYHAN, Esmâ. Hitit Devleti’nde Siyaset ve Yönetim Direktif, Yemin ve Sadakat, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları. 2017.
- RIDGES, Edward Wavell. Constitutional Law of England, London: Stevens & Sons, 1922.
- ROBERTS, J. M. Avrupa Tarihi, çev. Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın, 2019.
- ROMAN, Mircea Sever. "Considerations on the Sumerian Hieratic City-State." Romanian Cultural History Review Supplement of Brukenthal. Sibiu: Editura Muzeului National Brukenthal, 2014.
- ROUSSEAU, Rousseau. Toplum Sözleşmesi, çev. Vedat Günyol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.
- RYAN, Mark. Unlocking Constitutional and Administrative Law, London: Hodder Arnold, 2007.
- SARTORI, Giovanni. “Constitutionalism: A Preliminary Discussion.” The American Political Science Review C:56, S:4, 1962, 853-864.
- SCARMAN, Lord. Why Britain Needs a Written Constitution. Commonwealth Law Bulletin, C. 19, S. 1, 317-323, 1993.

- SCHMITT, Carl. Siyasi İlahiyat Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2005.
- SCHWARTZ, Alex. “The Changing Concepts of the Constitution”, *Oxford Journal of Legal Studies*, 2022, C.42, S.3, ss. 758-786.
- SMITH, George Barnett. History of the English Parliament: together with an account of the parliaments of Scotland and Ireland, Cilt 1, London: Ward, Lock, Bowden & Co, 1894.
- SFEZ, Lucien. “Duguit ve devlet kuramı: Temsil ve İletişim” Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali Akal, Çev.Ayça Ciniç, Düz. Gürbüz Sarı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2018.
- SMITH, George Barnett. History Of The English Parliament Cilt I, London: Warwick House, 1894.
- SOYSAL, Mümtaz. 100 Soruda Anayasanın Anlamı, İstanbul:Gerçek Yay. İstanbul, 1997.
- SPENCER, Herbert. Illustrations of Universal Progress: A Series of Discussions. D Appleton & Company, 1875.
- ŞAHİN, Adil. DOĞAN, Atila. Genel Kamu Hukuku Bağlamında Thomas Hobbes’u Yeniden Düşünmek: Burjuvazi ve Monark Yandaşlığı ya da Burjuvazi ve Monark “In”-Tanrı “Out”, KTÜ SBE Sosyal Bilimler Dergisi: C. 7, S. 14, 2017.
- ŞENEL, Alaeddin. Siyasal Düşünceler Tarihi, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2019.
- ŞENEL, Alaeddin. Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970.
- TANİLLİ, Server. Devlet ve Demokrasi, İstanbul: Say Yayıncılık, 1990.
- TEKİN, Oğuz. Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.
- TEZİÇ, Erdoğan. Anayasa Hukuku, İstanbul: Beta Basım Yayın, 2020.
- TITUS, Charles H. “Nomenclature in Political Science”, *The American Political Science Review*, C. 25, S.1 (1931), ss. 45-60.

- TUNÇAY, Mete. Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- TURPIN, Colin. TOMKİNS, Adam. British Government and the Constitution, New York: Cambridge University Press, 2007.
- UMUR, Ziya. Roma Hukuku, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1979.
- UMUR, Ziya. Roma Hukuku Ders Notları, İstanbul: Beta Basım Yayım, 2010.
- UYGUN, Oktay. Devlet Teorisi, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2020.
- UYGUN, Oktay. Demokrasi Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar, İstanbul: On İki Levha, 2020.
- ÜNSAL, Veli. Eski Anadolu'da Teokratik Devlet Düzeni, Ankara: Berikan Yayınevi, 2013.
- WHEARE, K.C. Modern Constitutions, Great Britain: Butler Tanner Ltd. Frome and London, 1958.
- WISEMAN, H. V. "The Myth of Magna Carta", "Magna Carta Efsanesi" çev. Münci Kapani, Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı, Ankara: AÜHF Yayınları, S. 210, 1966, ss. 463-471.
- YARDLEY, D.C.M. Introduction to British Constitutional Law, London: Butterworths, 1984.
- YILMAZCAN, Defne Karefad, "Antik Yunan'da Oikos ve Kadın", ÇKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi C. 8, S. 2, 2020, ss. 272-285.
- YOUNG, Alison L. Parliamentary Sovereignty and Human Rights Act, Hart Publishing, 2009.
- ZOKIROVIC, Shaymardanov Azamat. "Ancient East Titles", World Bulletin of Social Sciences, 2021.